

Augusts Tentelis

Latvju vēsture

1935.

Latvju vēsture: 1. L-u aizvēsture rāda, ka l-i nedzivoja izolēti kādā nezināmā, nepieejamā un neapmeklētā zemes stūrī, bet ka viņi ilgus g. s. atradušies dzīvos sakaros ar tuviem un tāliem kaimiņiem, saņemdami no tiem dažādus ierosinājumus un iespaidojumus, un paši viņus no savas puses ietekmēdami. Aizvēsture nepārprotami liecina (sk. latvju aizvēsture), ka l-i kultūras ziņā nebūt nav stāvējuši zemāk par saviem kaimiņiem — dažus pat pārspēja. Tā kā šī satiksmē ilga veselus g. s., tad jāņem vērā arī visas tās sekas, kas izriet no šādas plašas satiksmes: piem., savu kaimiņu sika pazišana, nepieciešama viņu valodas elementu saprašana, tirdzniecības prasību ievērošana u. t. t. Ievērojot vēl daudzus un bagātus R. Eiropas un vēl tālāku zemju monētu atradumus, kas atzīmēti vai visos l-u novados, jānāk pie pārliecības, ka tirdzniecība ar kaimiņiem

un vesņu zemju tirgotājiem nebūt nebija mēma maiņu tirdzniecība. Tādēļ aplams ir ieskaits, it kā tikai 12 g. s. vāci būtu atklājuši l-u zemes un tās ievēduši citu tautu iedarbības aplokā, un līdz ar to ļāvuši tām pieskarties R. Eiropas kultūras svētībai. Lieta gan bija tā, ka līdz 12 g. s. vidum vāciem pašiem Baltijas jūra vēl bija maz pieejama un par tās d-u krastmalu bij pat vājš priekšstats; tāpēc viņi arī agrāk nevarēja apmeklēt tās a-mu krastus. Tikai uzvarot slavu tautas, kas apdzīvoja Baltijas jūras d-u krastus un ierīkojot šeit ostas, vāciem radās iespēja stāties tiešos sakaros ar citu Baltijas zemju iedz., arī ar Rīgas jūras līci un Daugavu. Drīz vien viņi bij citīgi Daugavas apmeklētāji, labu laiku priekš iekāršanas sākuma. To apliecina Indriķa chronika (1, 2): «Jo vācu tirgotāji, saistīti draudzīgām saitēm ar libiešiem, bij paraduši bieži ar kuģiem ie-

braukt Daugavā.» — L-u aizvēsture māca, ka l-iem jau g. s. priekš vācu invāzijas bijušas valstiskas organizācijas, jo ko gan citu liecina vareno pilskalnu sistēma gar visvairāk apdraudētām robežām, to daudzums un, it sevišķi, to lielums. Bez noteiktas, nokārtotas un plašas valsts organizācijas šos darbus šādā veidā nevarēja veikt, it īpaši vēl ievērojot l-u parašu dzīvot viensētās, ne ciemos. Par valstīm ar labu militāru organizāciju liecina arī niknās ciņas, ko pirmiedz. veda ar vāciem ilgus gadu desmitus. Ari chronikas vēsti par valstīm un viņu valdniekiem, lai gan sīkāk nekavējas pie šo valstu iekārtas. Šī politiskās iekārtas ignorēšana chronikās gan būtu liecība, ka šejienes valsts iekārta nav neko atšķirusies no chronistiem pazīstamās; ja būtu bijusi liela starpība, tad tā būtu dūrusies acīs, un viņi būtu par to stāstījuši. L-u ciltis min jau vecākā krievu chronika pēc Laurentija noraksta (11 g. s.): Змиѣгола, Корсь, Лѣтьгола, Любь, vai dažas l.p. tālāk: Змигола, Корсь, Норова, Либь; си суть своѣй языкъ имуше... 12 g. s. otrā pusē vāci atrod libiešus (*Livones*) gar Rīgas jūras līča a-u krastu no Ainažiem līdz Daugavai; no libiešiem uz a-iem latgaļus jeb letgaļus (*Letti, Lettgalli*). Noteiktu robežu grūti novilkīt, jo bij plašs apgabals, kur l-i un libieši dzīvoja jaukti: Idumā, Lielvārdes un Aizkraukles novados. Latgaļu a-u robeža bij tagadējā Ljas a-u robeža. Latgaļiem pretim gar Daugavas kreiso krastu dzīvoja sēļi (*Selones*), uz r-iem Lielupes līdzenumā — zemgaļi (*Semigalli*), vēl tālāk uz r-iem līdz Baltijas jūrai kurši (*Curi, Cori, Curones*). D-os no šo cilšu novadiem atradās leiši, kuņu robeža atkal nav nosakāma, tikai to var droši apgalvot, ka kuņu robeža bij daudz tālāk d-os nekā

tagadējā Kurzemes robeža. — Zeme, kuņu l-i ieņēma, bij svarīga vieta tautu savstarpēja satiksmē. To noteica Baltijas jūras a-mu krastmala, Daugava ar savu plašo baseinu un lieliskā aizmugure, kas tiecās uz Baltijas jūru, proti: plašais A. Eiropas līdzenums ar savām dabas bagātībām, Aziju savā aizmugurē un tirgotāju tautām d-os. Šāds ģeografiskais stāvoklis rada politiskus sarežģījumus, jo A-mi centās iegūt savu satiksmes ceļu gala punktu — Baltijas jūras a-mu piekrasti; arī R-iem ne mazāk svarīgi bij saukt to par savu. Tāpēc šīs piekrastes dēļ iezēnīts tik daudz ciņu, un tik daudz kāru acu skatās uz to vēl šodien. Tāpēc arī v-e nēstāstāp visas l-u ciltis un viņu novadus brīvus un politiski neatkarīgus. Tikai zemgaļi, kurši un varbūt arī sēļi bij bez sveša jūga; tāpat arī Iduma un Rozulās novadi. Daugavmalas libieši bij tieši pakļauti ķēniņam (ko krievi sauca par kņazu), arī Kokneses apvidus bij no Polockas atkarīga valsts ar savu valdnieku, kamēr Jersikas (sk.) valsts varbūt bij gandrīz patstāvīga l-u valsts. Vismaz tās ķēniņš Visvaldis, lai gan vācu karapulku spiests, to pēc mantojumu tiesībām (*hereditario iure*) kā viņam par dzimtu piederōšu atdāvinā Jaunavai Marrijai un 1209 no bīskapa Alberta saņem atpakaļ kā lēni — gan tikai tos valsts novadus, ko vāci vēl nebija ieņēmuši. Šai darījumā Polockas ķēniņš nemaz netiek minēts un arī neiejaucas. Tāpat 1230 Visvaldis atdāvinā Daugavgrīvas klosterim dažus zemes gabalus, un bīskaps Nikolajs 1239 vēl min, ka likumīgie īpašnieki, Visvalža pēcnācēji, dāvinājuši savus īpašumus baznīcai. Jersikas valsts zemes sniedzās uz z-iem tālu Vidzemē — līdz pat Cēsīm. — Pliskavas krieviem tribūtāra bij Tālava, latgaļu novads gar Gaujas augšgalu un vidu līdz

Burtnieku ezeram. Tālava vēl ilgi maksā meslus Pliskavai; vismaz tribūtārā pakļautība pastāv vēl 1285, tā tad ilgi pēc tam, kad vāci skaitīja Tālavu par iekaroti. Turaidas un Metsepoles libiešu novadi nebija atkarīgi. Pēc krievu 11 g. s. chronikas ziņām visas l-u ciltis, izņemot sēļus (kurus nemin), bijuša krieviem tribūtāras, kamēr Atskaņu chronikā arī sēļi ir krievu rokās. Vai tiešām Zemgale un Kursa kādu laiku deva krieviem meslus, grūti izšķirt, jo citu datu par to nav. To gan zinām, ka 1106/07 zemgaļi negatīvi sakauj Polockas ķēniņu Vseslaviču (Dāvidu?) ar viņa karaspēku un dražinām, iznīcinādami 9000 vīru (Laurentija chron. s. a. 6614). Novadi, kas ilgāku laiku bij krieviem pakļauti, nevarēja izbēgt no krievu ietekmes, kas tomēr nebūs bijusi visai liela, jo krievus pirmā kārtā interesēja mesli un atbalsts kaņā, ne pārvaldes un vēl mazāk ticības un tiesību maiņa. R-mu krusta karotāji, turpretim, spieda uzvarētos tūlīt pieņemt viņu ticību; līdz ar to zeme skaitījās par iekarotu. Kaut gan krievi savu ticību neuzspieda, tomēr viņu pārvaldāmos apgabalos (piem., Jeršikā) bij priekš vācu ienākšanas pareizticīgo baznīcas; arī daļa Tālavas latgalu bij jau kristījušies. 1214 Tālvālža delī pāriet no pareizticības katoļticībā, turpretim tēvs paliek pareizticīgs (Indriķa chr. XVIII, 3) Uz krievu ietekmi ticības lietās norāda arī no krievu valodas patapinātie baznīcas dzīves termini. Ja l-i ar kristīgo ticību būtu iepazīnušies tikai no vāciem, tad šie nosaukumi būtu bijuši vai nu latīņu, vai vācu, vai arī pašu l-u. Tomēr krievi nebija varējuši iekarot visu Baltijas piekrasti. Tam par iemeslu bij viņu sadrumstalotība daļu valstīs un šo daļu savstarpēja nesaticība. Krieviem pietika ar to, ka varēja brīvi izman-

tot Daugavu un tās piekrastes. Lielākas briesmas libiešiem un l-iem draudēja no Baltijas jūras d-iem. Tur tirdzniecības dēļ sacentās dāņi ar vāciem. Pedējiem ar Libekas okupēšanu un Visbijas nodibināšanu radās noteiktas bāzes a-mu tirdzniecībai un pārsvars pār dāņiem. Blakus tirdzniecībai ar jaunatvērtiem A-miem izauga šo A-mu kristiānizācijas un okupācijas doma. Kristietības misijas domu iedvesa tā laikmeta uzskati un nemitīga krusta kaņu sludināšana. Pirmie misionāri, Meinards un Teodorichs, neparāda vēl nekādas laicīgas uzkundzēšanās tieksmes, bet, protams, izveido tirdznieciskos sakarus. Kad viņš isti ieradās, nav nosakāms. Meinards iepriekš izlūdzās Polockas valdnieka atļauju sludināt kristietību starp Daugavmalas libiešiem, kas vēl bij pagāni; viņš dabū atļauju un līdz savai nāvei turpina misijas darbu garīgiem ieročiem. Kas viņu šai darbā financē, nezinām, varbūt, viņam bij plaši personiski īpašumi. Līdzekļu viņam netrūkst: viņš dod bagātīgas dāvanas Polockas valdniekam, nopērk zemi, kur celt baznīcu, ceļ $\frac{1}{8}$ no l-kšķiles pils, palīdz celt Salaspili, šais pilsis viņš savā daļā uztur arī bruņotus kaņavīrus. Laikmeta garā, bez šaubām, bij (sv Augustīna un Bernarda no Klervē) uzskats, ka pagānus un nekatolus var ar ieročiem piespiest pieņemt isto ticību, jo tas notiek neatgrieztoti labā. Libieši zina to un asarām acīs lūdz Meinardu neatstāt viņu zemi (1191). Meinarda darbu pabalsta arī pāvests, gan ne sevišķi enerģiski, pāvestam, varbūt, bij arī blakus nolūks, proti: nodibināt šeit novadu, kas būtu atkarīgs tikai no pāvesta, kā to vēlāk redzam. 1186 Brēmenes virsbīskaps ordinēja Meinardu par bīskapu, bet 27. 4. 1193 bullā Meinardam pāvests nemaz nemin Brēmeni. Meinards mirst 1196,

izturējis savu misionāra raksturu, nekā nenodibinājis. — Viņa pēcnācis, bīskaps Bertolds, bijis cisterciešu mūks, iesāk arī miera ceļā, bet viņam nav Meinarda pacietības. Tāpēc, sastapis libiešu pretošanos, griežas pie Brēmenes virsbīskapa, lai tas dotu bruņotu atbalstu; tas viņu nevar pabalstīt, jo pašlaik dodas ar saviem krusta karotājiem pie ķeizara Indriķa VI, kas gatavo krusta kaņu uz Palestīnu. Bet pāvests atļauj Bertoldam vākt krusta karotājus pret libiešiem, apsolot greķu piedošanu. Bertolds Vācijā savāca prāvu pulku un 1198 ieradās Daugavā, atstājot kuģus pie Daugavgrīvas; tad viņš dodas uz Salaspili un prasa, lai libieši kristītos. Kad viņi atsakās, Bertolds dodas atpakaļ uz kādu ciemu pie Rīgas (*ad locum Rige*), un pie Rīgas kalna notiek kauja. «Bīskaps, zirga ātruma dēļ un slikti to vadīdams, tika iejaukts bēgšos (libiešos). Divi satvēr viņu, trešais, vārdā Imauts, iedūr ar šķēpu no muguras...» Tik iss un neveiksmīgs bij Bertolda darba laiks. — Vēl tai pašā (1198) gadā iesvēti Brēmenes kanoniķi Albertu par bīskapu. Ja bīskapaizņem Bertoldam tikai pēc pirmās neizdevības radās doma nevien sludināt libiešiem kristietību, bet tos ar varu piespiest kristīties un tā nodibināt sev bīskapa valsti, tad Alberts taisni ar šo nodomu iesāk darbību un, vēl neapmeklējis jauno darba vietu, cenšas nodrošināt sev nākotnes darba augļus, kā istis diplomāts labi orientēdamies R. Eiropas politikas pašreizējā un varbūtējā nākotnes stāvoklī. Tāpēc viņš vispirms vāc krusta karotājus Gotlandē. Savākušam ap 500 vīru, viņam bij drošs pamats uzsākt sarunas ar tām varām, kam varēja būt nozīme nākamās bīskapa valsts radīšanā. Viņš brauc uz Dāniju, apmeklē ķēniņu Kanutu, kas ar savu floti varēja traucēt

krusta karotāju ceļu no Vācijas; apmeklē viņa brāli, hercogu, vēlāko ķēniņu Valdemāru; apciemo Lundas virsbīskapu Absalonu, lai arī z-u garīdzniecībā viņam būtu aizstāvis. Lundas virsbīskaps bij spēcīgākais Brēmenes virsbīskapa rīvalis z-u baznīcas lietās. Alberts labi paredzēja, ka Brēmene negribēs pabalstīt viņa patstāvību. Tad viņš dodas pie Vācijas ķēniņa Filipa galma, nodrošinās ar viņa piekrišanu un, beidzot, dabū pāvesta atbalstu. Tikai tad Alberts 1200 25 kuģos pārveda savervēto karaspēku uz libiešu zemi, nobrauca līdz Salaspilij un l-kšķilei, ar varu piespieda libiešus padoties un daudzus kristīties, ar viltu sagūstīja libiešu veļos un paņēma 30 ķīlniekus, kurus aizveda sev līdz uz Vāciju. Turaidas Teodoriku nosūtīja uz Romu pēc jaunas krusta kara atļaujas. Vai bīskapa sēdekli atstāt l-kšķilei? — Tai bij tikai lokāla nozīme; tā bij tālu no jūras, lai turētu šī novada libiešus padēvībā — pie tam vēl aiz krācēm. Tāpēc 1201 nodibina pie Rīgas kalna pilsētu libiešu ierādītā vietā. Šurp 1202 no Vācijas ierodas pirmie namnieki; pilsētai drīz ceļ apcietinājumus, dod tiesības un privilēģijas, noliedz tirgotājiem iebrukt Lielupē. Jaunā pilsētā, Rīgā, drīz vien pacēlas bīskapa nams un doms, te nometas arī domkapituls. Kad kurši dzird par bīskapa ierašanos un pilsētas sākumiem, viņi sūta sūtņus slēgt mieru. «Šim mieram piekrita kristīgie, to apstiprināja kurši, pēc pagānu ierašas izlaidami asinis.» (Indriķa chr., V, 3). To pašu dara leiši. Tā bij radīta bāze jaunai kolonijai. Vajadzēja to tālāk izveidot. Šim nolūkam bij vajadzīgs karaspēks, kas paplašinātu koloniju un aizsargātu iekaroto. Krusta karotāji maz noderēja, jo tie pavasarī ieradās un rudenī aizbrauca; aizsardzība bij vajadzīga arī ziemu. Indriķa

chronika stāsta, ka 1202 ziemā, kad Alberts vācis krusta karotājus Vācijā, Turaidas Teodoriks nodibinājis garīgu bruņnieku ordeni *Fratres militiae Christi* (Kristus bruņnieku brāļus) pēc Palestīnas tempļiešu bruņnieku ordeņa parauga. Protams, to Teodoriks nedarīja pats, bet saziņā ar Albertu. Ordenim dod tempļiešu statūtus. No pēdējiem tas atšķiras ar to, ka bij laicīgās un garīgās lietās pakļauts bīskapam, bet nevis tieši pāvestam, kā tas bij ar tempļiešiem. Zobenbrāļu ordeņa locekļi dalījās 3 kārtās: brāļos bruņniekos, brāļos priesteros un brāļos kalpotājos. Viņi deva 4 solījumus: paklausību, šķīstību, nabadzību un ciņu ar neticīgiem. Priekšgalā bij ordeņa brāļu vēlēts meistars jeb mestrs; sēdeklis Rīga. Svarīgos gadījumos sasauca visu brāļu sapulci — ordeņa kapitulu. — Kara mestrs ir visu spēku rīkotājs, lai gan bīskaps tos mobilizē. Ordenis nav bagāts bruņniekiem, tāpēc papildam jāved arvien vēl krusta karotāji. Alberts braucis pavisam 14 reizes tos vervēt; dažkārt nāca pat hercogi un grāfi ar saviem vasaļiem. Tā Alberts gatavojās lielākiem kara darbiem. Polockas ķēniņš, nevarēdams mierīgi noskatīties vācu rīcībā, 1205 iebruka libiešu zemē, uzbruka Ikšķīlei un Salaspilij. Jersikas ķēniņš ar libiešiem nāca uz Rīgu. Kad libieši samaksāja meslus, polockieši aizgāja. 1205 zemgaļu vecākais Vestards brīdina vācus no leišu siņojuma igauņos un ieteic tos sagaidīt, viņiem atgriežoties ar laupījumu. To ari izdara. 1205 ari Kokneses ķēniņš Vesceka slēdz mieru ar bīskapu. Tomēr libieši nav mierā, traucē bīskapa pilis, sūdzas Polockas ķēniņam. Daugavmalas libiešiem palīdz turaidieši. Lai tiem atriebtos, vāci aicina palīgā zemgaļus ar Vestardu. Dabreļa pili gan nevarēja ieņemt,

bet nodedzināja Kaupa pili, no kuņas libieši pašu Kaupu bij izdzīnuši. 1206 vāciem atkal uzbrūk polockieši, bet nekā neizdara. Pēc tam ir Daugavmalas, ir Gaujmalas libieši padodas un skaitās par kristītiem. 1207 pavasarī bīskaps Alberts atkal ir Vācijā, kur pēc sekmīgas krusta karotāju vervēšanas dodas pie Vācijas ķēniņa Filipa un nodod viņam iekaroto libiešu zemi — Livoniju — un saņem to atkal lēņos no ķēniņa rokas. Ar to Alberts kļuva par Vācijas valsts firstu ar visām firsta priekšrocībām un pienākumiem. Jaunās kolonijas galva nebij vairs Brēmenes vīrs-bīskapa sufrāgāns un vasalis; laicīgās lietās viņš bij neatkarīgs, jo lēni bij saņēmis tieši no ķēniņa; garīgu neatkarību dabū 1213, paliekot parastā atkarībā no pāvesta. Tā Alberts nokārtoja savu Livonijas valdnieka tiesisko stāvokli. Atkarība no Vācijas ķēniņa un ķeizara — lielā attālumā dēļ — bij nomaināla; tāpat lēna pienākumu pildīšana, bet tāpēc ari uz ķēniņa palīdzību bij maz ko cerēt. Nu varēja enerģiski paplašināt teritoriju. Vispirms nokārtoja attiecības ar Koknesi. 1207 Vasarsvētkos bīskaps Alberts pārnāk ar lielu skaitu krusta karotāju, to starpā 2 grāfi. Kokneses ķēniņš Vesceka (Vecākais?) ierodas Rīgā un, it kā par palīdzību kara ar leišiem, atdod bīskapam pusi no savas zemes un pils. Tad bīskaps izsūta misionārus gar Daugavu uz augšu; ari uz Turaidu, Metsepoli, Idumu un vēl tālāk latgaļu zemēs; tie ir pirmie nākošās okupācijas vēstneši. 1207 ordeņa brāļi lūdz Albertu piešķirt viņiem $\frac{1}{2}$ no iekarotām un neiekaratām zemēm (Indriķa chr., XI, 3). Ap Ziemsvētkiem 1207 iebrūk leiši un izposta Turaidas apgabalu. Leišiem dzenas pakāj, un tos sakauj. Lai leiši vairs neiebruktu, bīskaps nodomāja izni-

cināt Sēlpili, kas bij leišu patvērums. 1208 bīskaps ar libiešu un latgaļu palīdzību piespieda sēļus padoties, dot ķilniekus un kristīties. 1208 Lielvārdes bruņnieks Dāniēls kāda strīda dēļ negaidot ielaužas Koknesē, sagūsta Vesceku. Bīskaps liek gan viņu atsvabināt, bet savā pils daļā ievieto savus laudis un liek to nocietināt. Bet Vesceka gandrīz iznīcina visu bīskapa garnizonu un taisās uzbrukt Rīgai, domādams, ka bīskaps aizceļojis. Bīskaps vēl bij Rīgā un prāviem spēkiem devās uz Koknesi; turienes krievi, latgaļi un sēļi atstāj pili un to nodedzina. Vāci vājā bēgļus; ko saķer, tos nogalina «ar briesmīgu nāvi» (Indriķa chr., XII, 2). Tai pašā laikā, it kā Vestarda ierosināti, Rīgā palikušie vāci caur Zemgali uzbrūk leišiem laupīšanas dēļ, bet tiek galīgi sakauti. Nodegušās Kokneses pils vietā drīzi vien pacēlās stipra vācu pils, no kuņas $\frac{1}{2}$ dabūja ordenis; daļu izlēvoja. 1209 rudenī liels krusta karotāju pulks bīskapa uzdevumā piepeši uzbrūk Jersikai, pārsteidz aizstāvjus, nodedzina pili. Kas par iemeslu? Atminējās, ka Jersikas valdnieks Visvaldis vienmēr bijis kristīto vārda pretinieks un leišu varenā Daugeruta māsas vīrs, kas vienmēr atbalstījis leišu sirotājus. Pēc tam Visvaldis ierodas Rīgā, padodas bīskapam un saņem lēņos savu, vācu vēl neiekaroto zemi, ko viņš bij dāvinājis baznīcai. Nu abi Daugavas krasti ar sēļiem un d-us latgaļiem bij bīskapa rokās. Bīskaps jau 1208 bij sarīkojis kara gājienu uz z-iem — uz Ugauniju; proti: latgaļu vecākie — Rūsiņš no Sateklas, Varidots no Autinas, Tālivaldis no Beverīnas — kopā ar vāciem prasa no igauņiem gandarījumu par nodarītām pārestībām. Notika latgaļu, igauņu un vācu kopējā apspriede. Igauņu pretestības dēļ mieru nenoslē-

dza. Varidots u. c. latgaļu vecākie lūdza vācu palīgu. Libieši, latgaļi un vāci iebruka Ugaunijā, izlaupīja to un atgriezās ar bagātu laupījumu. Tam sekoja igauņu pretuzbrukums Trikatāi, Beverīnai, bet pili neieņēma; latgaļi viņus vajāja un pēc tam iebruka no jauna Ugaunijā, pārnākdami ar lielu laupījumu. Pēc tam ar libiešu starpniecību noslēdza pamieru. Nākošā gadā atkal uzsāk kara, iebrūk Ugaunijā un izlaupa to. Pēc tam Gaujas labā krasta latgaļi, libieši un bīskaps slēdz ar igauņiem mieru. Turpretim Cēsu ordeņa brāļi un pārējie latgaļi gatavojas uz kara. Līdz šim maz bij dzirdams par ordeņa darbību, bet acīm redzot tas vienmēr rūpējās, lai nodrošinātu savu stāvokli ar zemes īpašumiem. Ordeņa iekšienē gan nebij viss, kā vajadzēja, jo pirmo ordeņa mestru Venno nokauj kāds ordeņa brālis. Nepietiekošā kandidātu skaita dēļ bruņnieku izvēle nebūs bijusi diezgan stingra. Bet toties ordenis bij jo uzstājīgs teritorijas pieprasīšanā, it īpaši latgaļu zemēs, kuru pievienošanai pie Rīgas bīskapijas viņš itnekā nebij darijis. Jau 1207 bīskaps bij piekritis šādi zemes dalīšanai, bet pāvests izligumu apstiprināja tikai 1210; ar to stipri tika ierobežota Rīgas bīskapa laicīgā vara. Ordenim piešķīra $\frac{1}{2}$ Letijas (*Lettia*) un Livonijas ar pienākumu sargāt zemi un baznīcu pret pagāniem; bez tam ordeņa mestrs solīja paklausību bīskapam. Bet par zemēm, ko ordenis iekaros ārpus Letijas un Livonijas, viņam nav jātbild Rīgas bīskapam; ar tiem bīskapiem, ko ordeņa zemēs vēl uz priekšu vēlēš, ordenis pats salīgs, vai izpildīs, ko lems pāvests. Garīdzniekus ordeņa zemēs ieteic ordenis, bet Rīgas bīskaps tikai tos investē. Bīskaps dabū daļu no ordeņa zemju desmitās tiesas. Tad pat

pāvests apstiprina Zobenbrāļu ordeņa statūtus (tempļiešu) un tēpu ar īpašu nozīmi (sarkans krusts un zobens uz balta mēteļa) Sekas bij tās, ka ordenis uzlūkoja bīskapu tikai par savu garīgo kungu un centās paturēt sev jurisdikcijā un politikā pilnu patstāvību un brīvu rīcību. Šai iekārtā meklējami konfliktu cēloņi starp bīskapu un ordeni. Jau 1211 pāvestam jāieceļ šķīrējtiesneši, kas izšķirtu strīdu par zemes dalīšanu; tāpat arī vēlāk. Ar tādu pašu lūgumu griežas, lai kam, ordenis, gribēdams sev iegūt vairāk nekā no pāvesta, pie ķeizara Otona IV, bet tas apstiprina tikai to pašu, ko pāvests. Ordenis vēlas savās zemēs arī savu bīskapu, kam pāvests nepiekrīt (1212). Ari 1213 ienāk sūdzības, un pāvests uzdod ordeņa aizsardzību Daugavgrīvas sv. Nikolaja klostera abatam, kuram jāaizsarga arī jaunkristītie pret bīskapa apspiešanu. Ordeņa tieksmēm par labu nāca stipri dzīvā vietējo iedz. pretvācu kustība, ko radīja ordeņa brāļu un arī bīskapa ierēdņu pārestības, kā arī kuršu uzbrukumi. Kad Alberts ved krusta karotājus atpakaļ uz Vāciju un dodas uz Romu ligt ar ordeni, tad kurši ar sekmēm uzbrūk uz jūras; tikai dažus gadus vēlāk izdodas krusta karotājiem revanšēties. Tūlī pēc jūras kaujas arī Rīgai draud briesmas. Lībieši griežas pie kuršiem, tie pie igauņiem, kā arī pie leišiem, zemgaļiem un krieviem pēc padoma, kā iznīcināt Rīgu un vācus. Laikam nolemj tūlī uzbrukt. Leiši uzbrūk Koknesei, bet šo uzbrukumu atsit. Bistamāks ir kuršu uzbrukums Rīgai ar lieliem spēkiem. Viņiem Rīgu ieņemt gan neizdevās. Tagad nāk palīgā arī lībieši u. c., bet par vēlu. Ari igauņu uzbrukumu Cēsīm atsit, bet igauņi nikni sakauj vācus ar sabiedrotiem pie Imeras. Vāci steidzas slēgt ar Polocku

mieru un apsola, ka lībieši vai bīskaps par viņiem maksās pienācīgos meslus. Vācus glāba pretinieku nesaskaņotā darbība. Pēc tam viņi atriebās igauņiem, jo stāvoklis uzlabojās, kad Alberts atgriezās no Romas caur Vāciju, kur bij savācis jaunu krusta karotāju baru un atvedis līdz 3 Vācijas bīskapus: Raceburgas, Verdenas un Paderbornas, kam bij jāizlīdzina nesaskaņas ar ordeni. Pie viņiem griežas lībieši ar lūgumu atvieglināt nastas. Tad Alberts desmitās tiesas vietā liek viņiem dot 1 mēru labības (18³ collas, t. i. ap 96 l.) no vien-zirga zemes. Tagad sākas kara gaitas starp igauņiem un viņu d-us kaimiņiem. 1212 Beverīnas latgaļi vieni paši uzņemas sirojumu uz Sakalu un Ugauniju. 1212 arī rodas liels nemiers ar vāciem. Autines latgaļiem izcēlās ķilda ar Cēsu bruņnieku brāļiem tirumu un bīskoku, kā arī dažu latgaļu aizkaršanas dēļ. Latgaļi sūdzas bīskapam, kas sasauc latgaļus, lībiešus (arī viņiem ordeņa brāļi bij pāri darijuši) un ordeņa brāļus un aicina vēl palīgā Raceburgas bīskapu. 2 dienas ilgst pārrunas, bet ordeņa brāļi nepieķāpjas, un sapulce izklist bez izlīguma. Zobenam bij lieta jāizšķir. Salaspils lībieši uzaicina citus lībiešus kā arī latgaļus gatavoties karām ar vāciem, bet paši iesāk cīņu ar Siguldas vasali. Vāci steidzas, kamēr pretinieki vēl nav sagatavojušies, uzbrukt Dabreļa pilij Sateseļi, kur atrodas nevien ordeņa aizvainotie, bet arī bīskapa lībieši un latgaļi ar Sateklas-Rūsiņu. Rūsiņš krīt kādā cīņā no bultas, kad viņš noņēma savu bruņu cepuri, lai Cēsu kom-turs viņu pazītu. Beidzot pils aizstāvji izlīgst ar bīskapu, samaksājot soda naudu un apsolut maksāt desmito tiesu, kamēr idumieši un latgaļi paliek pie 1211 līguma. Autines latgaļi apmierinās ar šķīrējtiesneša spriedumu, ar ko

viņi atdabū savus bīskokus, bet ordeņa brāļiem jāmaksā par laukiem. Turpmākos gados iekarotāju vēriba piegriezta g. k. z-iem, igauņu apdzīvotām zemēm. Šais sirojumos latgaļi un lībieši ņem dzīvu dalību, kāpēc savukārt dabū ciest no igauņu atriebības iebrukumiem. It īpaši bagāts šādiem sirojumiem bij 1215, kad igauņi sagūstīja un dzīvu sadedzināja Beverīnas kungu Tāivaldi, par ko viņa dēli, Rameķis un Drivaldis, nikni atriebjas. Igauņu iebrukumiem vēl pievienojas krievu, kas 1216 iebrūk Tālavā: viņi nāk pēc mesliem, piedzen tos un aiziet, nodedzinot Beverīnu u. c. pilis. 1217 karā pret igauņiem krīt ķēniņš Kaups. D-os bruņniekiem nepatik Jersika. Kokneses bruņnieki uzbrūk tai un 1214 to pat 2 reizes izlaupa; otrreizējā uzbrukumā Jersikai nāk palīgā leiši un iznīcina bruņniekus. 1218 atkal smags krizes gads. Neskatoties uz visiem panākumiem igauņu zemēs, igauņi vēl nebij uzvarēti; viņi biedrojas ar krieviem. Ari sāmsaliešu uzbrukumi bij bistami. Bij nepieciešami jauni palīgspēki no Vācijas, jo isti drošs nebij neviens stūrītis. Bet taisni tagad Vācijas palīgi nevar nākt, jo Brēmenes virsbīskaps, gribēdams piespiest Albertu padoties viņa virsvarai, noliedzis krusta karotājiem ceļu caur Lībeku uz Livoniju; bez tam krusta karotājus virzīja arī uz a-miem. Tāpat no ķeizara nebij nekāda palīdzība ne dabūjama, ne gaidāma. Frīdrichs II bij atteicies no zemēm uz z-iem no Elbes. No pāvesta vēl mazāk bij ko cerēt. 1215 Laterāna koncilā bij piedalījies bīskaps Alberts un lūdzis apstiprināt viņu par virsbīskapu Livonijā, kam pāvests nebij piekritis. Atlika toreiz varenākais z-u valdnieks, Dānijas ķēniņš Valdemārs, kas dzīvi interesējās

par Livoniju, jo priekš vairāk gadiem bij uzbrucis Sāmsalai. Alberts arī griežas pie Valdemāra, piesolot viņam virskundzību — varbūt, tikai par tām zemēm, ko viņš pats iekaro. Valdemārs tam piekrīt. Tikai izrādījās, ka bīskaps bij pārsteidzies: krievi gan iebruka Tālavā, to izpostidami; aplenca pat Cēsis, bet neieņema un aizgāja caur Trikātu uz Ugauniju, no kurienes atgriezās mājā, dzirdēdami, ka leiši iebrukuši Pliskavā. Tūlī pēc tam arī latgaļi iebrūk krievu zemē, bet igauņi Letijā, arī nonākot līdz Cēsīm; sāmsalieši parādās Daugavā. Ari 1219 notiek karī, taču palīgā ierodas sakšu hercogs; dāņu Valdemārs vairs nebij vajadzīgs. Tomēr viņš nostiprinās Igaunijā, izstiepdams roku pār visu tās teritoriju, ko Lundas virsbīskaps Andrejs ar saviem priesteriem cenšas kristīt — arī tos novadus, kas jau skaitās Alberta misionāru kristīti. Valdemārs iecel Igaunijā savu bīskapu un izdabū tam pāvesta apstiprinājumu, lai gan tur jau bij Alberta iecelts bīskaps. Valdemārs prasa sev arī Sakalu un Ugauniju; kad Alberts tam pretojas, noslēdz Alberta krusta karotājiem ostas. Valdemārs aicina bīskapu un ordeni savā priekšā. Alberts neierodas: viņš aizceļojis uz Romu meklēt aizsardzību. Ordeņa mestrs ligt ar Valdemāru, atzīst tā virskundzību un saņem Sakalu un Ugauniju. Tas notiek bez Alberta piekrišanas un pārkaļpojot viņa tiesības. Pāvests Romā nekādas aizsardzības nevar dot, jo Valdemārs neievēro viņa bullas. Alberts griežas pie ķeizara, kas dod tikai labus padomus, lai dzīvojot ar dāņiem un krieviem mierā. Albertam jāsamierinās ar Valdemāru un jāatzīst viņš par Livonijas un Igaunijas kungu, bet ar nosacījumu: ja «konventu prelāti, kā arī viņa lēna vīri un visi rīdzinieki ar lībie-

šiem un latgaļiem dos savu piekrišanu» (Indriķa chr. XXIV, 4). Ka tiktu organizēta nobalsošana, to nedzirdam; gan chronists saka, kad Rīgā dabūjuši dzirdēt par šo izligumu, tad visi vienā mutē, tāpat kā libieši un latgaļi, bijuši pret Valdemāru. Nemieri Igaunijā glāba Albertu no nevēlamas virskundzības; Valdemārs nosūta savu soģi uz Rīgu, bet ridzinieki to aizdzen. Pēc tam ridzinieki bez ordeņa un laikam bez biskapa ziņas apspriežas Turaidā ar libiešiem un latgaļiem slēgt līgumu pret dāņiem u. c. saviem pretiniekiem. Šo «sazvērestību» izjauc ordenis, saķeršams dažus libiešu vecākus un iemezdams tos Siguldā cietumā. Dāņu grūtības Igaunijā spieda 1221 Lundas virsbīskapu līgt ar Albertu kopīgi uzstāties pret pagāniem un krieviem, pie kam Alberts atdabū agrākās tiesības. Šim izligumam 1222 piekrit arī Valdemārs, kaut gan ordeņa mestrs Volkvins ierodas pie viņa un protestē pret šādu Livonijas atdošanu. Tā ordenis atkal nāk zem biskapa varas, bet patur Sakalu un Ugauniju. 1223 sākumā latgaļi Rameķa un Variģerba vadībā dodas uz Ugauniju sīrot; pēc tam kopā ar ordeni un ridziniekiem iet uz Sakalu un dala savā starpā laupījumu. Tad pat notiek lielā igauņu sacelšanās. Dāņi zaudē gandrīz visus ieguvumus. No Dānijas nepienāk spēku papildinājumi, jo Valdemārs pats ir kritis gūstā; nu var no Vācijas ierasties biskapa krusta karotāji. Alberts izlīgst ar ordeni, apspiež igauņu nemierus un cinās ar krieviem, atņemot viņiem Tērbatu. Bīskaps slēdz mieru ar krieviem, atzīdams krievu bijušās tiesības uz mesliem Tālavā, tādā kārtā ļoti piekāpdamies, lai dabūtu brīvas rokas cīņā ar igauņiem. Pēc tam 1224 notiek Tālavas dalīšana starp bīskapu un ordeni; ordeņa trešdaļā ietilpst arī

Rameķa īpašumi. Šai laikā bīskaps Alberts būs iejaucies zemgaļu strīdos, jo citādi nevar saprast mežotniešu ierašanos pie viņa ar solījumu kristīties, ja būs aizsardzība pret citiem zemgaļiem. Alberts dodas ar sakšu hercogu u. c. krusta karotājiem uz Mežotni, kur kristī ap 300 zemgaļu un atstāj Mežotnē dažus krusta karotājus (Indriķa chr. XXIII, 3). Protams, ka citiem zemgaļiem vajadzēja uzlūkot šādu mežotniešu rīcību kā kopējās zemgaļu vienības jaukšanu; tāpēc citu zemgaļu vecākais (*senior*), līdz šim vāciem draudzīgais Vestards savāc savus spēkus un uzbrūk Mežotnei. Pili gan neizdodas ieņemt, bet iznīcina vācu papildus sūtīto pulku. Tad 1219 vāci aizbēg no Mežotnes; mežotnieši atsakās no kristietības un solās uzturēt zemgaļu vienību pret vāciem un kristietību. 1220 sākumā bīskaps, ordenis un sakšu hercogs, pavisam 4000 vācu un 4000 libiešu un latgaļu iet no Salaspils uz Mežotni, ieņem pilsētiņu un aplenc pili, izlieņojot visus tā laika ieročus un mašīnas. Pats hercogs šauj ar lielo akmeņu metamo mašīnu un tā piespiež zemgaļu vadoņus Madi un Gaili lūgt mieru. Kad vāci prasa atdot pili ar visu, kas tur iekšā, tad tie atgriežas pili; apšaudīšana turpinās, līdz atsevišķi zemgaļi sāk atstāt pili un padoties. Nu ierodas Vestards ar saviem zemgaļiem un leišiem. Vāci nosit no pils iznākušos mežotniešu vecākus, vairāk nekā simtu (*centum et plures?*). Tomēr Vestards vāciem neuzbrūk, jo leiši aiziet. Vāci uzbrūk pilij no jauna un to ieņem, galīgi izlaupa un nodedzina, izlaižot brīvā tos mežotniešus, sievas un bērns, kas tur bij slēpušies. Drīzi pēc tam (1224) ieceļ arī Zemgales bīskapu, sākumā gan zemgaļiem kopā ar sēļiem. — Tāds bij toreizējais stāvoklis Li-

vonijā: dāņi, bīskapi, ordenis, krusta karotāji un iekarotie apsūdz viens otru gan pie pāvesta, gan pie varasvīriem tepat Livonijā. Mēģinājumi izbeigt šos strīdus palika bez sekmēm. Tāpēc pāvests sūta savu tuvāko līdzstrādnieku Modenas Viļumu kā savu legātu ar plašām pilnvarām nevien jaun kristīto zemēs, bet arī pie tiem, kur vēl misijas darbs nav uzsākts, piem., pie kuršiem u. c. 1225 vasarā viņš ierodas Rīgā un vispirms iepazīstas ar vietējiem apstākļiem, par ko ziņo uz Romu; tad viņš apbraukā libiešu, latgaļu un igauņu zemes, visur sprediķodams, visur sagaidīts ar prieku, un vienmēr atgādinādams ordeņa brāļiem u. c. vāciem, ka jaun kristīti nebūs darīt Kristus jūgu grūti; atgādina arī vāciem savā starpā turēt mieru. «Un nāca tur pie viņa vāci, libieši un latgaļi un meklēja taisnību dažādās sūdzībās. Viņš atbildēja ikkatram pēc viņa lietas un sūdzības un izšķīra kildas» (Indriķa chr. XXIX, 4). Tā tad Modenas Viļuma legāta uzdevums bij nevien sludināt un nokārtot varasvīru nesaprašanās, bet arī kungu attiecības ar jaun kristītiem, novēršot varmācības un pārestības. Nonācis Rīgā, Viļums aicināja pie sevis arī Vestardu, gribēdams pierunāt pieņemt kristīgo ticību, bet tas paliek savā vecā ticībā, tikai apņemas arī uz priekšu atļaut Zemgalē 1 legāta priesterim sludināt kristietību. Tad legāts dodas vizītēt apgabalu gar Daugavu uz augšu, nonāk līdz Koknesei un atkal pa ceļam rāj bruņniekus. Pāvests sūta legātam vairākas vēstules, laikam atbildes uz ziņojumiem; šais vēstules pāvests ieteic cieši aizsargāt jaun kristītos un atcelt soģus, kas tos spaida. Tad legāts nokārto vācu kildas ar dāņiem Virijas, Harijas, Jervas un Vikas dēļ. Piedraudot ar ekskomunikāciju, viņš spiež dāņus galīgi at-

teikties no šiem novadiem un izdot aizvestos ķilniekus; tad viņš ņem šīs zemes savā, resp. pāvesta rīcībā, lai tās būtu tieši no pāvesta atkarīgas, bez kādam starpvarām. Liekas, ka jau Innocenta III (sk.) nodoms bij pārvērst visu Livoniju šādā tieši no pāvesta atkarīgā politiskā veidojumā; tāpēc arī viņš Albertu nepaaugstināja par virsbīskapu, lai gan atsavināja no paklausības Brēmenes virsbīskapam. Pāvests Honōrijs III (sk.) turpina šo politiku, un Modenas Viļums rauga to izvest dzīvē. Uz to aizrāda arī savdabīgā pārvaldes iekārta. Viņš gan atstāj savu vietnieku minētos igauņu novados, bet soģus un vecākos ieceļ no igauņu vecākiem; citiem vārdiem, ierīko vietējo pašvaldību. Tikai Viļums nebij vēl no Rīgas aizbraucis, kad jau ordenis sāka ieņemt pāvestam rezervētos novados. Nelīdzēja ne lāsti, ne atgādinājumi. Priekš aizbraukšanas legāts ļoti enerģiski rīkojās Rīgā, sasauca vietējo vispārējo koncilu, kuŗā nokārtoja dažus baznīcas jautājumus; nolīdzināja strīdus starp vietējam varām, piem., starp bīskapu un Rīgas pilsētu; noteica, ka paliek spēkā Gotlandes tiesības (sk.), un ka pilsēta pati var vēlē sev soģi, tikai bīskaps to ieved amatā. Ar to bīskaps atteicās no savas jurisdikcijas Rīgā, bet paturēja garīgo varu, arī naudas kalšanas tiesības. Tāpat legāts noskaidro ridzinieku īpašuma tiesības, patronāta tiesības par dažām Rīgas baznīcām, tiesību uz iekarotām zemēm. Sevišķi ievērojams ir izligums starp ordeni un Rīgu, ar ko ordenis kļūst par Rīgas pilsoni un par saviem īpašumiem Rīgā maksā nodokļus, izņemot ordeņa pili; abi kontrahenti solās viens otru aizsargāt; ordeņa brāļi paliek bīskapa jurisdikcijā. Viļums visas lietas rauga nokārtot samierināšanas, savstar-

pējas saprašanās un pamācības ceļā, izņemot mēģinājumu Igaunijā. Citādi tiek atstāta vecā iekārta, arī vecās varas attiecības, bet taisni šai iekārtā slēpjas ķildu cēloņi. Vai vietējie, libieši, latgaļi un igauņi kaut ko no visa mantoja, ja neskaita pārliecību, ka ir teicami katoļu baznīcas galvas nodomi un griba? Vēl jau bij dzīvs visa radītājs, bīskaps Alberts; viņa persona atturēja no pārliekiem asumiem. Bet 1229 nomira Alberts, neticis pie virsbīskapa goda, kaut gan 30 g. ar ārkārtīgu enerģiju bij gādājis un rūpējies par katolicisma izplatīšanu starp libiešiem, l-iem un igauņiem un katoļu baznīcas nodibināšanu Livonijā; 30 g. viņš neapņinis bij strādājis pie bīskapa laicīgas valsts nodibināšanas. Vai viņš mūža beigās bij apmierināts ar sasniegumiem? Jādomā, ka ne. Viņš gan nodibināja jaunu vācu valsti, iesāka aborīģenu kristīšanu, bet tomēr tā nebija vienota un vienprātīga virsbīskapa valsts; kristīšana bij l. t. veikta varas līdzekļiem, bez pārliecības, bez istas ticības. Ordenis jau pavisam nebija izdevies pēc viņa prāta; tas rikojās pat pretēji viņa nodomiem, neizslēdzot pat nodevību. Alberts bij veicis lielu un spēcīgu darbu. Kur viņš ņēma līdzekļus? Pašā sākumā, laikam, būs ielicis savas dzimtas līdzekļus, jo kopā ar viņu nāk uz Livoniju vairāki viņa dzimtas locekļi, kas šeit ieņēma svarīgus amatus. Redzējām viņu apceļojam Zviedriju, Dāniju un Vāciju, gan diplomātiskos, bet laikam arī līdzekļu vākšanas nolūkos. Vēlāk jau iekarojumi, desmitā tiesa deva ienākumus, taču grūti ticams, ka pirmā gadu desmitā tie segtu izdevumus, jo sevišķi daudz izmaksāja krusta karotāju pārvadāšana šurpu un atpakaļ. Te jāpieskaita arī būves Rīgā, kuŗas tikai pa daļai varēja veikt ar vietējo darba spēku. Tādēļ

Alberta enerģija un izturība vēl vairāk izceļas. Ķildas rodas tūlī pēc viņa nāves. Brēmenes virsbīskaps steidzas iecelt savu kanoniķi Albertu Suerbēru, Rīgas domkapituls Magdeburgas kanoniķi Nikolaju. Strīds jāizšķir pāvestam. Tas sūta savu leģātu Otonu lietu nokārtot. Otons vispirms atcēl abus bīskapus un Livonijas pārvaldišanu uzdod Balduīnam no Alnas (sk.). Livonieši vēl priekš Balduīna ieršanās bij ņēmuši no viņa zvērsatu Gotlandē, ka viņu tiesības netiks aizkārtas. Rīgā nonācis, viņš redz šejienes apstākļus un sāk ievērot arī kūrijas, libiešu un l-ū intereses, ne tik daudz svešo ienācēju. Tāpēc drīzi vien viņš sanaidojās ar pēdējiem. Bīskapa jautājumā viņš ieteic Otonam apstiprināt Nikolaju, bet tas, ticis par bīskapu, uzsāk asu cīņu ar Balduīnu, it īpaši kuršu dēļ. Kuršus jau redzējam dažādos uzņēmumos pret vāciem. 1228 viņi no Daugavgrīvas uzbruka Rīgai, izpostīdami Daugavgrīvas apcietinājumus un klosteri. Bet jau 28. 12. 1230 kuršu ķēniņš Lamekins (sk.) slēdz ar Balduīnu 1. kuršu līgumu, otro tūlī 1231 sākumā. Līgums slēdz bez kara, kā liekas, labprātīgi. Kurši solās kristīties, pieņemt priesterus, dot ķilniekus un cīnīties kopā ar vāciem pret pagāniem, kā arī uzņemas tādus pašus pienākumus pret baznīcu kā Gotlandes kristītie. Par to viņiem pāvesta vārdā sola «mūžīgu brīvību» un neatkarību no dāņiem un zviedriem zem pāvesta rokas. Kādi iemesli spieda kareivīgos kuršus pēkšņi padoties? Varbūt pa daļai tas, ka līdzšinējie uzbrukumi Rīgai un vāciem bij veltīgi (vēl 1227 vāci kopā ar libiešiem un latgaļiem briesmīgi izrēķinājās ar sāmsaliešiem) un, varbūt, arī pāvesta plāns, ko Balduīns pauda, nodibināt atsevišķu valsti ar kuršu pašu pārvaldi pā-

vesta virspārvaldībā. Kāda bij ķēniņa Lamekina loma līdz šim un uz priekšu, nezīnām. «Mūžīga brīvība» nav ilga: līgumu izjauca ordenis, domkapituls un Rīgas pilsēta, uzspiežot kuršiem līgumu ar smagākiem noteikumiem. Bīskaps Nikolajs rikojas Kursā kā iekārtotā zemē, daļa to un izdāvā lēšos — 1/6 Kursas Rīgai, kuŗa to izlēno tālāk 56 tirgotājiem. Tāpat viņš rikojas Zemgalē, kuŗas daļu Rīga izlēno 70 tirgotājiem. Tas bij pret Balduīna nodomu. Viņš aizbrauc 1232 un sūdzas pāvestam, kas iecēl viņu par Zemgales bīskapu, lai gan tur jau Alberts bij iecēlis par bīskapu Lambertu; iecēl Balduīnu arī par leģātu Livonijā un citur un dod viņam tiesību ņemt pāvesta rīcībā jaunkristītās zemes, kas vēl nav piešķirtas kādai diecēzei (30. 1. 1232). Balduīns atgriežas Livonijā 1233, bet neskatoties uz savām plašām pilnvarām, nevar tikt galā ar ordeni, sevišķi ar ordeņa brāļiem, kas nemaz nav valdāmi, bet sagūsta pat ordeņa mestru, tur viņu cietumā un pa to laiku izdara daudz varas darbu, it īpaši Igaunijā. Balduīns ekskomunicēja ordeni, bet arī tas neko nelīdzēja. Šai laikā ordeņa brāļi nolaupīja arī kuršiem viņu līgumus (*Hildebrand, Libonica*, 21). Kad Balduīns sūta šejieniešus pie pāvesta par savas sūdzības lieciniekiem, un tie jau nonāk Hōlandē, tad ordenis tos ar varu atved atpakaļ. Ordenis bij ieguvis un piesavinājis zemes, ticis pie varas, neviena vairs neklausīja; bij bargs un ciets kungs saviem apakšniekiem, zemniekiem, kuŗiem uzkrāva lielas nastas un klaugas, bet par kristietības lietām nemaz nerūpējās un labprāt būtu nokratījis bīskapa virskundzību. Tikai briesmas sāka draudēt no ārpuses: dāņu ķēniņš Valdemārs tikoja pēc Igaunijas, Lietava apvienojās, tāpēc ordenis jau 1231 bij ievadījis sa-

runas par apvienošanu ar Vācu ordeni, kas nule kā bij nometies Prūsijā. Vācu ordenis piedāvājumu noraida. Apvienošanās sarunas uzsāk no jauna 1235; tagad Vācu ordenis nosūta uz Livoniju 2 ordeņa brāļus novērot šejienes dzīvi un apstākļus, kā arī izredzes. Veselu gadu nodzīvo sūtni un atgriezušies mājās dod par Zobenbrāļu ordeni visnelabvēlīgāko atsauksmi, izceļot tikai viņa bagātību; izšķiršanu atstāj Vācu ordeņa mestram Zalcas Hermani (sk.) Romā. Sarunu laikā Romā pienāk ziņa, ka ordenis Livonijā tikpat kā iznīcināts. 1236 rudenī ordeņa mestrs ar palīgiem bij sarīkojis sirojumus Lietuvā. Ar bagātīgu laupījumu atpakaļ nākot, viņiem pie Saules (laikam pie Šauliem) bij uzbrucis leišus un zemgaļu karaspēks un tos galīgi iznīcinājis; krita arī mestrs Volkvins. Nu bij grūti runāt par abu ordeņu apvienošanu, tāpēc arī Zobenbrāļu ordeni inkorporēja Vācu ordenī, ko pāvests apstiprina 12. 5. 1237, noteikdams, ka Vācu ordenim Livonijā tāpat jāklausa Rīgas bīskapam, un ka Tallina izdodama dāņiem. Tā kā Vācu ordeņa statūti pa daļai bij izstrādāti pēc tempļiešu statūtiem, tad arī šai ziņā maz kas grozījās; tikai tērs bij cits: melns krusts uz balta mēteļa. Livonijas brāļi dabūja savu pašvaldību un mestru, ko apstiprināja virsmestrs. Livonijas mestra atkarība no Vācu ordeņa galvas Prūsijā bij vairāk vārda pēc. Šejienes Vācu ordeņa daļu arī sāka saukt par Livonijas ordeni (sk.). Ar dāņiem ordenis noslēdza mieru Stēnbijā 1238. — Pēc Saules kaujas arī krievi sāka kustēties. Vāci ielauzās viņu zemē, ieņēma Pliskavu un devās vēl tālāk Novgorodas zemēs. Še viņiem stājās pretim Aleksandrs Nevskis, kas atņēma iekārtu un 5. 4. 1242 niknī sakāva vācus uz Peipusa ezera ledus, bet tālāk viņus ne-

vajāja, laikam tatāru iebrukuma dēļ. Tomēr Livonijas ordeņa ekspansija uz a-iem bij apturēta. Nu pienāca kuršu rinda. Arikurši mēģināja nokratīt vācu jūgu. Šo mēģinājumu apspieda. Ordeņis cēla Kursā savas pilis un spiedās arvien tālāk uz d-iem, gata vadams ceļu uz Prūsiju. Ceļā bij Lietava, kas vienmēr traucēja šo satiksmi. Lietava arī apgrūtināja Kursas iekarošanu. 1244 daļa kuršu kopā ar leišiem rauga atspiest vācus, bet viņus sakauj pie Embūtes. Tagad Kursu daļa starp ordeni un Kurzemes bīskapu; ordenis dabū $\frac{2}{3}$, bīskaps $\frac{1}{3}$. 1260 atkal leiši iebruka Kursā. Vāci ar kuršiem u. c. iet pretim, sastopas pie Durbes ezera. Kurši priekš kaujas lūdz atsvabināt viņu sievas un bērņus, ko leiši sagūstījuši. Vāci atsakās. Tad kaujas sākumā kurši atstāj vācus, to pašu dara arī citi palīgi; vācus neganti sakauj. Ordeņa stāvoklis top jo bīstams: kurši apvienojas ar leišiem, Zemgalē izceļas nemieri, arī Prūsijā, un no turienes palīga nevar dabūt. Kurši ieņem vairākas vācu pilis, leišu pulki nonāk līdz Lielvārdei, kur sakauj vācus; atkal par vainīgiem skaita latgaļus un libiešus, kas kaujas laikā bēguši. Leiši nonāk līdz pat Pērnavai, ko nodedzina, un tad ar laupījumu netraucēti aiziet mājās. Ari krievi iebrūk, un sāmsalieši sacēlas. Šoreiz atkal vāci izkulas no likstas, jo pretiniekos nebij saskaņotas rīcības, kamēr organizētie spēki nemēģināja izdzīt vācus. Viņi palika, iekaroja pat d-u Kursu. Tā pēc 8 g. nīknas ciņas Kurša bij veikta. 1267 mestrs Otons no Luterbergas izdod kuršiem šādus noteikumus: § 3. un 4. No katra zirga, sākot ar 4 g. vecumu, jādod 2 pūri rudzu; ja nav rudzu, 1 pūrs kviešu un 1 miežu. § 5. Katram kursim jākalpo brāļiem 4 dienas, 2 vasarā, 2 ziemā. § 8. Katru mantojumu mantinieki var

sāņemt līdz 4. radniecības pakāpei. § 9. Ja kāds kurš nometas uz dzīvi, tā vieta paliek viņa īpašums, ja tā jau nepieder kādam citam. § 14. Turpmāk kurši pakļauti libiešu tiesībām. No šī akta varam spriest, ka beigās ordenim bijis jāizlīg ar kuršiem: desmito tiesu atvieto ar vieglāku nodevu; kuršu zemnieki vēl ir brīvi; viņiem paliek viņu zeme, pat ar medību tiesībām, kuņas R. Eiropā rūpīgi rezervēja kungiem. Visilgāk un visnīkāk vāciem bij jācinās ar Zemgali. Pēc Mežotnes ieņemšanas labu laiku par zemgaļiem neko nedzirdam; nezīnām arī, kad mirst Vestards. Tikai ap 1250 vāci iebrūk neatkarīgā Zemgalē, neganti to posta un izlaupa un piespiež zemgaļus (bet ne visus) padoties un maksāt meslus. 1251 iznīcina Zemgales bīskapiju, pievienojot to Rīgai. 1254 daļa Zemgali starp Rīgas virsbīskapu un Livonijas ordeni. Bet jau 1259 zemgaļi sacēlas. Pēc kāda dievbijīga varoņa (*ein promer helt*) Šabja padoma aizdzen visus soģus, neaizkartus un ar visu viņu mantu. Ordenis sasauca no visām malām kaņotāju, arī kuršus un dāņus, un uzbrūk Tērvetei. Zemgaļi atsit uzbrukumu. Vāci atkāpjas un uzcēl Dobe(ne)s (?) pili. Tad nāk (1260) Durbes kauja. 1261 vāci atkal iebrūk Zemgalē; šoreiz zemgaļi viņus sakauj, kad tie atgriežas. Tāpat nākošos gados vāci iebrūk Zemgalē, laupa un posta; dažreiz zemgaļiem izdodas tos sakaut. 1265 mestrs Konrads ceļ Jelgavas pili (sk.). Ap 1270 vāci ieņem Tērveti, Mežotni un Rakti. 1272 virsbīskaps Alberts un mestrs Nordēks slēdz līgumu ar zemgaļiem: «Tā kā Zemgale ar Dieva žēlastību tikusi pie miera, atmetusi maldīšanos un no jauna pieņēmusi kristīgo ticību, mēs, sarunājušies ar zemes vecajiem, esam nākuši pie šāda līguma, kā at-

vieglināt un pamazināt viņu nodokļus un klaūšas.» Nodevas un klaūšas uzliek tādas pašas kā kuršiem; labības tiesu var samaksāt naudā. Soģiem jāspriež tiesa 3 reizes gadā pēc l-u un igauņu (libiešu?) tiesībām un ierašām. Ari šeit redzam, ka zemgaļi paliek brīvi, un ar viņu zemes vecākiem apspriežas virsbīskaps un mestrs. Zemē nāca sveši soģi, kas padarīja atkarību jūtamāku; tāpēc zemgaļi neatmet savas brīvības domas. 1279 vāci, zemgaļu pavadīti, iet sirot uz Lietavu. Atpakaļ nākot, kad leiši dzenas pakaļ, sadursmes brīdī zemgaļi atstāj vācus, kuņas sakauj pie Aizkraukles. Zemgaļu priekšgalā redzam Nameisi, kuņa vadība atkopo Tērveti un no jauna nocietina to. Vāci uzbrūk Dobelei, tērvetieši dzenas pakaļ un sakauj viņus pie Babītes ezera. Vēl otrreiz tai pašā gadā uzbrūk Dobelei, nodedzina pilsētu, bet pili neieņem. Nameisis bij nodomājis ieņemt Rīgu, bij jau nonācis līdz Rīgai 1280 ziemā, tikai nodevība izjauca viņa plānus. Atkāpjoties Nameisis sagūsta ordeņa māršālu un atdāvina to Lietavas kungam. Mieru ar vāciem slēdz 1281. Vēl tai pašā 1281 Nameisis piedalās leišu sirojumā Prūsijā, kur izposta vairākas pilis. No šī sirojuma viņš vairs nepārnāk, bet vāci sirojumu uzskata par miera laušanu un uzskat atkal karu ar zemgaļiem. Šai laikā, kā to lasām kādā sūdzības rakstā (1312), ordeņa brāļi ielūguši zemgaļu kungus un vecākus viesos, it kā uz miera sarunām, un tad visus nogalinājuši, lai zemgaļiem nebūtū vadoņu. Ar 1286 iesākās beidzamais zemgaļu ciņas posms, kuņā dabū ciest ordenim piešķirtie zemgaļu novadi: Tērvete, Dobele, Auce, Rakte, Sidrabene. Tērvetei iepretim vāci uzcēla Svētkalna pili un uzsāka sistēmātiski postīt zemgaļu novadus, vienu pēc otra, iznīci-

not itin visu — tīrumus, lopus, cilvēkus. Bet zemgaļi nemitās: vēl 1287 viņi uzbrūk Rīgai un Iksķilei. Rīgu bez maz ieņēma, tikai pašā beidzamā mirkli paguva aiztaisīt vārtus. Tomēr zemgaļi bij spiesti atstāt savas pilis vienu pēc otras, protams, pēc sīvām un izmisuma pilnām kaujām, bada un visādu nelaimju spiesti. Nelīdzēja zemgaļu varonība. Svētkalna pils, pašā Zemgales vidū, bij vāciem neatsvarama baze, uz kuņas viņi balstījās savos mežonīgos uzbrukumos. Zemgaļu atliekas, sekojot pāvesta Klementa V bullas vārdiem, ap 100000 galvu, aizgāja pie leišiem, veicināt leišu ciņas ar vāciem u. c. ienaidniekiem. Tas notika 1290. Tāpat leišos 1283 bij glābūšas tāda pašā kārtā apstrādātās senprāšu kaņotāju atliekas. Jādomā, ka varonīgās zemgaļu un senprāšu kaņotāju atliekas bij cildens spēks leišu turpmākā slavas ceļā. Kaut kur vienkopus šīs atliekas nav netušušas. Vāci nu bij kungi arī Zemgalē. Taču ne visi zemgaļi aizgāja, jo vēl 1299 dzirdam, ka Romā atrodas 2 zemgaļu sūtņi (*ambasiatores*), kas tur, zemgaļu sūtņi, sūdzas pāvestam par ordeņa pārestībām. L-u teritorija nu bij vācu iekarota. L-u sacelšanās lielākos apmēros vairs nav bijis, pretēji Igaunijai, kur tā notika 1343. L-u ciltis nebij vairs teritoriāla dalījuma pamatos; tagad daļa pēc kungu novadiem. L-u zemēs bij Rīgas virsbīskapa, Livonijas ordeņa un Kurzemes bīskapa valsts. Bez tam vēl Rīga ar savu patrimoniālapgabalu. Virsgalva vēl vienmēr bij Rīgas virsbīskaps (no 13 g. s. vidus); citi zemes kungi principā bij pakļauti viņam. Bet arī virsbīskaps nebij suverēns, jo pāri par viņu stāvēja Vācijas ķeizars, kaut arī nōmināli, un pāvests. Vācijas ķeizara dēļ varēja saimniekot pēc patikšanas, bet pāvests paturēja

savās rokās bīskapu apstiprināšanu; bez tam viņš pastāvīgi iejaucās šejienes lietās ar saviem legātiem, vai citējot pašus kungus uz Romu, vai liekot viņus ar pilnvarotiem pārstāt. Ari kungi savās ķildās griežas pie pāvesta, kurš rauga tās izšķirt, gan ne katru reizi dzenoties pēc taisnības, bet vairāk pēc tā, kā viena vai otra puse mācēja pārliecināt viņu un viņa padomniekus. Šeit ne maza loma bij pretinieku zeltam. Visvairāk ķildu bij starp virsbīskapu un ordeni. Abi bij bagāti, abi varas un goda kāriģi; abi ari mantkāriģi, lai gan deviģi nabadzības zvērustu. Livonijas valstiņas jutās neatkarīgas viena no otras. Bet kas bij spēcīgākā iekšienē? Bez šaubām, ordenis. Viņam galu galā gandrīz tikpat daudz zemju kā visiem bīskapiem kopā. Viņš pats tās apsaimnieko, tam nav gandrīz nemaz vasaļu, tam viens vadonis, viena interese un mērķis. Bīskapu zemes l. t. vasaļu rokās; gan viņiem pieder garīdznieku armija, bet tai nav zobena, nav sajūsmas, nav varas ideāla un mērķa; tās mērķis stāv ārpus zemes interesēm. Bez tam bīskapiem nav savā starpā satiecības: bīskapi varas dēļ stāv pret virsbīskapu, un otrādi. Gan bīskapiem bij vasaļu karaspēks, kas viss sakopots lieluma ziņā pārspētu pat ordeņa spēkus, kuri bruņnieku skaita ziņā nebij lieli, bet tos bieži papildināja ārzemju viesi, kas ieradās laupīšanas un sīrojumu dēļ, labi uzņemti izmantoja šādus gadījumus kā sportu. Tas vairoja ordeņa spēkus. Bīskapu vasaļi bij grūti savācami un vēl grūtāk sajūsminājami, viņu ideāls bij pašu labklājība. Bez tam bij bīstami aizdot kaimiņam-bruņniekam dusmas. Bīskapu vasaļi līdzšinējās cīņās bij visur ņēmuši dalību mestra vai māršala vadībā. Tā tad viss runāja bīskapiem par jaunu. Vi-

ņiem patiesībā nebij pavalstnieku, jo zeme bij izlēnota ar visiem zemniekiem; tā tad viņiem nebij tiešu sakaru ar zemniekiem. Varas ziņā ordeņa organizācija bij labāka. Bruņniekiem zobens bij vienmēr klāt, un viņi nebūt nekaitrējās mērt to asinis. Bīskapiem zobens bij jāmeklē. Tāpēc nav brīnīgs, ka ordenis galu galā uzvarēja. Protams, kamēr cīnījās ar vietējām ciltīm, savstarpēja izrēķināšanās nebij iespējama. Kad šī cīņa bij beigusies, varēja sākties cīņa varas dēļ. Iemeslu deva Rīga. Tā ātri pieauga, jo tirdzniecība bij izdevīga. Pieauga arī tās privilēģijas un neatkarība, tāpat tās militārā nozīme un spēks: tai bij mūri, apbruņoti namnieki, flote. Ar Rīgu sāka konkurēt ordenis, kas savas preces pārdeva un pirka tieši no ārzemniekiem, bez Rīgas tirgotāju starpniecības. Ari Rīgas jurisdikcijas ziņā kungi nesaprotas. 1274 ordenis dabū no ķēniņa Rūdolda laicīgo jurisdikciju Rīgā savās rokās, bet to neatzīst virsbīskaps. Ari pati Rīga sūdzas pāvestam par ķēniņa pavēli. 1282 Rīga pieslējās Hanzas s-bai un tā dabūja plašāku un drošāku aizmuguri. Reālais iemesls radās 1297. Virsbīskaps Jānis III bij aizbraucis uz Flandriju ārstēties. Savu zemju laicīgo pārvaldi viņš uzdeva ordeņa mestram, Rīgas lietas kārtoja fōgts un rāte. Materiālu ērtākas pievešanas dēļ Rīga ceļ tiltu pār Rīdziņu pie ordeņa pils. Ordenis protestē un, kad to neievēro, plēš tiltu nost. Ar grūtībām noslēdz pamieru, bet ordenis izmanto šo laiku, lai nostiprinātu savu pili Rīgā un pavairotu garnizonu. Beidzot Rīgai izdodas pili ieņemt, bet kaujas laikā nodeģ lielākā pilsētas daļa. Bīskaps pārbrauc un piešķir Rīgai tiesību būvēt tiltu. Ordenis gatavojas revanšam. Tad rīdziņieki noārda ordeņa pili, sagūsta

pils komturū un garnizonu un liek tiem nocirst galvas. Nu bij karš mājās. Neraugoties uz to, ka bīskapi apvienojās un ka virsbīskaps slēdza ar dāņiem līgumu, bet Rīga ar leišiem, ordenis uzvarēja, sagūstīja virsbīskapu, un tikai Hanzai un pāvestam Bonifacijam VIII iejaucoties varēja noslēgt pamieru 1299, ko atkal izmantoja ordenis, atvilkdams vienu Rīgas sabiedroto pēc otra. 1305 ordenis nopērk visu Daugavgrīvas klosteri zemi, ko pēc 1263 līguma klosteris nedrīkstēja atsavināt bez Rīgas piekrišanas. Ordenis ieliek klosteri komturū un brāļus. Tagad viņš var apdraudēt Rīgas eksistenci, var kontrolēt katru kuģi, pārtraukt pat tirdzniecību. Rīga aicina atkal leišus palīgā, virsbīskaps dodas uz Romu, bet nevarēja ordeni veikt. Pāvests sūta šķīrējtiesnešus, kas sastāda 1½ olektis platu un 50 olektis garu apsūdzības rulli (glabājas Karaļauču archīvā). Ordenis neklausa, un pāvests nolād viņu; ari tas neko nelīdzēja. Vēl 1328 Rīga uzbrūk Daugavgrīvai un aicina leišu Ģedimīnu palīgā, kas laupa Igaunijā un aiziet netraucēts. Ordenis apšēļ Rīgu un piespiež to 1330 padoties ar tādiem noteikumiem, kādus viņš diktēja, Rīga bij pakļauta ordenim, zvērē uzticību ordeņa mestram, dod vietu jaunai ordeņa pilij, uzņem rāte 1 ordeņa brāli, atsakās no savības ar leišiem, pabalsta ordeni karos (tikai ne ar virsbīskapu), puse no tiesas ieņēmumiem nāk ordeņa kasē. Gan virsbīskaps un Rīga sūdējās pāvestam, bet bez sekmes. Keizars Ludvīkis no Bavārijas 1332 apstiprināja šo līgumu. L-u zemēs bij palikušas 2 varas. Šai laikā bij nodibinājies ari pārvaldes kārtība, vasalitāte, un sāka kārtoties attiecības ar zemniekiem, ne par labu pēdējiem; taču vēl visur virsbīskaps traucēja ordeņa uzkundzēšanos. Tā

1316 ordenis biedrojās ar Rīgas garīdzniecību un bīskapa vasaļiem. Pāvests atceļ šādu konfederāciju. Tad sākas tieša cīņa ar virsbīskapu, mazāk ar ieročiem, vairāk diplomātiskiem un saimnieciskiem līdzekļiem. Dažreiz virsbīskaps, Aviņonā dzīvodams, it kā dabū virsroku. 1354 pāvests nolād Livonijas ordeni un pār ordeņa zemēm izsludina interdiktū. Tomēr ari šoreiz ordenis prata izvairīties, jo viņam bij labāki diplomāti un vairāk līdzekļu. Cīņa turpinās, vēl dažreiz pāvests nostājas virsbīskapa pusē, bet ordenis vienmēr izdabū cauri savu gribu; beidzot 1394 domkapituls ir ordeņa brāļu rokās. Jau 1393 bij pāvesta jaunieceltais virsbīskaps, Jānis no Vallenrōdes, pats ietērpies ordeņa apģērbā; tāpat pāvests noteica, ka Rīgas baznīcai jātop par ordeņa baznīcu. 1397 pāvests izdeva rīkojumu, ka uz priekšu par virsbīskapu var būt tikai ordeņa brālis. Tas bij ordeņa triumfs, bet pretinieki (piem., Tērbatas bīskaps) paša zemē nerima; netrūka ienaidnieku ari ārpusē, it īpaši bīstama kļuva lielo kaimiņu varas augšana: Maskavas konsolidēšanās un Lietavas-Polijas apvienošanās. Pēdējā sagrāva Vācu ordeņa varu 1410 pie Tannenbergas, kas ietekmēja ari Livonijas apstākļus. Vācu ordenis nespēja vairs aktīvi rīkoties politikā, bet lūkoja, ka Livonijā nenostājas patstāvīgi. Livonijas ordenis pazaudēja to stipro atbalstu, ko viņš vienmēr saņēma no Prūsijas. Ordeņa saimnieciskos pamatus grauzā ari Hanza, jo nespēja tirdzniecībā mēroties ar to; pie Hanzas piederēja ari laba daļa Livonijas pilsētu. Vēl vairāk ordeņa kundzībai kaitēja Livonijas vasaļu pakāpeniskā patstāvības iegūšana. Vasaļi centās dabūt savus lēna novadus par privātpašumu, valdīt pār saviem apakšniekiem un tos tiesāt bez

kāda kunga vai soģa starpniecības. Šai procesā vissvarīgākais moments bij lēņa mantojuma tiesību paplašināšana ar 1397 Jungingena žēlastību (sk.) Harijā un Virijā un 1457 Silvestra žēlastību (sk.) Rīgas virsbīskapijā. Vasali saņāca mantāgos (sk.), kur apsprieda savas lietas un lēņa kunga vadībā sprieda tiesu. Ar 15 g. s. sāka izveidoties landtāgi (sk.), kur sapulcējās jau visas Livonijas kārtu priekšstāvji. Pirmais landtāgs sanāca Valkā 1421, kur bez prelātiem un ordeņa piedalījās arī vasalu un pilsētu sūtni. Ar šo sapulču domām un lēmumiem bij jāreķinās ir virsbīskapam, ir ordeņa mestram. Landtāgs pieņēma lēmumus bez balsošanas uz vienošanās pamata. Svarīgi bij 1435 landtāga lēmumi, kurā kārtas un Livonijas zemes kungi noslēdza politisku un militāru līgumu, ka savstarpējos strīdos vairs negriezīsies pie pāvesta, bet izšķirs tos savā šķīrējtiesā. No vasaliem pamazām izauga muiznieku (sk.) kārtā. Nemot vērā visus šos apstākļus, Livonijas ordeņa vara sāka pamazām zust, it īpaši, kad pašā ordenī vadības dēļ radās šķelšanās. 1466 Vācu ordenis daļu no savām zemēm atdeva Polijai, bet atlikušo atzina par Polijas lēni. Polija sāka tikt arī pēc Livonijas. Tomēr bīstamāka bij Maskava, kurās lielknazs Jānis III (sk.), nokratijs tatāru virskundzību, ļoti enerģiski spiedās uz r-iem. Viņš iekaroja Novgorodu un Pliskavu un 1481 iebruka Livonijā. Noslēdza ar krieviem pamieru uz 10 g., ko 1493 atkal pagarināja. Šai laikā ordenis atkal karo ar Rīgu; tā zaudē cīņu un stipri cieš. Ordenis it kā atzē Valtera Pletenberga (sk.) laikā (1494—1535). Viņš nodrošina mieru iekšienē un ārīnē, lai gan ordeņa sairšanas process turpinās. Nā-

ca klāt ticības maiņa — reformācija, kas uz zināmu laiku radīja apjukumu iedz. vidū, bet pēc reformācijas uzvaras nelielu sajūsmu, jo tā neiespiedās dziļi iedz. apakšslāņos, kā to varam spriest pēc kontrreformācijas pānkumiem, lai gan tā nebij ilga. Reformācija skāra arī pašus Livonijas valsts pamatus, jo vadītājs personas (virsbīskaps, bīskapi, ordenis) bij katoliskas, pakļautas pāvestam. Ja nu vasali, pilsētas un iedz. apakšējie slāņi mainīja savu reliģisko pārliecību, bet vadītāji palika vecā, jaunaj ļoti naidīgā ticībā, tad visai valsts uzbūvei vajadzēja šķobīties. Kamēr Pletenbergs bij dzīvs, tikmēr Livonija turējās kopā, bet pēc viņa nāves pēcnācīem nebija ne vajadzīgās autoritātes, ne arī spēju. Atsevišķi komturi un soģi centās iegūt lielāku neatkarību, neievērojami kopējās valsts intereses. Radās jautājums par Livonijas ordeņa pāriesanu luterticībā, pēc Vācu ordeņa virsmestra Albrehta parauga, kas 1525 pieņēma luterticību un kļuva par Prūsijas hercogu, protams, kā Polijas vasalis. Albrehta brālīš Viļums bij (no 1539) Rīgas virsbīskaps un viņa nodomos bij gāzt ordeni, lai pats valdītu. Izcēlās pilsoņu karš, kas beidzās ar Viļuma gūstu (1556). Ordeņa galu pasteidzināja krievu uzbrukums. Pletenbergs 1502 bij krievus sakāvis pie Pliskavas un 1505 noslēdzis uz 6 g. pamieru, ko arvien pagarināja līdz 1551, kad Maskavas cars Jānis IV pamiera pagarināšanu saistīja arsmagiem noteikumiem, kas Livonijai nebija spēkam, piem., samaksāt Terbatas bīskapijas meslus par visiem pagājušiem 300 g. Terbata beidzot uzņēmas maksāt 60000 dālderu, bet ordeņa mestrs šādu līgumu neatzina. Viņš sāka meklēt palīgus paredzamam nākošam karām un noslēdza ar Poliju militāru savienību pret Krieviju

(1557). Tai pašā gadā izbeidzās krievu-zviedru karš, un 1558 Jānis IV iebruka Livonijā. Šis Livonijas karš (sk.) neganti plosīja zemi 24 g. laikā, it īpaši Livonijas vidusdaļu. Livoniešu starpā atkal trūka vienprātības, lai ienaidnieku atsistu, vai vismaz ierobežotu viņa postīšanu. Beidzot mestram Gothardam Ketleram (sk.) izdevās dabūt Polijas ķēniņa Sigismunda II atbalstu, par ko saņēma kā nodrošinājumu 9 pils (1560), turpretim par naudas aizdevumiem iekļāja dažas Kurzemes pilsis un apgabalus: šīs pilsis ieņēma poļu kara spēks. Kurzemes bīskaps savu zemi pārdeva Dānijai. Turpino ties krievu postījumiem, Z. Igaunija padēvās Zviedrijai; atlikušai Livonijai arī nebija citas izejas, kā padoties. Padošanos pieņēma Lietava, kas bij personālā ūnijā ar Poliju. Polijas-Lietavas ķēniņš Sigismunds II Augusts 1561 rudenī noslēdza ar Ketleru līgumu, kas atstāja Livonijas daļu uz d-iem no Daugavas Ketleram lēņos kā Kurzemes hercoga valsti, kamēr zemes uz z-iem no Daugavas nāca ķēniņa pārvaldē. Livonija bij saskaldīta vairākās daļās, bet miera vēl nebija, jo karš un postījumi nemitējās. Padodoties kārtas centās nodrošināt līdz šim iegūto stāvokli, ko viņas saņiedza ar t. s. Sigismunda Augusta privilēģiju (sk.) — Tāds bij tās valsts liktenis, kurās pamatā bij l-u tauta, lai arī viņa beidzamos g. s. neņēma tiesu dalību valsts pārvaldē, tomēr gādāja par tās militāro drošību un saimniecisko labklājību, kā arī par tiem kultūras sasniegumiem, kādi šeit atzīmējami. Zeme taču bij l-u, un kungiem vajadzēja tik daudz mācīties latviski, lai saprastos ar saviem apakšniekiem. Tūlī pēc iekarošanas l-i nezaudēja savu brīvību, nedz arī savu īpašumu. L-u vecājie bieži vien saņēma savu zemi lēņos,

zemnieku nodevas un kļaušas nebija lielas. Tiesāja un sodīja sevišķi tiesneši pēc vecām ieradumu tiesībām, kaut arī ne vienmēr taisnīgi. Zemi piešķīra vasaliem lēņos ar visiem laudīm, ne jau kā dzimtslaudim, bet tādēļ, ka šīs zemes bij viņu apakšīpašums. Protams, ka kungam nepatika, ja kāds no viņa zemes aizgāja, atstādams to tukšu, bet nebija likumīga iemesla aizturēt aizgājēju. Biežie ienaidnieku siroņumi, kaņi un epidēmijas nevaroja zemnieku labklājību, bet bieži iedzina parādos, ko veicināja arī pastāvīgi augošās kļaušas un nodevas. Zemnieki ir dziļi iestiguši parādos, un muiztupi labprāt veicina parādniecību, jo tā, izrādās, var vieglāk turēt zemnieku pie savas zemes, kamēr viņš parādu samaksā. 1424 landtāgs nolēma izdot zemniekus parādniekus, kas bij no savas zemes aizbēguši, vai prasīt parādu samaksu no tā, kas viņus pieturēja. Pamazām sāka uzskatīt katru bēgli, pat katru saimnieku par muižas parādnieku, kas nevar savu zemi bez muižas ziņas atslāt. Aizbēgušo zemnieku-parādnieku sāka saukt par dzimtu zemnieku, dzimtsvīru, kam no kungu puses atbilst dzimtskungs. Šis jēdziens pamazām ieviešas un tā saturs paklašinās: par dzimtslaudīm sāk saukt visus saimniekus kopā ar saimi, pretim vaļeniekēm un kalpiem, kas bij saistīti tikai ar saimes līgumu. Tā 15 g. s. beigās zemniekus saistīja pie zemes un pie sava dzimtskunga — arī tad, ja šis dzimtskungs pats nebija zemes īpašnieks, bet lēņa valdītājs. Tomēr zemniekam vēl paliek tiesības uz savu zemi: viņu nevar no tās patvaļīgi nodzīt; nevar viņa zemi bez saimnieka piekrišanas pievienot muižas zemei; zemniekam ir tiesība sūdzēties; viņš ir savas kustamās mantas īpašnieks ar visām ar to saistītām tiesībām. Tikai tirdzniecī-

ba viņam pat daļai noliegta. Viņu uzklauša pat augstākie varas vīri. Piem., 1492 ordeņa mestrs uzklauša zemgaļu vecāko sūdzību par netaisni uzliktām klaušām. Viņš saaicina pie sevis zemgaļu vecākos un soģus, kopā apspriežas un nolemj, ka jāatgriežas pie agrākās kārtības. Tā ordeņa laikā beigās saimnieks kļuva par dzimtu zemnieku. Jāatzīmē, ka daudzām l-iem līdz ar vācu ienākšanu bij jāpanes verdzības grūtības, jo verdzībā krita visi kara gūstekņi un viņu pēcnāci. Šos vergus jeb drellus varēja arī pirkt. Kamēr visās malās bij jākaņo, jāatsit un jātraucē sirotāji un iebrocēji, tikmēr drellu trūkuma nebij, bet pamazām viņi izbeidzās. Drellu un līdz ar to brīva darba spēka trūkums muižās spieda muižniekus uzlikt lielākas klaušas zemniekiem un saistīt viņus pie zemes. — **P o l u l a i k i** iesākās ar Livonijas ordeņa mestra un Rīgas virsbīskapa padošanos Lietuvai Sigismunda II Augusta personā 28. 11. 1561 Viļņā. Še sastādīti 2 akti: Sigismunda privilēģija un *provisio ducalis*. Pirmais (vismaz 1561) nav ķēniņa parakstīts, nav Polijas-Lietavas seima ratificēts, un nākošie valdnieki rīkojušies, it kā tā nemaz nebūtu bijis; arī oriģināls pazudis. Tomēr muižniecība vienmēr rīkojušies un izturējusies, it kā būtu notikusi pat ratifikācija. Otrā noteica bij. ordeņa mestra jauno stāvokli. Kellers kļūst par Kurzemes un Zemgales hercogu, protams, izņemot Kurzemes bīskapa zemes, ko bij pircis Dānijas ķēniņš; Kellers top par Livonijas administrātoru un vēl dabū valdīšanā Daugavgrīvas klosteri. Virsbīskaps savu padošanās paktu paraksta 1562 februārī. Tikai Rīga paliek nepadevusies, lai gan sarunas daudzkārt vestas un pat pagaidu zverasti doti. Tomēr miera nebij, jo krievi arī nākamus gados ie-

brūk. Kad atslābst krievu uzbrukumī, tad jācinās ar zviedriem un dāņiem. Paši vidzemnieki arī negrib nekādus soļus spert zemes aizsardzībai, tāpēc leiši, kam nācās aizstāvēt Livoniju, un kas vairākas reizes arī bij savus kaņšpēkus sūtījuši, ierosināja jaunu padošanās paktu, aizrādot, ka viņu pūles nekā netiek atlidzinātas, jo visi ienākumi nāca Livonijas pašas kasē. Bez tam leišu muižnieku interesēs bij dabū muižas un amatus Livonijā un līdz ar to atbalstīt katolicismu. 1565 nāk jauns administrātors Chodkevičs (sk.) ar uzdevumu sēkulārizēt virsbīskapiju un apvienot Livoniju ar Lietuvu. Koknesē 5. 11. sasauca landtāgu, kur Kellers noliek savu administrātoru amatu un jaunais administrātors uzsāk sarunas. Landtāgam cits nekas neatlika, kā piekrist priekšlikumam. Jauno paktu — *diploma unionis* parakstīja 26. 12. 1566. Tas ir līgums par Pārdaugavas hercogvalsts — *Ducatus Ultradunensis* (Vidzeme un Latgale) apvienošanu ar Lietavas lielkunga valsti. Līgums nodrošina visas tiesiskā ceļā iegūtās, ķēniņa apstiprinātās un ar jauno kārtību saskaņīgās privilēģijas, brīvības, tiesības un parašas, kā, piem., ticības brīvības pēc Augsburgas konfesijas, vācu valodu vietējās iestādēs, vācu amata personas, ja tādas nebūtu, tad vācu valodas pratējus no Lietavas; pilsetām to līdzšinējo tiesību un brīvību atzīšanu. Ja Lietava apvienotos ar Poliju reālūnijā, tad jaunā hercogvalsts arī tajā ietilptu. Ari Lietavas seimā var sūtīt savus priekšstāvjus. 1569 Polijas-Lietavas seimā tiešām notika abu valstu apvienošana, t. s. Lūblīnas ūnija. 1570 noslēdza ar Jāni IV pamieru uz 3 gadiem. 1572 nomirst Sigismunds II Augusta. Tad ievēl Francijas ķēniņa brāli Indriķi, kas drīz vien aiziet, un 1575 ievēl Stefanu Batoriju. 1577 jau-

vārī iesākas atkal kaņš ar krieviem, Jānis ieņem veselu rindu piļu a-u Livonijā un gar Daugavmalu, nonākot līdz Salaspilij, visu izpostīdams un iedz. vai nu aizvezdams gūstā vai šausmīgi nogalinādams. Stefans šoreiz bij aizņēmts Dancigā un nebij varējis aizkavēt krievu iebrukumu. Līdz ko Jānis bij atgriezies uz Maskavu, lietavieši sāka atkarot ieņemtās pilis un pilsētas. Kaņš turpinājās vēl nākošos gados, krievus izdzina no Livonijas un noslēdza ar tiem pamieru uz 10 gadiem (1582). Tai pašā gadā arī Rīga kapitulē. Tāpat Stefans izdod Livonijai jaunu konstitūciju (*Constitutiones Livoniae*, 4. 12. 1582), ar ko viņš bij nodomājis grozīt šejienes pārvaldi, bet kas visa nekad nav ieviesta. Bez tam vēl izdoti 2 pārvaldes kārtības grozījumi: 1. *Ordinatio Livoniae*, ko izdeva 1589 Sigismunds III. Šis grozījums paredz Livonijas muižu juridisko titulu revīziju, kas ļoti uztrauca muižniekus, tāpat kā otrs galvenais punkts: piešķirības leišiem un poliēm, ieņemot pārvaldes amatus. Muižniecība vairākkārt sūdzas Varšavas seimā, tāpēc 1598 izdod *Ordinatio Livoniae* II, kurā mikstina gan I stingros noteikumus, bet paredz sūtīt uz Livoniju īpašu poli komisiju, kas lai ievestu dzīvē 1582 konstitūciju un savāktu un kodificētu Livonijas tiesības. Pa šo starpu (1584—89) Rīgā izcēlās t. s. kalendāra nemieri (sk.), kas atstāja lielu iespaidu Rīgas iekšējā dzīvē. 1601 sākas kara laiki ar Zviedriju, kas ilga līdz 1629, kad iesākās Zviedru laiki. Pārvalde, kā tas jau redzams pēc vairākiem likumdošanas aktiem, nav bijusi stabila, tāds pats bij arī zemes satvermes stāvoklis: no diezgan plašas autonomijas pamazām pārgāja uz provinces iekārtu, ko gan enerģiski nevarēja ievest, jo traucēja šejienes muižniecība ar

savu uzstājību un Polijas pašas seims, arī ilgie karu gadi un biežās ķēniņu maiņas. Likumdošanas orgāns palika joprojām **l a n d t ā g s** (sk.) — *conventus generalis*, kurā piedalījās virsbīskapa kapituls, bruņniecība un pilsētas. Sēdes notiek Cēsīs. Landtāgs pats izvēl sev landmāršālu, kas vada sēdes. Bruņnieki piedalās visi personīgi, bet pilsētas (pēc 1566) ar saviem delegātiem: Rīga sūta 2, Tērbata, Pērnavā un Cēsīs katra pa 1. Landtāga kompetencē bij: vēlētiesnešus u. c. ierēdņus, vēlēties Polijas seimā 6 delegātus (nuncijs): 2 poli, 2 leišus un 2 vācus, tālāk arī apspriest dažādas zemes vajadzības. Ķēniņa vara bij ierobežota, viņš varēja iecelt tikai augstākos valsts ierēdņus, kas bij neatceļami, varēja izdot mūža lietošanā valsts muižas un pilis, kā arī gādāt par seima noteikumu un likumu ievēšanu dzīvē. Galvenais zemes pārvaldnieks bij ķēniņa ieceltais administrātors ar plašām pilnvarām. Zeme sākumā bij dalīta 4 distriktos: Rīgas, Cēsu, Turaidas un Daugavpils; katra distrikta priekšgalā stāvēja pa 1 vietējās muižniecības vēlētam senātoram, kam bij tiesība sēdēt Lietavas, pēc Lūblīnas ūnijas arī Polijas seimā, un bez viņu ziņas šie seimi nevarēja apspriest Livonijas lietas. 1582 Stefans Batorijs dala Livoniju 3 prezidiātos (Cēsu, Tērbatas un Pērnavas) ar prezidentiem (*praesens*) priekšgalā. Šie prezidenti apvienoja sevī ir policejisko, ir izpildu, ir tiesas varu, pēdējo gan niecīgākās lietās. Viņiem bij pakļauti *capitanei* — stārsti, kas pārzināja pilis un pilsētas ar to apgabaliem. 1582 blakus administrātoriem nolika kvēstoru (*quaestor provincialis*) valsts ienākumu pārvaldīšanai. Tāpat 1582 nodibināja Cēsīs Katoli bīskapiju, kurai piešķīra vairākas muižas un Rīgā Jekaba un

Madlienas baznīcas. 1598 pārkrista prezidentus par vaivadiem (vojevodiem) un tiem blakus noliek kastellānu, kas pārzināja prezidiāta bruņotos spēkus. Vaivadiem un kastellāniem bij tiesība sēdēt līdz ar senātoriem Polijas seimā. Lielākās stārstijās drikstēja iecelt tikai poļu vai leišu muižniekus. Tādu stārstiju bij pavisam 29. Zemākais pārvaldes organs bij arkla tiesnesis (*Hakenrichter*), kas pārzināja ceļus un tiltus. Tiesu iekārtā katrā distriktā kā pirmā instance minama zemes tiesa (*judicium terrestre*), kas krimināllietās bij galīgā instance; civilīetās bij iespējama apellācija pie gubernatora un pat pie ķēniņa. Vēlāk katrā prezidiātā bij sava zemes tiesa. Tiesnešus iecēla ķēniņš no attiecīga distrikta muižniekiem. 1599 nodibināja 5 pilsietas: Rīgā, Cēsīs, Tērbatā, Limbažos un Daugavpilī. Pilstiesas sastāv no kapitāna, vicekapitāna un notāra. Muižniecības, resp. bruņniecības stāvoklis ar Sigismunda privilēģiju tika uzlabots un viņu rīcības brīvība par savu lēņu muižu, tās zemi un iedz. stipri paplašināta. Tikai jaunos lēņus, t. i., ko piešķīra poļu ķēniņš, deva ar vairāk ierobežotām tiesībām. Lēņa investitūra, jeb kā to tagad sauca: konfirmācija, palika spēkā; kas nokavēja konfirmācijai nolikto termiņu, tas zaudēja lēni, kurš tad nāca ķēniņa rīcībā. Muižnieku tiesības gan drusku ierobežoja ar to, ka ari Rīgas namnieki varēja tikt pie muižām, ko Rīga panāca pie kapitulācijas 1581. Poļu laikā lēņu turētājiem nebija vairs kaņa pienākumi jāpilda personiski, bet gan uz 15 arkliem zemnieku zemes bij jādod un jāuztur 1 apbruņots jātnieks. Muižnieku tiesības uz zemniekiem viņu muižās, lēņa zemēs ari tika paplašinātas. Privilēģijas 22 § atzīst, ka zemnieks pieder pie zemes, un ka viņa likumīgam

kungam ir tiesība viņu atprasīt, ja viņš aizbēdzis pie kāda cita un pēdējais nevar savas tiesības uz viņu pierādīt ne ar lieciniekiem, ne ar dokumentiem. Nākošā, 25. § Polija atsakās no savām tiesībām uz muižnieku zemnieku klausām, zemnieki nodarbināmi tikai savu kungu gaitās. Bez tam 26. § atļauj turēt kungam tiesu par sava novada zemniekiem tiklab kriminālās, kā civilās lietās. Šādu dzimtskunga tiesas nepieciešamību motivēja ar to, ka Livonijā bieži noticies, ka muižniekus slepeni nonāvējuši viņu pašu zemnieki. Tā zemnieku tiesiskais stāvoklis bij pasliktinājies, un nebija nekādas izredzes uz tā uzlabošanu, jo pašā Polijā ari zemnieki bij 1496 pie zemes piestiprināti. 1577 statūts noteic, ka zemnieku zeme ir vai nu valsts vai muižnieku zeme, zemnieks ir tikai tās lietotājs. 1573 muižnieks var tiesāt zemnieku visos gadījumos, piespriest nāves sodu, spīdzināt u. t. t. bez kādas pārsūdzības. Muižnieks savā novadā varēja izdot privātus likumus, kā to mēs redzam ari Kurzemē. Livonijas muižnieki ari centās pēc līdzīgām tiesībām, un tās ari sasniedza. Bet vergi zemnieki tomēr nebija, jo viņiem vēl piederēja kustamās mantas tiesības. Zemnieku ekonomiskais stāvoklis bij vēl bēdīgāks, it īpaši poļu laiku sākumā. Krievu briesmīgie siļojumi bij visu Livoniju izpostījuši, zemnieki bij izkauti, aizvesti gūstā un pārdoti, vai ari bij aizbēguši. Tā vienā Rīgā bij sabēguši ap 2000 bēglu; tie, kas glābiņu bij meklējuši citās pilsētās, bij l. t. nogalināti. Kad norima karš, tad ari zemnieks nedabūja atvilkt elpu, jo vispirms bij jāapgādā un jāapkopj muižnieks, kas ari tāpat bij izpostīts un iekļuvis nabadzībā. 1601—03 bij isti bada gadi, kad vasarā apsala labība un pat kokiem lapas. Bada gadiem pie-

vienojās ari kaņš ar Zviedriju, kas atkal skāra zemnieku, lai ari ne tadā mērā kā Livonijas kaņš. Zemnieku klausas nebija mazas, bij, piem., jādod muižai 1 īstnieks, t. i. zirdzīnieks visu nedēļu un 1 kājnīeks (otrinieks) no arķļa, bez tam vēl muižas un pag. nodevas, ko maksāja ir naudā, ir graudā. Zemnieku grūtības redzēja ari poļu valdība, un Stefāns Batorijs prasa 1586 no Livonijas landtāga, lai muižnieki pamazinātu savu zemnieku klausas un nodevas, lai zemniekus nepertu, jo kungi apspiežot zemniekus tik nežēlīgi un uzliekot viņiem tik smagas nastas un sodus, kā tas citur nekur visā pasaulē neesot dzirdēts, pat pie pagāniem un mežoniem ne. Kad muižnieki atteikušies klausīt, tad ķēniņš draudējās viņiem ar Sigismunda privilēģijas atņemšanu. Bet ķēniņš piepeši nomira, un viss palika pa vecam. Aizrāda, ka ķēniņš to neesot nopietni domājis, jo Polijā apstākļi neesot bijuši labāki, tur neesot nekādas ierunas cēlis. Šeit esot to darījis agitācijas nolūkos, lai veicinātu kontrreformāciju. Lai kādi bijuši motīvi (neviens darbs nav bez tādiem), taču ķēniņa griba ir bijusi zemnieku stāvokli atvieglināt, ierobežojot muižniekus. Šādu muižnieku ierobežošanas gribu redzam jau 1582, kad iecēla zemes revīzijas komisiju, kuŗas uzdevums bij pārbaudīt muižnieku tiesības uz viņa muižu, un ja izrādītos, ka kāds tur muižu neilikumīgi, tad to atņemt valstij par labu. Otrs uzdevums bij noteikt stārstijās zemnieku klausas un nodevas, lai zemnieki neciestu netaisnību. Tā tad, bez šaubām, bij vairāk nekā agitācija vien. Komisija savu pirmo uzdevumu veica, otrs palika neizpildīts, kamēr 1589 Polijas seims iecēla jaunu komisiju šim nolūkam. No tā, ka muižās parādās dažādi muižas ļaudis ar-

vien lielākā skaitā, kā: pavāri, kučieri, sulaini, suņu puīši u. c., varam spriest, ka muižas saimniecības pieaug un līdz ar to pieaug muižas zeme, kas notika, gan ietaisot jaunus tirumus, gan pievienojot zemnieku saimniecības. Protams, ka pieauga ari zemnieku klausas. Zemnieku zemes lielums ir dažāds, kā to mums rāda zviedru 1601 izdotā zemes revīzija. Bijušās ordeņa zemēs saimnieku ar 1 arķļu zemes bij 45%, ar ½ arķļu — 42%, ar ¼ arķļu — 12%, bij. virsbīskapa zemēs attiecīgi 35%, 48% un 14%. Vairāk kā 1 arķls zemes bij brīvzemniekiem, kas vai nu turēja kaņa zirgu, vai samaksāja savu pienākumu naudā (*Geldsassen*). Bez saimniekiem un viņu kalpiem ir vēl valēnieki. Daudz maz privileģētākā stāvoklī atradās melderji, krodznieki un dažādi amatnieki, kas dzīvo muižās. — Zviedru laiku pirmie sākumi Livonijā meklējami jau ordeņa sabrukuma laikā, kad zviedri paņēma Z. Igauniju (1560). Ar šo Zviedrija spēra pirmo soli pa to ceļu, kas tai vēlākos gadu desmitos deva *dominium maris Baltici* — kundzību pār Baltijas jūru. Šī kundzība pacēla to lielvalsts stāvokli. Kad Polijā sāka vēlēties ķēniņus, tad pēc Stefāna Batorijs nāves izvēle krita (1587) uz Sigismundu III, zviedru ķēniņa Jāņa dēlu, kas pēc tēva nāves (1592) kļuva ari par Polijas ķēniņu. Bet viņš bij stingrs katolīks, kas nepatika luterticīgiem zviedriem. Tāpēc pret ķēniņu un apvienošanu ar katolītīgo Poliju sacēlās Zviedrija un iecēla 7 viņu kollēģiju, kas valdītu ķēniņam airodoties Polijā. 1593 šis kollēģijas priekšgalā nostājās Gustava Vasas jaunākais dēls Kārlis, Sēdermanlandes hercogs, kuŗu Zviedrijas valsts sapulce 1599 atzīst par īsto valdnieku; par ķēniņu viņu kronē gan tikai 1604. Sigismunds III palika Polijā ar pre-

tenzijām uz Zviedriju un Igauniju. Agri vai vēl vajadzēja nākt izšķirošai cīņai; to uzsāka Kārlis 1600, iebrukdams Vidzemē. Uzmešs jautājums, vai iebrūkot viņa nodomos bij pievienot Vidzemi Zviedrijai, vai tikai izmantot iekarojumus nākošos līgumos tērpa un teritoriālos jautājumus. Kārlim (no 1604 Kārlis IX) bij plaši ekspansijas plāni, tālab drīzāk pieņemams, ka Vidzemes iekarošana bij taisni pirmais solis šo plānu izpildīšanā. 1600 septembrī viņš uzsāk kara eju, ieņem D Igauniju un pēc tam ievirzās Ljas daļā, kur ieņem Erģemi, Trikāti, Burtņiekus, nākošā gadā Valmieru, Cēsis, Raunu, Krimuldu, Siguldu, Turaidu, Limbažus, Ikšķili, tad dodas uz Rīgu. Tā nepadodas. Nu Kārlis dodas uz Koknesi, ieņem gan pilsētu, bet ne pili, pāriet Daugavai un nonāk līdz Bīrziņiem, tad dodas uz Tallinu, no kurienes uzsāk sarunas ar Vidzemes kārtām par padošanos. Tās pēc paraduma uzstājas ar augstām prasībām. Kārlis 20. 5. 1601 piesūta savas propozīcijas. To 5. un 11. punkts attiecās uz zemniekiem: «5. mēs gribam, ka arī muižnieku zemniekiem u c. šeit zemē būtu brīvība sūtīt savus bērņus skolā un mācīties amatos, kas šai zemei var tikai noderēt un nākt par labu, jo zemniekiem ir vairāk dēlu nekā vajadzīgs mājas apkopšanai. Tālāk mēs gribam, ka viņiem bez kādiem šķēršļiem būtu iespējams tam nodoties, kas viņiem patīk, jo bērņus turēt vergu kārtā nav pieņemts kristīgā pasaulē un jau priekš daudz gadiem atmests.» 11. punktā Kārlis prasa, lai zemniekiem piešķirtu tiesu un taisnību vai nu pēc zviedru, vai citām kādām tiesībām. Te Kārlis nosprauz programmu, ko viņa pēcnācēji centās Vidzemē realizēt. Apbrīnojama ir Kārļa drošsirdība griezties ar šādiem priekšlikumiem pie vēl neiekarotas zemes

muižniecības, kas sagaidīja tiesību paplašināšanu, nevis sašaurināšanu, tāpēc arī saprotama viņas ārkārtīgi uzbudinātā atbilde: tāda prasība jau neesot nekas jauns, ar to jau iedrošinājies nākt poļu ķēniņš Stefans un 2 g. atpakaļ poļu ģenerālkomisija, bet bruņniecība devusi tādu atbildi, ka pieticis ir ķēniņam, ir komisāriem; zemnieki paši arī nekādu pārmaiņu nevēloties. Par 11. p. pārmetumu, ka vēl līdz šim neesot dzirdēts, kā nokārto un izlemj zemnieku sūdzības par ne taisnību un varasdarbiem, atbild, ka to laikam esot iestāstījuši tādi, kas nekā nesaprotot, vai kas nekā negribot zināt. Tad atstāta, kā notiek zemnieku tiesas process, bet tikai vienpusīgi, ja zemnieks noziedzies pret savu kungu vai kādu citu personu. Par to, vai zemnieks varējis savu kungu sūdzēt, nav ne vārda. Kaņaspēka aizmugurē 1601 starp 10. 4. un 18. 7. izdarīja jau minēto zemes revīziju. Bet drīz vien poļi, izmantodami zviedru ģenerāļu nolaidību un nespējību, dažās nedēļās atņēma gandrīz visu iekaroto. Nepalīdzēja, ka Kārlis pats devās palīgā un nonāca pat līdz Rīgai, poļi tomēr viņu atspieda Igaunijā un tur apdraudēja. Vidzemei atkal sākās grūti laiki: zviedru poļu kaņaspēki gāja šurp un turp un postīja zemi, ko bij piemēklējis šausmīgais bads. Vēl 1605 Kārlis IX, tagad jau ķēniņš, mēģināja ieņemt Rīgu, bet pie Salaspils viņu poļi sakāva, tā ka viņa rokās palika Daugavgrīva un Pērnavā, kas arī bij 1609 jāatstāj. Kārlis nomira 1611 un atstāja savam dēlam Gustavam II Adolfam (1611—32) savu plānu izpildīšanu. Vispirms viņš veica karus ar dāņiem un krieviem un tikai 1621 uzsāka karu ar poļiem. 11. 8. ierodas zviedru flote Daugavā, un šoreiz no Rīgas iesākās Vidzemes iekarošana. Rīgu ielēca, un pēc 6 nedēļām (16. 9. 1621)

tā padevās un 20. 9. dabūja savu privilēģiju apstiprinājumu. Pēc tam ķēniņš dodas uz Kurzemi un pēc dažām dienām ieņem Jelgavu. Tālāk šoreiz arī neaizgāja, jo poļi apdraudēja zviedru no metni pie Rīgas, no kurās pēc ķēniņa atgriešanās iesākās Vidzemes iekarošana, kas virzījās diezgan lēni. 1622 janvārī ieņēma Valmieru, bet pazaudēja Jelgavu. Vasarā slēdz ar poļiem pamieru uz 10 mēnešiem, ko pēc tam pagarina līdz 1625, kad Gustavs II Adolfs atkal ierodas Vidzemē, tad vienā vasarā ieņem visu A. Vidzemi, no Tērbatas līdz Koknesei. No šejienes pārceļ kara gaitas pāri Daugavai, ieņem Lietuvā Bīrziņus un no turienes atgriežas uz Kurzemi, kur ieņem Bausku, gūdam bagātu laupījumu, jo tur apkārtnes muižnieki bij glābuši savu mantu. Krit arī Jelgava. Poļi bij atspiesti pāri Aiviekstei. Vēlreiz viņi mēģināja mēroties spēkiem ar zviedriem uz d-iem no Daugavas, bet veltīgi. Vēl 1627 un 1628 viņi ielaužas Vidzemē. 1628 zviedru kara vadonis Hūrns uzvar poļus pie Cēsīm un Limbažiem un tikai 16. 9. 1629 Gustavs II Adolfs noslēdz ar poļiem Altmarkā pamieru uz 6 g., un Zviedrija paturēja to Vidzemes daļu, ko bij iekarojusi, līdz Aiviekstei, kā a-u robežai. Latgale palika poļu pārvaldē: tā poļu Vidzeme jeb Inflantija un daļa Polijas likteņus. — Tagad ķēniņš ķeras pie jaunās provinces nokārtošanas. Šeit viņš varēja pat brīvāk rīkoties nekā Zviedrijā, jo šeit viņu nesaistīja kārtu priekšstāvība. Taču gluži brīvi arī viņš nevarēja rīkoties, jo saistīja kapitulācijas un solījumi, kā arī posts, ko bij atstājis ilgais karš. 1624 un 1630 izdarītās zemes revīzijas liecina, ka šai karā bij nopostītas vairāk nekā puse no visām zemnieku mājām, bet kārtīgi saimniekot varēja tikai 1/3. «Uz 5158 mājām bij vairs tikai 2991 zirgs un 3145 liel-

lopi» (A. Švābe). Neaizmirsīsim arī, ka Vidzeme Gustavam II Adolfam sākumā bij tikai pārejas etaps, aizmugures un flanga nodrošināšana lielākam un cēlākam plānam, protestantisma aizstāvēšanai Vācijā un līdz ar to citās protestantisma zemēs. Uz Vāciju viņš arī dodas 1630 un vairs nepārnāk, jo viņš krita 6. 11. 1632 savas dzīvības 38. gadā. Tomēr daudz viņš veicis arī Vidzemes l. labā. Vidzemes kārtošanu un pārvaldīšanu viņš uztic ģenerālgubernatoriem, mūsu izpratnē viceķēniņiem ar plašām pilnvarām. Kamēr vēl turpinājās kara darbi, no 1622 par ģenerālgubernatoru bij feldmāršals Jākobs Delagardī (sk.), pēc tam civilais valstspadomnieks Jānis Bengtsons Šite (*Skytte*), 1629—34, liels ķēniņa uzticības vīrs, ķēniņa pilsoniskais audzinātājs un skolotājs, bet arī liels valstsvīrs. Viņš, neraugoties uz visu šejienes muižniecības pretdarbību, licis stiprus pamatus jaunajai kārtībai, protams ar ķēniņa ziņu un aizrādījumiem. Kāda bij tā kārtība, kas nāca Vidzemē valdošā chaosa vietā? Ļoti neskaidras bij Vidzemes attiecības pret Zviedriju. Par Vidzemi starp Zviedriju un Poliju bij 2 līgumi: 1629 Altmarkas, kas gan slēgts uz 6 g., tomēr arvien pagarināts turpinājās līdz 1660 Olivās miera līgumam, ar ko Polija nodod Vidzemi Zviedrijai. Taču ne viens, ne otrs no šiem līgumiem nenoteic Vidzemes valststiesiskās attiecības. Tās bij vienmēr neskaidras. Zviedru valsts sapulce (riksdags) atzina, ka viņš ir kompetents priests arī par Vidzemes lietām, bet šejienes bruņniecība pastāvēja uz to, ka viņa nav saistīta ar Zviedrijas valsti, bet ķēniņu. Faktiski Gustavs Adolfs rīkojās Vidzemē kā iekarotā provincē, neprāsīdams ne riksdagu, ne pielaidzams Vidzemes landtāgu. Vidzemi pārvalda ģenerālgubernators kā ķēniņa

vietnieks, ko ķēniņš ieceļ no savu tuvāko padomnieku, ministru vīdus. Viņš valda laicīgās un garīgās, civilās un militārās lietās, viņa uzraudzībā ir virskonsistorija, galma tiesa, satiksmes lietas u. c. Atbild tikai ķēniņam. Līdz 1645 viņam blakus nav nekādas padomes, nedz arī landtāgs. Tikai Gustava Adolfa meitas Kristīnas (sk.) pavaldonības laikos nodibina zemes padomi — *Landesrat*, kas sastāv no 3 zviedru un 3 Vidzemes muižnieku priekšstāvjiem, 1648 viņu skaitu divkāršo. 1694 šo padomi likvidē, jo to pamazām izspieda 1650 ieceltie valdības padomnieki. 1647 Kristīna izdod likumu par konventu, resp. landtāgu, kā bruņniecības kārtas sapulci, kas apsprieda bruņniecības lietas un vēlēja tās ierēdņus un priekšstāvjus. Šādu landtāgu sasauca ģenerālgubernators. Landtāgu Kristīnas pavadoņi jau bij atļāvuši sasaukt sākot ar 1645. Landtāgu vada landmāršals. Landtāgam ir tiesība nodibināt zemes lādi, kuŗā katrs muižnieks maksā $\frac{1}{2}$ dālderu no katra arkla. 1694 landtāgu darbību pārveido, jo tad sēdes vada ģenerālgubernators un dažkārt vairākus gadus no vietas nemaz nesasauca. Visvairāk Vidzemes kārtošana darījis J. Šite, kas rauga izvest ķēniņa domu: pacelt zemniekus no dziļā, nedabiskā pazemojuma brīvā zemes kārtā (*Landstand*). Un kad visas zemes kārtas būs iekšēji organizētas, tad varēs tās grupēt un apvienot vienā politiskā visas zemes priekšstāvībā, lai visa zeme būtu viena tauta. Jūtamu tiesisku uzlabojumu zemnieki maniņa ar jauno tiesu kārtības ievēšanu. Ar to izņēma zemniekus no muižnieku civilās un kriminālās jurisdikcijas. 1629 ķēniņš pilnvaro šiti ievest jaunus tiesu kārtību, gada beigās apstiprina instrukciju un 20. 5. 1650 apstiprina pirmo pagaidu zemes tiesu, kuŗai jāspriež taisnība «pēc

zviedru tiesībām, pēc veselā prāta un saprātīgām zemes parašām, neievērojot personu un neaizraujoties no bīstamām jūtām.» Vidzemē nodibināja 5 zemes tiesas: Rīgā, Cēsis, Koknesē, Tērbatā un Pērnavā; 1693 tikai 4 (nebij vairs Koknesē). Zemestiesa sastāv no 3 locekļiem: 1 tiesneša un 2 piesēdētājiem (1 muižnieks, 1 jurists). Tiesas locekļus ieceļ amatā ģenerālgubernators. Zemes tiesai pakļauti it visi Vidzemes iedz., visas kārtas, tā bij moderna valsts tiesa. Bet muižniekiem iegūstot daudzos pavaldonības un sieviešu valdības gados arvien vairāk tiesību un nozīmes, arī šais tiesās sāk ieviesties lielāka muižniecības ietekme. Zemes tiesa izsprieda civil- un krimināllietas, izņemot lietas, kuŗu pirmā instance galma tiesa, izņemot bāriņu lietās, ko izšķir īpaša bāriņu tiesa (1648), zemnieku civillietas, ko izspriež paši zemnieki savās pag. tiesās vai muižās muižnieki mājas pārmācības kārtībā. Zemes tiesas spriedumus varēja pārsūdzēt uz pilstiesu, kas arī 1650 nodibinātas. 1639 gan tās atceļ, atstājot tikai vienu Rīgā ar Rīgas gubernatoru priekšgalā. Augstākā instance bij *Hofrät* — galma tiesa, agrākās ķēniņa tiesas vietā — Tērbatā. Tā pastāv no 14 locekļiem: prezidenta, viceprezidenta, 6 muižnieku asesoriem un 6 nemuižniekiem (zviedriem, vāciem un livoniešiem). Priekšsedētāju ieceļ ķēniņš, asesorus uz priekšu ievēl pati tiesa, apstiprina ģenerālgubernators. Zemēm un pilsētām jāklausa šīs tiesas spriedumam; šim noteikumam visiem spēkiem pretojās Rīga un Tallina un nekad nav pakļāvušās. 1671 ievēl vēl vienu tiesu — bruģu tiesu (*Ordnungsgericht*), kas arī sastāv no 1 tiesneša un 2 adjunktiem, ko uz 3 g. vēl bruņniecība un apstiprina ģenerālgubernators. Tā tiesā pārkāpumus pret policijas noteikumiem un izpilda tie-

sas spriedumus. Gustavs Adolfs uzsāka izstrādāt arī evaņģēliskās baznīcas likumus, lai gan izdoti tie tikai 1634. Viņš ticības lietām piegriež varbūt pat lielāku vērību nekā laicīgām, viņš grib, lai Dieva vārdu turētu pēc Augsburgas mācības un lai cīnītos ar bezdievību, maldu mācībām un maldīšanās. Jau 1622 viņš par superintendentu ieceļa Hermani Samsonu, kam uzdeva nokārtot Livonijas garīgās lietas, piešķirot plašas pilnvaras. Samsons enerģiski to izpilda. No mācītājiem bez ticības stingrības un amata krietnības prasa arī vēl vietējo valodu zināšanu. Ved noteiktu cīņu ar katolicismu, kas polu laikā bij atkal dziļas saknes laidis. Tā Cēsu mācītājs Bērtulis Meijers raksta (1626), ka daudzi pilsētnieki jau piedalījušies pie sv. vakarēdiena, daži lūguši pamācību, bet no zemniekiem vēl neviens nesot pie dievgalda nācis. Lai sasniegtu lielākas sekmes ticības lietās, tad grib rūpēties arī par skolām. Par tām jāgādā ir ģenerālsuperintendentam, ir ģenerālgubernatoram. No pirmā prasa ziņas: *Quomodo scholae procurentur, num juvenus recte educetur?* (kā skolas apgādātas, vai jaunatni pareizi audzina?). Pēc šites priekšlikuma Gustavs Adolfs 1650 nodibina Tērbatā *trivium* skolu un ģimnaziju, kas domāta arī zemnieku bērniem, trūcīgākiem nodibina arī stipendijas. Ari Tallinā un Rīgā nodibina ģimnazijas, beidzot kara nometnē pie Nirnbergas 30. 6. 1632 paraksta Tērbatas universitātes dibināšanas grāmatu. Tāpat universitāte domāta arī zemnieku bērniem, kā to taisni saka šite savā atklāšanas runā. Šo iespēju arī izmantojuši, kā Mancelis liecina: «Dažu labu arāja dēlu Dievs par mācītāju un baznīcas kungu ir celis.» Noteikti zinām, ka tādi bij: mācītājs Lugažos — Auziņš (Hābers) un Kapūns. Ne

mazāk rūpju zviedru valdībai sagādā sabrukušā Vidzemes saimniecība. Miers pēc 1625 to kaut cik uzlabo. Gādā par satiksmes ceļiem. 1632 izdod noteikumus par pastu, par zirgu pasta mājām. Nosaka, ka stadalas vai krogī ierīkojami pa 5 jūdzēm viens no otra. Pasta zirgus lietot ir visiem tiesība, tikai nevajagot tos pārgalvīgi noskriet. Pasta mājās ceļotāji var atpūsties un atspirdzināties. Lielu vērību piegriež tirdzniecībai, it sevišķi labības tirdzniecībai, kas kara laikos ļoti svarīga. Atļauj arī zemniekiem pārdot tirgū savus ražojumus. Bet grūti bij cīnīties pret līdzsnējiem ieradumiem, tā tirdzniecība bij monopolizēta atsevišķiem tirgotājiem: vieniem bij atļauta tirdzniecība tikai ar krieviem, citiem ar Holandi u. t. t., tāpat zemnieki bij sadalīti starp tirgotājiem. Valsts ieņēmumus vairo ar augstām ievēd- un izvedmuitām, it īpaši daudz dod pēdējās, ko sauca par licentēm. Līdz ar pašu Vidzemes iekapošanas sākumu Gustavs Adolfs liek pārbaudīt zemes īpašuma attiecības. Jau 1621 šim nolūkam ieceļa īpašu komisiju ar gubernatoru Krūzi priekšgalā; 1622 izdeva instrukciju, kas prasāms īpašuma tiesību pierādīšanai, bet muižniecība pretojās. Kad 1623 sasauca sevišķu landtāgu šo lietu nokārtošanai, tad tikai 12. dienā pēc izsludinātā atklāšanas termiņa radās iespēja to atklāt. Muižnieki kavējās ar dokumentu iesniegšanu, tāpat kā tas bij polu laikos. Beidzot šo lietu nodeva galma tiesai, kas arī netika galā, tikai Kārlis XI izveda t. s. muižu redukciju. Pēc Gustava Adolfa nāves zviedri turpina līdzdalību 30 g. kara, bet ne vairs ar tādām sekmēm. Neveiksmes Vācijā atbalsojas arī Vidzemē. Proti, Polijā pēc Sigismunda III tronī bij nācis viņa dēls Vladislavs IV (1632—48), kas atklāti pretendēja

uz Zviedrijas troni un uz Vidzemi. 1655 iztecēja 6 g. pamiers. Vladislavs grasījās uzsākt karu, tāpēc Zviedrijas pavaldonība uzsāk miera sarunas ar Poliju, kura bij gatava mieru pagarināt pret krietnu kompensāciju. Pamieru uz 26 gadiem noslēdz Stumdorfā, pie tam Zviedrija atsakās no Gustava Adolfa iekarojumiem Prūsijā. Bet neraugoties uz miera sarunām, Lietavas kara vadonis Radzivils iebrūk Vidzemē un noiet līdz Tērbatai. 1659 notiek Vācijas ķeizara un Brandenburgas kūrfirsta inscenētais Botas iebrukums. Gan tas zviedrus pārsteidz nesagatavotus, bet to drīz likvidē. Tam līdzī nāca otrs nepatīkams pārsteigums: zemnieki gar Daugavmalu sacēlās pret saviem muižniekiem un sāka postīt viņu īpašumus, laikam jau muižnieki pēc kara viņus izmantoja pāri viņu spēkiem. Neraugoties uz mēģinājumiem atvieglināt dzimtslaužu stāvokli, Gustavs Adolfs un Kristīna, resp. pavaldonība palīdzēja dzimtsbūšanu atbalstīt ar to, ka izdāvināja kroņa muižas Vidzemē saviem kara vadoņiem un valstsvīriem par atalgojumu un atzinību, tā 1641 no 4543 arklīm apstrādājāmās zemes Vidzemē 1728 arkli (40%) atradās zviedru muižnieku rokās, kam arī bij izdevīga līdzšinējā kārtība, kāpēc nerūpējās par tās iznīcināšanu. Kad Kristīna 1654 atsacījās no troņa, tad viņas vietā nāca Gustava Adolfa māsas dēls Kārlis X (1654—60). Atkal Polija apstrīd šo troņa mantošanu. Šoreiz tā nevarēja atbalstīt savas pretenzijas ar ieročiem, jo to apdraudēja Aizkrāces kazaki un krievi. Šīs poļu grūtības izmantoja Kārlis X un iebruka Polijā 1655, kur lepnā gaitā pārstaigāja visu zemi, ieņēma pat Varšavu. Krievu cars Aleksejs nosauca zviedrus par miera laužējiem un iebruka Vidzemē 1656. Gar Daugavu nāca

lieli krievu kara pulki, visu ceļu iznīcinādami. Augustā ieļenc Rīgu, ko gan zviedri spiež atstāt, bet citi krievu spēki ieņēma Tērbatu un paturēja to 5 g. Ar to krievu karš vēl neizbeidzās, tas turpinājās arī 1657, bet nu krievus sakauj pie Valkas un Pērnavas. Iebrūk arī poļi, ieļenc Rīgu, bez tam dodas uz Raunu, Cēsīm un Valmieru, ko arī ieņem. Mēris spiež atgriezties uz Rīgu, bet to nevar ieņemt. 1658 poļi aiziet uz Kurzemi, zviedri vajā viņus līdz Jelgavai, ko ieņem, un saugsta Kurzemes hercoga Jēkaba Drīz atņem poļiem arī Valmieru. Arī Kurzeme dabūja smagi ciest, jo izpostīja hercoga Jēkaba uzņēmumus. Te februārī 1660 nomirst Kārlis X. Nāca atkal pavaldonība, jo dēls Kārlis XI bij vēl bērns, un jau 3. 5. 1660 noslēdza Olīvas mieru ar poļiem. 1661 ar krieviem, kas tad atstāja Vidzemi. Vidzeme nu bij galīgi pievienota Zviedrijai un nākošos 40 gadus baudīja mieru, līdz pat Ziemeļu karam (sk.). Pirmā zviedru laiku posmā zviedru rīcību noteica griba ievest taisnību un kārtību sabrukusajā pārvaldē un cilvēcīgumu kārtu attiecībā, bet traucēja bruņniecība un pilsētas. Pirmā visiem spēkiem centās nostādīt sevi un savus orgānus par vienīgiem zemes kungiem, par kārtības un taisnības aizstāvjiem; viņi paši sevi sauca par *patres patriae et defensores justitiae* (tēvijas tēvi un taisnības sargi), tā ka centrālā valdība Stokholmā bij spiesta izdot pavēli bruņniecībai (1666), ka «tā vairs nedrīkst iejaukties valdības lietās, un ka landrāti nedrīkst izlietot titulu *Patres patriae* etc. Ja šādi izteiksmes veidi būtu sastopami kādā rakstā, tad lai tādu sūtiem atpakaļ.» Zviedru rīkojumiem bruņniecība vienmēr pretojās, nevis tādēļ, ka tie būtu slikti, bet tādēļ, ka tie ir zviedru. Ceļstāvēja arī dotie solījumi un pat

vecu privilēģiju apstiprinājumi, piem., 1648. Bruņniecība ar saņemto nekad nebij apmierināta, arī tagad, jo landtāgā sēdēja arī nebruņnieki lielgruntnieki, t. i. visi bruņniecības muižu turētāji; viņi nevarēja piedalīties tikai landmāršala vēlēšanā. Šo nebruņnieku tiesības rauga ierobežot. 1668 interpretē landtāga statūtus tā, ka nebruņnieki nebauda balsstiesību bruņniecības amata personu vēlēšanā, kā arī privilēģiju un rezolūciju apspriešanā. Pilsētas un to priekšstāvjus nemaz nemin. Šāda interpretācija bij iespējama tikai, kad par ģenerālgubernātoru bij Klāss Tots (1665—72), kas bij bruņniecībai sevišķi labvēlīgs. Tagad izdevās izstrādāt un ievest jaunu zemes kārtību (*Landesordnung*), ko apstiprināja 1671 pavaldonība, 1 gadu priekš jaunā ķēniņa Kārļa XI pilngadības. Šis likumu un noteikumu krājums nodereja par pamatu 18 g. s. zemnieku likumu projektiem un noteikumiem. Paši muižnieki sauca to par «vareņiem un spēcīgiem, labi nokārtotas valsts pilāriem», vai «monumentu, kas bez šaubām ir savā ziņā ūniks». Bruņniecība sevišķi steidzināja šī krājuma izdošanu, jo no Kārļa negaidīja nekā laba. Tāpēc sagatavojās viņa personīgo režīmu saņemties visā stingrībā, lai no iegūtām privilēģijām nekā nezaudētu. Bruņniecība lemj, ka turpmāk nevēlēs nevienu par landrātu, kas rakstiski nebūs apņēmis, ka viņš «*steif und fest*» turēsies pie ķēniņu piešķirtām privilēģijām. Arī visiem bruņniekiem bij obligātoriski jāierodas landtāga sēdēs, citādi jāmaksā liels naudas sods. Bet 1678 izdodas izdabūt no ķēniņa visu bruņniecības privilēģiju apstiprināšanu, lai arī ar piemetinājumu: «paturot vispirms mūsu un valsts majestāti un tiesības it visur un bez kādām ierunām un kaites.» Delegāti noprasa ķēniņam, kā būs ar muižu

redukciju, kas Zviedrijā bij jau Valsts sapulces atļauta un pa daļai izdarīta. Arī šeit ķēniņš nomierina. Bet 1680 Valsts sapulcē no jauna ierosina redukcijas jautājumu. Jau 60-os g. tās nepieciešamība bij atzīta, jo Vidzemes budžets uzrādīja lielu deficītu: 1662 174000 sidraba dālderu. Tāpēc arī budžetā ievada 14000 dālderu. Kur ņemt tos? 2 projekti: 1. ar muižu redukcijas palīdzību, 2. ar arklū revīziju. Valsts padome lēma vienbalsīgi, ka arī Vidzemē izdarāma muižu daļu redukcija. Izvēl komisijas, 2 reizes ziņo Vidzemes landtāgam, ka zemes saņēmējiem jānodod $\frac{1}{4}$ rentes valsts kasē, bet Kārlim saņemot valsts grožus izrādījās, ka nekas vēl nebij darīts. Kāpēc? Vidzemes bruņniecība noteikti pretojās, un Valsts padomei, tāpat kā pavaldonībai, trūka vajadzīgās stingrības un noteiktības. 1678 ķēniņš liek Vidzemes landtāgam iekasēt noteiktu kontribūciju no visām tām muižu donācijām, kas saņemtas starp 1652—54. Arī šo landtāgs noraida. Tad nāca privilēģiju ģenerālkonfirmācija 1678, pie kam bruņniecības delegātiem pārmet neuzmanību, ka viņi ieteikuši ķēniņam reducēt visas poļu domēnes, starastijas, kas bij izdāvētas zviedriem. To uzsāka 1680 rīksdags un gāja tālāk: izdarīt Vidzemē redukciju tāpat kā Zviedrijā, proti, visu bijušo lēņu reducēšanu. Zviedrijā lielgruntnieki tam varēja arī piekrist, jo tur bez lēņiem bij arī allodi (*frälse*). Ne tā Vidzemē, kur visa zeme bij reiz bijusi vai nu valsts (bīskapu, ordeņa) vai lēņu. Šeit lēnis bij vienīgais ceļš, kā bruņnieks varēja tikt pie zemes. Uz 1680 lēmuma pamata vajadzēja atdot kroņa rīcībā visas tās muižas, kas kādreiz devušas līdzekļus pārvaldes administrātiem un militāriem izdevumiem. Bet no kāda laika? Minētās pazīmes bij skaidras tikai

ordena laikā, tāpēc nēma par izējas laiku 16 g. s. 50-os gadus. Protams, ka šī redukcija sastapās ar lielām grūtībām, bet to izdarīja. 1681 tā deva ap 180000 dālderu, 1682 nāca klāt 8000 dālderu, tad iestājās it kā pauze, bet redukciju atkal spēcīgi turpināja 1686 un nobeidza 1687. Tā deva ķēniņam 5215 arklu no 6236, kas ienesa kronim vairāk nekā ½ milj sidr. dālderu. Šai pašā laikā notika arī lielais zemes kadastrs 1685—87, kas deva ieskatu par Vidzemes valsts zemju vērtību un ienesību un fiksēja zemnieku nastas. Privātu muižu zemes neaparakstīja un nevērtēja, tāpēc arī tur zemnieku nastas palika nenoteiktas. Līdz 1680 bij bruņniecības pašvaldības ziedu laiks, kas pamazām pieauga, tad nāca spēji atplūdi. Bruņniecība vienmēr šo lūzuma cēloni uzskatījis par *Rechtsbruch*, jo viņa spītīgi turējās pie sava ieskata, ka tikai ar viņas piekrišanu, ar viņas lēmumu ir izdarāmas pārmaiņas zemes īpašumu attiecībās. Viņa aizmirsa, ka landtāgs nebija valdības iestāde, bet tikai kārtas sapulce, aizmirsa, ka Vidzeme bija iekarota, un ka bruņniecība nebija tā, kas līgumus slēdza, bez tam visi privilēģiju apstiprinājumi bij notikuši ar zināmu klauzulu. Ķēniņš valsts un zemes intereses stādīja augstāk nekā atsevišķas kārtas intereses. Pirmās prasija reiz nokārtot zemes īpašuma tiesības, ko bij uzsācis Gustavs II Adolfs. Kārlis XI, reiz pie šīs nokārtošanas ķēries, arī nobeidza to. Viņa darbība neaprobežojās tikai ar šo lielo uzdevumu, viņš nodibināja daudz skaidrības visās pārvaldes nozarēs, arī zemniekus neaizmirsa. Jau Gustava Adolfa pārvaldes un tiesu iekārtas reforma bij nostādījusi zemniekus daudz maz ciešamā stāvoklī, bet turpmākā laikā, muižnieku ietekmei pārvaldē pieaugot, pieauga arī viņu vara pār zemnieku. It

īpaši šeit atzīmējamas ģenerālgubernatora Tota 2 novellas viņa izdomātā zemes kārtībā: 1. *Von Ausantvortung der Bauern* — par zemnieku izdošanu un 2. *Von Zuschlagung der Bauern und deren Taxa* — par zemnieku piespriešanu un viņu taksi. Pirmā mēģina atbildēt uz jautājumiem, kā kļūst par dzimtsilvēku (*Erbbauer*) kam pieder viņu bērni no dažādā kungu zemnieku laulībām, kā sodīt tos dzimtskungus, kas beģļslēpj vai neizdod. No noteikumiem ir nomanāma muižnieku griba, cik vien iespējams cieš saistīt pie sevis jau esošos dzimts laudis, bet arī tos, kas no ārpusē pārbēg. Saimnieku kustība ne vienā kunga pie otra ir bijusi ļoti dzīva, kā to liecina prof. A. Švābes pētījumi, jo ap 1690 no visiem Vidzemes saimniekiem ap 30% ir ārpagastnieku. Otrā runa par to, kādā kārtā piedziņo muižnieka sodu, samaksu par viņa paša uzņemto vai valsts uzlikto pienākumu neizpildīšanu vai beģļu neizdošanu, piešķirot atsevišķus zemniekus valsts zemnieku mājas kreditora lietošanā viņa prasību apmierināšanai, pie kam zemnieka darbu un nodevas taksēja pēc noteiktām normām. Pēc prasību apmierināšanas piesprieda atdevu atpakaļ savam kungam. Še jau priekšniekam, kas ekonomiskos redzam zemnieku klaūšas un nodevas aprēķinātas naudā, ko vēlas ievadīt kadastrā ar t. s. dālderiem. Ar citu valdības kursu Kārļa XI laikā daudz kas grozījās zemnieku labā. 1680 ģenerālgubernators izdod plakātu ar sodiem piedraudējumam, ka noliegts dzīt zemnieku parādus par laiku līdzēja. Pēc ķēniņa daudzkārtē priekš 1680. Parādi bij cēlušies daudzās muižās parastie zemniekiem, ka zemniekiem tāpat kā vīku pienākumi bij nolikti augstākiem citiem atļauts pirkt tirgus ki, nekā zeme spēja tos nest palabību, lopus mājas vajadzībām parastās auglības gados. Kad re un dzīves uzturam, atļauj pašu dukcija bij nolikta, tad muižniek vajadzībām darīt alu, pārdot ieki steidzās glābt, kas vēl glābsalu, sūtīt malkas plostus uz Rī-

gu. 1688 revīzijas komisijas memoriāls paredz zemnieku ienākumos naudu, ko viņi dabū par pārdoto sienu, malku, liniem, zīvīm. Tā kā vēl bij iespējams noklaūšām atpirkties naudā vai gaudām (leidas vīri), lai visu savu darba spēku izlietotu savās mājās, tad 40 gadu miers stipri pacēla zemnieku labklājību Vidzemē, tā ka bij pat jāizdod noteikumi par zemnieku izšķērdību. Pārticību sevišķi apliecina zaudējumu novērtēšanas komisijas aktis pēc pirmiem krievu postījumiem Ziemeļu kara sākumā, piem., Trikātas ½ arkla zemniekam jenaidnieks aizdzinis 10 zirgus, 34 liellopus, 20 teļus, 36 aitas, 20 jērus, 15 cūkas un 15 kazas, no citas 1 arkla mājas aizdziti 5 zirgi, 30 liellopi, 40 teļi, 90 aitas, 15 jēri un 5 āži. Pie tam nav sacīts, ka visi lopi būtu aizdzīti. No nopostītam ekām minētas: dzīvojamās ēkas, rijas, klētis, kūtis, šķūņi, pirtis, pagrabi, alus brūziņi, namiņi, smēdes, ūdens dzirnavas. Minētas arī rotas lietas lielākā vairumā. Tāpēc nav jābrīnās, ka zemniekiem bij iekrājumi naudā, ka kara laikā varēja pat ķēniņu kreditēt. Protams, šāds stāvoklis pacēla zemnieka pašapziņu, viņa patstāvības izjūtu un gribu savas zināšanas paplašināt, gādāt par savu iekšējo cilvēku. Arī šeit Kārlis XI sniedza savu palīdzīgu roku, centās izņemt baznīcu un skolu no muižniecības ietekmes. Baznīcas lietas radās jautājums par ķēniņu varu pār baznīcu un par patronāta tiesībām. Ar savu 1687 izdoto baznīcas likumu ķēniņš rauga šos jautājumus izšķirt sev par labu. Ar muižu redukciju gandrīz visas draudzes kļuva par kroņa draudzēm, kurām ķēniņš iecēla mācītājus (1690 — 50 draudzēs), tikai 6 draudzes l-u Vidzemē bij muižnieku patronātā. Pargarīgo izglītību sevišķi rūpējās (1675—99) ģenerālsuperintendents:

J. Fišers (sk.), izgādāams no ķēniņa līdzekļus bibeles tulkošanai 3 valodās: l-u, Tērbatas un Tallinas igauņu. Tulkojumu l-u valodā uzņēmas E. Gliks, no 1682 mācītājs Alūksnē, ar citu mācītāju palīdzību. Bibeles iespēšanai Fišers ierīko Rīgā grāmatu spiestuvi, par ko saņaca liela nauda ar Rīgas pilsētu, kas pretendēja uz monopoli grāmatu iespēšanā. Bibeles iespēšanu tomēr noveda līdz galam, kaut arī Fišeram pārmeta, ka viņš esot sagrozījis Jaunās derības tekstu. Mācītājiem uzdeva apbraukāt savu draudzi un pārbaudīt laudis galvas gabalu zināšanā. Mācītāja pienākumiem vairojoties, deva viņam palīgā ķesteri, kuŗa uzdevums bij arī mācīt jaunatni un pieaugušos. Fišers nodibināja pat nevācu skolu ķesteru un skolotāju izglītībai, kuŗai ķēniņš piešķīra līdzekļus no nabagu naudu fonda. Jau 20. 6. 1683 Fišers var rakstīt ķēniņam: «Skolu skaits, gods Dievam, aug ar katru dienu, un nevien pilsētās, bet arī uz laukiem starp zemniekiem top vairāk skolas pieprasītas, nekā es varu dabūt un apgādāt krietnus skolotājus». Pēc tam 1687 iznāk noteikums par draudzes skolu dibināšanu. Šīs skolas apgādā ar zemi (¼ arkla) skolotāju lietošanai, pie tam tā apgādājama ar vajadzīgām ēkām. 1694 ķēniņš pavēl, lai ģenerālgubernators izdotu patentu un rūpētos par tās izpildīšanu, ka muižu nomnieki un zemnieki sūtītu skolā savus bērņus un citas zemākas personas. Bez tam ģenerālsuperintendentam piekriņāt atgādāt garīdzniekiem, lai viņi stingri aizrādītu vecākiem, cik svētīga ir izglītība. «Ja kāds atrastos tik nolaidīgs un neapdomīgs, ka viņš šādu aizrādījumu necinātu vai tam pretošos, tad tas nododams ģenerālgubernatora rokās.» Visa Vidzeme pārklājās ar skolu tīklu. Sūta labprāt bērņus skolā. Tāpat

tas ir arī Rīgā, kur netrūkst patnoskatījās uz šo Baltijas jūras privātskolu. Tā Ģertrūdes skolakungu. Krievija, Dānija, Polija (l-u) līdz neatļaut Smilšu iela nepacietību gaidīja izdevību jaunu privātskolu. L-u izglītības kaitētāji Baltijas jūras valdnieci. lieta bij iesākta, un varēja rešādu izdevību ieraudzīja, kad dzēt, ka l-u centība palīdzēs izpēt Kārļa XI troni parādījās 15 g. glītību vēl plašāk izveidot unveicais Kārlis XII. Krievijas vald. padziļināt; labklājības pieaugums. Zemnieks Pēteris Lielais slēdz mieru varēja palīdzēt izmantot visas ier turkiem, atdod pat tikko iekaspejas un pašķirt l-im ceļu un negro Azovu, lai lautzu zviedru hētikai būt mūžīgi saistītām pie zēģemoniju, lai cirstu logu uz R. mes. Mēs redzam l-i arī amatnie Eiropu, ko tik daudzkārt bij izcibā, dažādu amatu (cunfšu) tīnģinājušies viņa tuvie un tālie g. s. otrās puses sarakstos daudz priekšgājēji. Viņš līgst ar Polijas l-u uzvārdu, arī starp tirgotājiem ķēniņu Augustu II, kas reizē bij pazib l-u vārdi; protams, ka daļāri Saksijas ķēniņš. Abus šos l-u slēpjas arī aiz vācu uzvār. valdniekus enerģiski pamudina diem, pat aiz tīri muižnieciskiēm bij. Vidzemes muižnieks, vairākpiem., *Martin Tiesenhausen*, einkārtējais muižniecības delegāts *Lemsaler Paur*. Beidzot, l-u zemredukcijas lietās pie Kārļa XI, niekam bij izredze tikt brīvam nokēniņa kara pulku bij. virnieks dzimtsbūšanas. Kārlis XI 1681 iePatkuls, neapšaubāmi enerģisks sniedza Vidzemes landtāgā un darbīgs cilvēks, bet kas, it kā priekšlikumus, no kuŗiem 3. skam muižniecībai nodarīto pārestību nēja: Taisnības un labo tikumu apkarodams, aizrāvās tik tālu, ka vārdā jāatceļ pagānu laiku atliekļu valsts nodevējs. Patkuls ka — nožēlojamā verdzība unizrādīja uz Vidzemes muižniecīdzimtsbūšana, kuŗā smok tības lielo nemieru ar zviedru vald. daudz dvēseļu. Taču līdz šūdu, kāpēc Vidzemes iekarošana priekšlikuma izvešanai dzīvē nebūšot viegla lieta. Krievijai un nonāca. Viņš uzsāka ar pirmo Polijai pievienojās vēl Dānija. priekšlikumu izpildīšanu, nokār. Tā loks ap Zviedriju gandrīz no. toja ekonomisko bazi, tad ķēras lēdzās. Eiropas centrs un r-mi pie gara attīstības, lai tad varētu varēja šai cīņā piedalīties, jo ķerties pie Gustava Adolfa Polijai paši bij aizņemti nopietnā cīņā, tiskā testāmenta pildīšanas: pat s. Spānijas troņa mantošanas celt zemniekus par zemes kārtu karā. Tāpēc arī nevaram saska. Diemžēl, tas viņam nebij lemts. It starp šiem kariem daudz sa. jo viņš nomira tikko 41 mūža garbības un savstarpējas ietek. du sasniedzis. Viņš bij ieguvies. 1700 iesākās lielās koalīcijas neaprobežotu varu savā valstī izbrukums Zviedrijai. Polijas kļuvis par absolūtu monarhu. ķēniņš vāca savus sakšu spēkus riksdags bij tikai dekorācija pret Rīgu, kas no Daugavas pu. Vidzemes muižniecība salauzta es bij ļoti vāji aizsargāta, un do. Viņa neatļaidīgā rīcība bij no-nāja slepus 11. 2. nakti uzveikt stiprinājusi valsti, tās saimniec. pilsētu. Šis plāns neizdevās. bu, finances, armiju, floti. Viņš 5 g. vecais Eriks Dālbergs pārvaldīja Baltijas jūru, viņa rīsk.), ģenerālgubernators 1696— cībā bij lielo upju grivas, sākot 703, uzsāka ļoti enerģisku Rīgas ar Ņevu — Daugava, Ņodere, Vē. izstāvēšanu. Neraugoties uz to, zere, tāpat galvenās tirdzniecības olu karaspēka daļas iebruka pilsētas: Narva, Tallina, Rīga Idzemē un pārstaigāja to visos Stetina, Štrālzunda, Vismāra. Kai. izzienos, traucējot Rīgas apgādi. miņi ar dziļu naudu un skaudību. Patkuls apceļo Vidzemes

muižniekus ar poļu ķēniņa vēstu. lēm kabatā un uzaicina viņus padoties Polijai. Liela daļa muiž. niecības arī pārgāja poļu pusē. Bet zemnieki ar šādu rīcību ne. bij apmierināti, viņi sacēlās, sa. lasījās pulkos un arī pārstaigāja Vidzemi, postot un dedzinot mui. žas. Zemnieki labprāt piedalās robežu aizsargāšanā, bez kurnēša. nas izpilda kara uzdevumus un rekvizīcijas, paši organizējas brīvprātīgo pulkos savas zemes aizstāvēšanai. Poļu iebrukumu Vidzemē zviedri driz likvidēja, bet vēl tai pašā gadā nāca iebruku. vms no Krievijas puses pa visu Vidzemes, Igaunijas un Inger. manlandes robežu, kaut gan gal. venais uzbrukums bij vērstis pret Narvu. Dānija tai pašā laikā ie. bruka Šlezvigā. Tā Zviedrija bij apdraudēta no visām pusēm, un valsts priekšgalā jauneklīs, kam nav vēl 20 gadu, un kam nav arī labas valdnieka slavas. Viņš gan bij gatavojies varbūtējam ka. pam, bet nebij sagaidījis šādu piepešu uzbrukumu. Likās, ka Kārlim XII pavisam vājas izre. dzas. Bet cīņas sākums pārstei. dza visu Eiropu. Kārlis ar savu krietno karaspēku nekavējoties devās savā pirmā kara gājienā, pārcēlās pāri jūras šaurumam uz Dāniju. Dažās nedēlās Dānija bij sakauta un spiesta slēgt Traven. dāles mieru (18. 8. 1700) un izstāties no trejsav. bas. Palika tomēr 2 pretinieki, kas spēkiem daudzkārt pārsniedza Kārļa spē. kus. Pēteris Lielais bij ar milzī. gu armiju apsēdis Narvu un gan. driz piespiedis padoties, bez tam viņa karaspēka daļas mežonīgi postīja Igauniju. Grūti bij iedo. māties, ka Kārlis, ziemaļ iesāko. ties, varētu Narvai vēl palīdzēt. Bet tomēr! Viņš ieradās Igaunijā un gandrīz reizē ar ziņu par viņa izceļšanos malā ieradās pats 8000 vīru stipra karaspēka priekš. galā pie Narvas. Gan krievi bij aizsūtījuši, pēc viņu domām, pie-

tiekošu vairumu armijas Kārlim pretim, lai aizspostotu ceļu. Caur šim briesmām Kārlis izveda l-is Kraukliņš. Pienācis pie Narvas, Kārlis nekavējoties metās krieviem vīrsu un viņus galīgi sakāva. Še nu viņš izdrija pirmo politisko kļūdu, uzskatīdams krievus par pilnīgi ignorējamu spēku, ar ko nākotnē vairs nav jārēķinās. Tikai nākošā gada jūnijā Kārlis 15000 vīru priekšgalā devās pret poļiem pie Rīgas. Pārceļšanās pār Daugavu notiek ienaidnieka acu priekšā. Kaujā uz Spilves Kārlis XII spidoši uzvarēja savu tiešo ienaidnieku un bez tālākas cīņas ieņēma Kurzemi, kur rīkojās kā savās mājās. Tagad bij iespējams goda pilns un izdevīgs miers, bet Kārlis par to nedomā. Viņš dodas uz Poliju, ieņem Varšavu un Krakovu, piespiež poļus ievēlēt citu ķēniņu, Leščīnski, un turpina Augusta II vājšanu Saksijā. To uzvarējis, viņš dodas dēkainā kara gaitā pret krieviem, Krievijas d-os, kur tūlām no savas kara bāzes, bez kādas aizmugures, sakariem un rezerves, zaudē Poltavas kauju (1709) un bēg uz Turciju, kur pavada 5 g. neizskaidrojamā bezdarbībā, atstādams valsti un provinces un tālāko karu savam liktenim. Beidzot atgriezās mājā, lai noskatītos, kā pazūd Baltijas jūrmalas provinces. Kārlis XII krita 11. 12. 1718 pie Fredrikstenas cietokšņa Norvēģijā. Atstājot Vidzemi 1701, viņš deva krieviem iespēju nostiprināties pie Somu ierņas līča, ieņemt Narvu, nodibināt Pēterburgu (1703). Jau 1701 krievi iebruka Vidzemē, bet šoreiz viņus izdevās atsist, pie kam jo cītīgi palīdzēja l-u zemnieki, kā to Gliks liecina savās vēstulēs. 1702 krievu kara vadonis Šeremetjevs atkal iebrūk Vidzemē ar 40000 vīriem, sakauj zviedrus un galīgi izposta muižas un zemnieku ciematus, izkauj lopus un cilvēkus vai aizved gūstā, lai

zviedriem šeit nebūtu atbalsta. Pēteris Lielais necer, ka Vidzemi kādreiz varētu viņam piederēt, viņš arī par to nedomā, tāpēc ar pavēl visu izpostīt. Un vairākus gadus turpinājās šī postīšana. 1705 Šeremetjevs raksta Pēterim: «Ienaidnieka zemē vairs nav ko postīt.» Šis ziņojums nebija pārspīlēts, — viss, ko zviedru valdība bija rūpīgi kopusi, ko l-is saņiedzis savas labklājības, garattīstības un tiesību laukā, vispamatnākamiem laikiem bija sagrāuts, nolīdzināts līdz ar zemi. Pēc Poltavas kaujas Pēteris sāka uz Vidzemi raudzīties citādi. 1711 pēc ilgākas apspēšanas krievu karaspēks ieņēma Rīgu un taga uzlūkoja Vidzemi par savu. Tagad pašā gadā krievi ieņēma arī Tallinu un Pērnavu. Karš turpinājās vēl 10 gadu, lai arī ne Vidzemē, kamēr mieru ar Zviedriju noslēdza Nistādē 1721. Krievija ieņēma Rīgu, Vidzemi, Igauniju, Karēliju un Ingriju. Šādu kara iznākumu neviens nebija paredzējis. Pēc kara posta un briesmām, mēra u. c. sērgām l-iestāvēja priekšā vēl briesmīgāks pārbaudījums, kas draudēja viņiem atņemt pat savas tautas eksistenci un salauzt viņu garīgo un morālisko spēkus. — Kurzemes un Zemgales v-isk. Kurzemes bīskapija, Kurzemes hercogvalsts, Kurzemes hercogvalsts līgumi, Kurzemes kolonijas, Kurzemes muižatiesības, Kurzemes pagasta tiesības, Kurzemes pilsētas tiesības, Kurzemes statūti, Kurzemes zemnieku likumi. — Latgales v-e, sk. Latgale, 20170.—20220. Ip. — Krievu laiki Vidzemē formāli sāka ar 1721, faktiski ar Rīgas un Tallinas padošanos 1710. Rīga kapitulēja ģenerālgubernāto Nilss Strombergs ar garnizonu, dabūja tiesību brīvi aiziet, un t

7 zviedru atliekas devās uz Zviedriju; pēc tam Pēteris pavēlēja Strombergu ar ģenerālītāti sagūstīt, kas arī notika. Līdz ar militāro deputāciju pie krievu armijas komandiera Šeremetjeva gāja muižniecības un rātes deputācijas ar saviem lūgumiem atstāt vecās tiesības. Ari tam Šeremetjevs visā visumā piekrita. Rīgai apsolija: uzturēt ev. lut. ticību, baznīcu un skolu patronātu, pilsētas iestādes, muižas, privilēģijas, ieradumus un brīvības; rāte, ģildes, kompanijas, cunftes, amati palika tādā pašā veidā kā līdz šim; Krievija necels nekādas jaunus apcietinājumus ne Rīgā, ne citadelē, pašai pilsētai palika ieroči un militārais spēks. Oficiālā valoda — vācu valoda. Atstāja arī tiesību paturēt un iegūt muižas. Noraidīja tikai dažas saimnieciskas prasības. Brunniecība atgriezās pie Sigismunda Augusta privilēģijas, restaurēja landrātu kolleģiju, redukcijā cietušie muižnieki dabūja atpakaļ savas muižas. Kroņa muižas lai paliek tādas uz visiem laikiem, neatsavināmas. Muižas iegūt var tikai muižnieki, kas runā pretim Rīgai dāvātām tiesībām. Tiesu un baznīcas iekārta paliek līdzšinēja ar maziem grozījumiem. Keizars visas šīs tiesības apstiprināja 30. 9. 1710, bet ar klauzolu: ciktālu visu to var piemērot pašreizējai valdībai un laikam un nekaitējot keizara valsts majestātei un tiesībām. Par zemnieku runa nav, viņš tiek atsviests par veselu g. s. un vēl vairāk atpakaļ, it kā zviedru laiku atveģlinājumiem nemaz nebūtu bijuši. Pat vēl vairāk: nāca vēl barbariskie krievu noteikumi klāt, piem., 1719 gubernātora Goļicina rīkojums: «Zemnieku dezertieriem un bēgļiem būs iededzināti pierē īpašas zīmes vai nogriezti viņiem degunus un ausis.» Vairākas daudzkārt izlietots, nav zināms, jo muižniekam nekādi

rakstiski protokoli nebija jāved, bet tas bij viņa kompetencē. Valdība pat uzņēmās 18 g. s. muižnieku spriedumu izpildīšanu, bez kādas ierunas, piem., 1760 ukazs atļauj nodot muižniekiem savus dzimtsilvēkus policijai nosūtīšanai uz Sibīriju. Vācu vēsturnieki mēdz apgalvot, ka Pēteris Lielais neesot Vidzemi un Rīgu iekarojis, bet ieguvis, ligstot ar tām. Rīgā bij tiesība kapitulēt tikai ģenerālgubernātoram kā zviedru civilās un militārās varas reprezentantam, ko tas arī darija. Rīga un brunniecība sūtīja savus delegātus līdz lūgties privilēģijas, un iekarotāja tiesība bij tās piešķirt vai ne. Šeremetjevs piekrita, keizars apstiprināja ar minēto klauzulu, bet istais izlīgums ar Zviedriju notika tikai 1721, līdz tam laikam krievi paturēja savu karaspēku, kas atsistu katru mēģinājumu iebrukt un atņemt jauniekaroto provinci. Keizars arī šai iekarotā zemē rīkojās kā jau galīgi pievienotā, tā 1715 atdalīja Igauniju no Vidzemes, 1719 sadalot Krieviju gubernās, nodibināja arī Rēveles un Rīgas gubernās, pie Vidzemes pievienojot vēl Smoļenskas zemes, 1722 pievienoja arī Tērbatas apr. Neklusās arī uz poļu karaļa aizrādījumu, ka Vidzeme pēc taisnības pienāktos Polijai, jo tā taču tai atņemta un izcietījis visvairāk kara grūtību. L-iem sākās grūti laiki, tumšākie, kādi vien viņu dzīvē bijuši. Viņi jau tā visvairāk bij cietuši: l-u vairākums bij izkauts, aizvazāts, pārdots, mēri un badā izmiris, atlikums zaudējis savu īpašumu, nodots kungu žēlastībai, tam atņemtas cilvēka tiesības; kungi sāka saukt l-us par vergiem, lai gan vēl bij spēkā zviedru *Landesordnung*; bet palet vēl gadu desmiti, un no šī vārda vairs nevirās. Protams, arī muižnieki bij cietuši, visvairāk gan ekonomiski un pat vai-

rāk zaudējuši nekā no zviedru redukcijas. Tikai muižnieki nebija zemes ekonomiskais radošais spēks. Zemes ekonomisko stāvokli cēla vienīgi zemnieki, strādādami pāri saviem spēkiem, badu ciezdami. Vispirms viņi gādā par muižniekiem, par viņu uzturu, par viņu dzīvokli, ienākumiem un labklājību. Cik daudz gan zemniekiem atlikās iespējas par sevi gādāt? Tāpēc arī zemes ekonomiskais stāvoklis ir ilgu laiku bēdīgs. Turpretim muižnieki ir darijuši visu iespējamo, lai zemnieku stāvokli padarītu grūtu, viņi ir visus spēkus pielikuši, lai zemnieku cik vien spējams izsūktu un izmantotu, viņi bez apstājas ir rūpējušies, lai jau tā lielās tiesības un vara savās mājās pieaugtu, lai muižniecība būtu visur valdošā un vadošā un viss cits zemē būtu viņu kāju pamešls, arī pilsētas. Krievu valdībai šāds vienas provinces muižniecības stāvoklis bij diezgan neērts, šad un tad tā mēģināja traucēt šādas autonomijas tālāko attīstību. Bet šejienes muižniecība atrada plašu un izdevīgu darba lauku kā Krievijas ierēdņi; tas nevien vairoja šejienes muižniecības iedomību, it kā tā piederētu pie augstākas rases, bet atbalstīja arī šeit iekāpoto muižniecības stāvokli un palīdzēja to paplašināt. Pēc Pētera Lielā nāves nāca ilga nespējīgu sieviešu valdība līdz Katrīnai II, kad atkal sākās kaut cik plānveidīga griba valsti kārtot, arī šeit ievest kārtību un muižnieku patvaļu ierobežot, kaut arī nedaudz. Vēl 19 g. s. nāk muižniecības varas uzplaukums. Kāda iekārta bij nodibinājusies? Priekšgalā stāv valdības priekšstāvis — ģenerālgubernators, un ja tā nav, tad gubernators un vicegubernators ar savu kanceleju un ierēdņiem. Vietējās pārvaldes galvenais orgāns ir l a n d t ā g s (sk.) ar savu izpildu organu (līdz 1785) l a n d-

rātu kollēģiju (sk.), 12 vēlētam personām, kas izpilda arī vadošo iestāžu ierēdņu pienākumus. Tā 1 landrāts ir konsistorijas priekšnieks, 3 hōftiesas locekļi, 1 pasta kungs, citi ir baznīcas virspriekšnieki. No 1721 1 landrāts ir mēnesi uzturas Rīgā — rezidojošais landrāts. Landtāgu reprezentē un vada sēdes landmaršals. Landtāgu sasauca ģenerālgubernators vai gubernators. Kad landtāgus sāka sasaukt retāk, muižnieki regulāri iegādā 1 reizi sapulcējās apr. muižnieku sapulcēs — konventos. Muižnieku kā bruņnieku kārtas korporācijas tiesību sargāšanai un organizēšanai, lai neieplūstu nevēlami elementi, izdarīja bruņniecības matrikulu. Jau zviedru laikos, sekojot Kurzemes bruņniecības paraugam, muižnieki bij lūguši valdību atļaut sastādīt matrikulu, Kristīna tam arī bij piekritusi, bet izpildīta tā netika. 1750 valdība atļauj to sastādīt. Komisija strādā līdz 1747 Pa visu Vidzemi ierakstīja 172 bruņnieku dzimtas, no kuņām tikai 52 skaitījās no ordeņa laikiem. Imatrikulētie saucās par *Ritterschaft*, citi muižnieki un muižu turētāji par *Landschaft*. Bruņniecība vienīgā pretendēja uz zemes īpašuma tiesībām, gribēja būt vienīgie muižnieki, tāpēc tai cēlās konflikti ar landsafti, kas tam pretojās; tā nodibināja pat savu landtāgu un konventu ar savu landmaršalu (1747—74). Ar prasību, ka bruņniecībai vien būtu tiesības izpirkt nebruņnieku rokās esošās muižas, izcēlās strīds arī ar pilsētām, sevišķi Rīgas pilsētniekiem, kuriem piederēja muižas. Ar pilsētām, sevišķi Rīgu, bez šī strīda, kuņā bruņniecība neuzvarēja, radās vēl strīds par zemnieku pieturēšanu un tirgošanos ar zemniekiem. Vecu vecā Rīgas tiesība bij uzskatīt dzimtsilvēku par brīvu un Rīgas iedz., ja viņš 2 g. bij no-

dzīvojis Rīgā un kungs viņu nebija atradis vai atprasījis. 1722 Katrīna I 2 g. noilguma vietā ievēda 10 g. Tad nāk namnieku-tirgotāju sūdība par muižnieku tirgošanos, ka viņi iepērkot preces ārpus pilsētām un pārdodot zemniekiem. Tādu tirgošanos noliedz 1755. Nu muižnieki uzbrūk tirgotājiem par nelikumīgu tirgošanos ar zemniekiem: tirgotāji esot sadalījuši zemnieku novadus savā starpā, zemnieki varot tirgoties tikai ar tiem tirgotājiem, kuņū grāmatās viņi pierakstīti. Šādā tirdzniecības veidā zemniekus apkrāpnot. Jāpiezīmē, ka pret šādiem paņēmieniem cīnījās arī zviedru laikos, tomēr tos nevarēja izdeldēt. Tirgotāji aizrādīja, ka viņi kreditejot zemniekus, kas pēdējiem nākot par labu. Ļaunprātību jau varot novērst. Tā arī palika. Uzvaru pār Rīgu bruņniecība guva jaūtājuma par muižnieku nodarītiem pārkāpumiem Rīgā, kuņus tiesāja burggrāfa tiesa. 1725 šo tiesu iznīcināja. Bruņniecība vēlējas, lai Vidzemē nodibinātu augstāko tiesas instanci, kas visu šepat galīgi izšķirtu, nepārnēšot uz Pēterburgu; tāpat, lai atļautu kōdificēt un izdot vietējas tiesības. No šiem projektiem nekas neiznāca. Pavisam cita lieta bij ar zemniekiem. Lai gan 1735 no valdības puses bij atļauts zemniekiem tirgoties, tomēr 1745 muižnieku konvents noliedza pārdot lopus bez muižnieka atļaujas, tad pat aizliedza zemniekiem pārdot slepeni labību. 1744 aizliedza ķert un šaut meža zvērus un putnus, ap to pašu laiku arī dedzināt degvīnu. Šādos apstākļos attīstās zemnieku bēgšana, pret ko muižniecība cīnās ar soda līdzekļiem, kuņus arvien asākā veidā izdod vai ikgādus. Zemniekiem uzkrāva arvien vairāk klausu akorda darbu veidā, nemaz neprasot, vai vīrs un zirgs to var veikt vai ne. Zem-

niekus izsūca arī ar jaunu muižniecības peļņas veidu, pārmērīgu degvīna dedzināšanu. Gan to mēģināja ierobežot valdība, izdodot vairākas patentes (1750, 1741, 1757, 1762), bet tas neko nelīdzēja. Zemnieks cieta jau no dedzināšanas paņēmieniem, kad nodeva zināmu daudzumu labības un prasīja noteiktu vairumu degvīna; ja to no nodevās labības nevarēja sniegt, tad zemniekam pašam bij jāpieliek no savas. Vēl lielāks posts bij zemnieku apdzirdīšana neskaitāmos krogos, uz kuņiem muižniecībai bij monopolis. Tur nodzēra milzīgu daudzumu degvīna un alus. Pie muižas nastām nāca klāt vēl kroņa un komūnālās nastas. Kronis prasīja jātnieka naudu (*Roßdienstgeld*) 4 dālderī no arkla un staciņus labībā un sienā. Komūnālie pienākumi bij ceļu un tiltu taisīšana un labošana, pasta uzturēšana, mācītāju un šķēstēru sietiņi. Bez tam vēl ārkārtējas kroņa kļaušanas, sakarā ar valsts apsardzību un kuņiem ārpus zemes. Šepat Vidzemē bij jāceļ, jāizlabo un jānostiprina apcietinājumi, jādod šķūtis karaspēka pārvadāšanai un apgādāšanai; sevišķi smagas šķūtis bij 7 g. kara laikā, kad tūkstošiem zirgu un cilvēku bij jādod liela karaspēka novešanai uz Prūsiju. Viens Cēsu apr. 1758 zaudējis 1151 zirgu un 185 cilvēkus. Zemnieku tiesībām par ļaunu nāca romiešu tiesību recepcija un dzimtsilvēka pielīdzināšana vergam. Sevišķi asi to izteic t. s. Rōzena deklarācija (sk.), kas sastādīta 1758 uz justickollēģijas pieprasījumu. Uz to 3 landrāti atbild, ka dzimtskungam pieder pilnas īpašuma tiesības (*ius domini*) uz dzimtsilvēku personu un mantu, tāpēc arī viņiem esot brīva vara uzlikt kļaušanas un nodevas pēc savas ieskata. Šīs tiesības viņi esot ieguvuši jau 15 g. s., zemi iekārtojot. Mēdz aizrādīt, ka šī de-

klarācija neesot landtāga lēmums, bet tikai dažu landrātu atbilde uz kancelejas pieprasījumu. Iai arī tā, bet uz tās pamata justie-kollēģija izšķīra lietas, un vēlākos landtāga spriedumos mēs redzam to pašu. Bez šaubām, Rōzens izteica muižniecības vadošās daļas domas, pie kurām viņa visnotaļ turējās. Šis uzskats izpaudās arī t. s. Budberga un Šrādera zemes tiesību projektā (sk.), kas gan nedabūja apstiprinājuma. Un visas šīs lietas notika g. s-i, ko ne bez iemesla sauc par filozofisko, par apgaismības g. s., kad plašos apmēros attīstījās piētisms. Vai tad muižniecība no visa tā nekā nebija dzirdējusi? Bij gan, bet prāta un sirds balsi nomāca kailais saimnieciskais aprēķins, gan aplams, jo pārlieku nospiežot un izsūcot zemnieku, nevarēja tikt pie saimnieciskās labklājības, muižnieki tikai krita parādos. Pats par sevi saprotams, ka bij muižnieki, kas rūpējās arī par latv. zemnieku miesas un gara labklājību. 18 g. s. pirmā pusē mēs redzam vairākās muižās ierīkojam muižas skolas, kurās māca zemnieku bērnus, bet g. s. otrā pusē tās izzūd. Vēl vairāk zemnieku gara dzīvi ietekmēja brāļu draudze (sk.). Bet arī šī nevainīgā, muižniekiem pat labvēlīgā kustība nepatika ne garīdzniecībai, ne landtāgam, un 1742 to apturēja. Brāļu draudzes ietekmē nodibināja pat skolotāju semināru, ko arī slēdza, bet kas uz ilgiem gadiem apgādāja nedaudzās Vidzemes skolas ar labākiem skolotājiem. Skolu lietās novērojam savādu procesu. Ar 1694 reskriptu Kārlis XI bij uzdevis ievest Vidzemē vispārēju izglītību; bij nodrošinājis jau priekš tam draudzes skolas. Jau 1711 Lēvenvolde (*Löwenwolde*), Pēterļa Lielā pilntiesīgais priekšstāvis, ar savu patenti izņem pirmmācības skolu no valdības

rokām un nodod muižniekiem, pielaižot blakus skolas mācībai mājmačību. Tālāk muižnieki arvien mazāk gādā par skolām. Gan landtāgos spriež arī par skolām, bet tikai uz ģenerālsuperintendentu atgādinājumu un dažādu priekšlikumu pamata. Beidzot šādi atgādinājumi landtāgam apnik: tas uzklausa iesniegumu un pateicas. 18 g. s. otrā pusē valdība ierosina uzlabot zemnieku apstākļus. 1764 Katriņa II bij pati apceļojusi šejieni, tad pat īgaunu draudzes mācītājs Eizens (sk.) bij sarakstījis grāmatu par zemnieku stāvokli. Keizariene uzdeva ģenerālgubernātoram Braunam griezties Vidzemes landtāgā ar priekšlikumiem, starp citu, uzlabot zemnieku stāvokli, ierīkot lauku skolas un ierobežot zemnieku pārdošanu. Landtāgs atbild, ka viss ir labi, bet vajagot kung ierobežot zemnieku sūdzību iespēju. Landtāgs dod goda vārdu, ka arī turpmāk viņš turēsies pie humaniem principiem. Kad Brauns nebija ar goda vārdu apmierināts, bet draudēja lūgt keizarieni izdot noteikumus, landtāgā iesniedz priekšlikumus, kas atbilstu ģenerālgubernātorā prasībām. Bet arī Brauna izdotā patentē zemnieks un viņa manta ir visnotaļ sava kunga pilns īpašums. Mājas pārmācīšanas ierobežošanas izpaužas tikai šādi: vieglus pārkāpumus soda ar pātagu, smagus ar rīkstēm līdz 10 pāriem. Zemniekam dod tiesību mutiski sūdzēties par kung zemes tiesā, bet par nepamatotu sūdzību draud 10 pāru rīkšu pirmoreiz, otrreiz jau 20. Bet sūdzēties zemes tiesā bij veltīgi. Par zemnieka pārdošanu uz ārzemēm vai iekšējos tirgos vainīgam bij jāiemaksā bruņniecības kasē 200 dālderu. Bet dzimtslaužu tirdzniecībai tas nekaitēja: pirka, pārdeva, šķīra vecākus no bērniem. Skolu lietās nolemj, ka

skolas jāceļ un jāapgādā, bet ka skolu var pilnīgi atvietot ar mājas mācību. Pedejā muižniekiem bij izdevīgāka, tāpēc muižnieki pirmmācību uzvēla uz vecāku pleciem. Tiesām brīnums, ka latv. vecāki visu to izturēja un savā verdzībā vēl iemācīja savus bērnus grāmatā. Muižnieki vēlāk lielījās, ka ar viņu gādību Vidzemē ir ļoti augsts grāmatnieku procents. Tas nebija viņu nopelns. Še vēl būtu atzīmējama Šulca Aizkraukles zemnieku tiesa (sk.), izdota 1765. Landtāgam tā nepatika, tas atcēla Šulcu no landrāta amata, nolēma uzpirkt un iznīcināt «zemnieku tiesu» un, protams, atcēla arī pašu «tiesu». Tomēr jāpiezīmē, ka Šulcs bij pārliecināts dzimtsbūšanas piekritējs. Tā izbeidzās pirmie mēģinājumi palīdzēt zemniekiem. Šo mēģinājumu atskanās nonāca arī zemnieku ausīs, tāpat kā šejienes apgaismotāju raksti, runas un aizrādījumi. Nostas arvien vairojās, un arvien vairāk minēja verdzību. Zemniekiem bij jāgrimst morāliiski, intelektuāli un saimnieciski; ne sprediķi, ne pamācības, ne pērieni u. c. bargi sodi nevarēja šo pagrimšanu atturēt, jo ikdienas bij jādzīvo netaisnībā, nicināšanā, nievāšanā, jāpanes kāju spērieni vietā un nevietā. Kam viņam bij pūlēties un rūpēties? Ne viņa paša iekrātā manta, ne viņa paša sieva, ne bērni nebija viņam nodrošināti, katru brīdi kungs varēja viņu pārdot, apmainīt pret suni vai kādu citu lopu, atņemt viņam sievu un bērnus un pārdot tos pār daudzziem novadiem, kā to mums rāda daudzas liecības, arī pēc 1765 patentes. Kā li nepanīka un nepazaudēja savas gara spējas?! Tas notika gan tāpēc, ka l-os bij dziļi iesakņojusies augsta dvēseles kultūra; to pierāda l-u garamantu uzglabāšana visā l-u teritorijā un to nodošana nākamām pa-

audzēm tik tirā un skaidrā veidā. Otrkārt, l-os nekad nav zudusi tieksme pēc brīvības, nekad nav zudusi griba savu stāvokli uzlabot, nav zudusi doma, ka reiz būs citādi. Un nevajaga daudz, lai šīs tieksmes izlauztos uz āru. Tā 1771, kad Krievija gatavojās dalīt Poliju, izplatījās baumas, ka gaidāms karš ar Poliju. Tad Lāsberģu zemnieki, Alūksnes draudzē, sacēlās ne pret valdību, bet saviem muižniekiem, bez kādas aģitācijas, protams, arī bez kādas organizācijas. Rezultāts arī bij paredzams: kaņaspēks nemierus apspieda, 2 uz nāvi notiesāti, citi šausmīgi pērti. Plašāki nemieri bij 1784, t. s. galvas naudas nemieri (sk.), 1802 Kauguru nemieri (sk.), kur nēma pat lielgabalus palīgā. Tās nav vienīgās vietas, kur radās nemieri. Tas nozīmē, ka li sajūt pārestību, tauta savās mokās stāpās un lokās, gribēdama nomest mocītājus. Un tai pašā laikā (1785) Krievija uzdāvina to muižniekiem, kā vēl tik trūka: pārvērs visas lēņa muižas par allōdu, tā dodama tiem iespēju īstenībā sacīt, ka visa zeme pieder muižniekiem. Bet šai laikā arī arvien skaļāk paceļās balsis pret verdzību, pret dzimtsbūšanu; lai atminamies tikai tās agrāro reformu idejas, kas rodas Anglijā, pāriet franču literatūrā, kur no agrārām problēmām pārvērsas filantropiskās un morālistiskās, kur sāk runāt par cilvēka dabiskām tiesībām. Vācijā tās vēl paplašinās un nāk no turienes pie mums jau kā sociālas idejas. Prasa zemnieku brīvlaišanu no dzimtsbūšanas, jo zemnieka nedabiskā saistīšana kaitē tiklab saimnieciski, kā morāliiski nevien zemniekam pašam, bet visai s-bai un valstij. Šīs domas nepaliek mācīto aprindās, tās rada plašas pārrunas, daudzkārt dziļu sašutumu dzimtsbūšanas aizstāvju vidū; tās uzķer absolūtie, ap-

gaismotie 18 g. s. monarchi, kas uzmetas par aizmirsto tautas masu aizstāvjiem pret muižniecību, motivēdami savu rīcību ar to, ka zemnieki taču ir galvenie nodokļu maksātāji, tāpēc arī visvairāk sargājami, pie tam neaizmirstami, ka muižnieki, paši gribēdami absolūti rīkoties, tomēr galu galā ir absolūto monarchu pretinieki. Tādu paraugu jau redzējām Katrinas II personā, kas sasmēlusies apgaismības idejas it īpaši Francijā, raudzīja šē tās realizēt, uz ko viņu pamudināja 18 g. s. 60-to g. apgaismības sociālu ideju pautējs, Johans G. Eizens (sk.). Viņam rodas sakari ar Krievijas galmu Elizabetes valdīšanas beigū laikā, Pētera III un sevišķi Katrinas II laikā, kuŗa ne bez viņa līdzdalības apmeklēja Vidzemi un raudzīja šeit labot Eizena spilgtām krāsām aprakstīto zemnieku beztiesisko stāvokli. Tāpat Eizena ietekme nenoliedzama arī K. F. fon Sulca darbībā un zemnieku likumu izdošanā. Šē vēl minami: A. V. Hupels (sk.), H. J. Jannaus (sk.), kas pat nebaidās dot savam darbam virsrakstu *Geschichte der Slavery etc.* un, beidzot, 18 g. s. beigās Garlībs Merķelis (sk.), kas ar saviem dedzīgiem rakstiem, it īpaši *Die Letten* (1796), deva spēcīgu ierosinājumu zemnieku lietām. Ar šo grāmatu iepazīnās arī Aleksandrs I, būdams vēl trona mantinieks, ar ko arī izskaidrojamas viņa simpatijas pret mūsu zemi. Merķelim radās piekritēji un domu biedri arī šejienes muižniecībā. Nav jāaizmirst arī tas, ko 18 g. s. beigās radīja franču revolūcija, kas brīdināja ir valdniekus, ir muižniekus. Par to ziņas nogāja arī pie zemniekiem, lai kā tās raudzīja slēpt, lai kā noslēdza robežas, ievēdot stingru cenzūru. Tāpēc arī g. s. beigās varēja rasties pirmāis nopietnāis krievu lauku uzbrukums dzimtsbūšanai. Šim uzbrukumam nāca talkā arī

saimnieciskās grūtības, ko pārcieta muižnieki, kas pamazām sāka atzīt, ka līdzšinējā saimnieciskā iekārta ir grozāma. Jautājums nu bij, kā tas izdarāms, pa kādu ceļu būtu jāiet. Liellais vairums baidījās no jaunā, un ja bailes no valdības uzspiestās reformas nebūtu lielākas, nežin vai būtu notikuši pirmie reformu soļi. Jaunu ideju piekritēji palika vienmēr mazākumā. Pēc 1765 no jauna zemnieku stāvokļa uzlabošanu iekustina 1792 Rīgas apr. māršals fon Baijers, iesniedzams savus priekšlikumus, bet landtāgs tos noraida, apgalvodams, ka līdzšinējie (1765) noteikumi vēl esot pilnīgi pietiekoši, bez tam landtāgs palaizoties uz atsevišķu dzimtskungu uzskatu krietnību. Tikai 1795 landtāgs vairāk uzmanības piegriezta zemniekiem, kad sāka rīkoties F. fon Zīverss (1748—1825), krievu armijas ģenerālmajors, kalpojis Suvorova pulkos, māršals no 1792, tad landrāts, 1811 Kurzemes gubernātors, 1814 slepenpadomnieks un senātors. Viņš bij cilvēks ar stingru raksturu, nelauzamu gribu un palāvību, ar lielu pienākuma apziņu. Pie sava nodoma izvešanas viņš stājas ar apdomu: vispirms ar pāris domu biedriem izstrādā programmu un tad pierunā Jēkāba baznīcas virsmācītāju Zontāgu landtāga sprediķī aizrādīt uz muižnieku morālskiem pienākumiem. Zontāgs to arī teicami veic un sajūsmina klausītājus. Zīverss nu nāk ar saviem priekšlikumiem. Landtāgs nospriež izlemšanu uzticēt muižnieku konventam, kas savu izstrādājumu nodod apr. muižniecībai pārbaudei, ievāc atsauksmes, saskaņo un publicē. 1796 ķezariene sasauca ārkārtēju landtāgu, kur Zīverss, neraugoties uz asu opozīciju, izdbū cauri diezgan plašu projektu, kuŗa galvenās domas: zemes paliek muižnieku, zemnieks var iegūt kusta-

mu īpašumu, viņa zemi var atsvināt, bet pret atlīdzību par celtām ēkām un par zemes meliorāciju. Līdumniekam 3 pirmie gadi brīvi. Noteic klausās un kad tās pildāmas. Ierobežo arī mājas pārmācību, zemnieku pārdošanu un ģimenes šķiršanu. Zemniekus tiesā zemnieku tiesa. Kungu var sūdzēt tikai personīgi un mutiski, izpildot papriekš kunga pavēli. 1797 valdnieku maiņas dēļ sasauktā landtāgā vēl uzlaboja iepriekšējos punktus: izliktiem saimniekiem maksā sevišķu atlīdzību, jaunsaimniekiem brīvi 6 g. u. c. Šo projektu, 27 punktus, nu piesūtīja ķezaram Pāvīlam, kas to nodeva 4 senātoru komisijai — vācu reakcionāriem muižniekiem, kuŗi šo projektu neapstiprināja. Ari pats landtāgs 1798 raudzīja savu devību ierobežot. Tā tas palika līdz 1801, kad tronī nāca Aleksandrs I, humāns un liberāls uzskatos, it īpaši pirmā valdības posmā. Viņš 1802 apceļoja Vidzemi un sadraudzējās ar Zīversu. Pēdējais, būdams landrāts, griezās pie ķezara ar lūgumu nevien apstiprināt bij. landtāga lēmumus, bet tos grozīt, atceļot «cilvēci apkaunojošās tiesības» pārdoit zemniekus, tāpat ieteic noteikti normēt ārkārtīgās klausās. Ķezars tam piekrita, Zīverss iesūtīja savas «piezīmes», kuŗas ķezars lika celt landtāgam priekšā. Landtāgs sanāk 1805. Zīversa priekšlikums ar ķezara reskriptu sacēla landtāgā ārkārtīgu sašutumu. Tomēr beigās ķezara gribai bij jāpadodas. 1805 landtāgs izstrādāja likuma projektu, iesniedza to valdībai, bet pret to sacēlās protesti; protestēja pat Vidzemes gubernātors Richters. Ķezars bij spiests iecelt sevišķu komisiju ar iekšlietu ministru kā priekšsēdētāju. Bet galvenie darītāji komisijā bij muižnieku priekšstāvji. Izstrādāto projektu apstiprināja 20. 2. 1804. Šis likums daudz ko uzla-

boja zemnieku dzīvē. Zemnieks vairs nav lieta, bet persona, lai gan saistīts pie novada; par to viņam ir mantojamas tiesības uz savu zemi, no kuŗas viņu nevar pēc iegribas nodzīt; tas iespējams tikai ar pagasta tiesas lēmumu, kas apstiprināts draudzes tiesā. Zemniekam ir arī viņa paša iegūts īpašums; likums noteic arī dzelzs inventāru. Ieved arī jaunu tiesu iekārtu: pagasta tiesa, kas sastāv no trim tiesnešiem, no kuŗiem 1 izrauga dzimtskungs, 1 saimnieki un 1 kalpi. Tie vēlēti uz 3 g. Viņi tiesā pēc vietējām ieradumu tiesībām, spriedumu apstiprina dzimtskungs. Muižniekus zemnieki varēja sūdzēt pie draudzes tiesas, kas bij nākošā instance, viena uz 3 draudzēm. Šīs tiesas priekšsēdētāju vēlēja muižniecība, 3 zemnieku piesēdētājus visu 3 draudžu pagasta tiesas. 1804 likums noteic arī zemnieku pienākumus pēc zviedru taksācijas. Jau no šī isā aizrādījuma redzam, ka daudz kas grozās zemniekam par labu. Tomēr isti apmierināti viņi nebij, jo trūka vēl brīvības. Vēl mazāk apmierināti bij dzimtskungji, viņi visiem spēkiem cīnījās pret šī likuma ievēšanu dzīvē. Viņi uzskatīja likuma ievēšanai ieceltās revīzijas komisijas par tiesību laušanu, tāpēc traucēja to darbību. Sevišķi repatika punkts par zemnieka dzimtslietošanas tiesībām uz zemi. Landtāgs teica pat, ka ķezara likums esot tikai projekts, kas iesniegts viņa apspriešanai, tāpēc uzdeva to sevišķai komisijai pārstrādāt, ko tā arī ātri veica 29 punktus, kuŗus tūlīn nosūtīja valdībai apstiprināšanai. Valdība iesniegumu noraidīja, ievēroja tikai lūgumu atļaut kōdificēt zemnieku ieradumu tiesības draudzes tiesu vajadzībām. Ar 1805 sākās zemnieku nemieri ar jaunām vakas grāmatām, viņi atteicās tās pieņemt, dažās vietās pat bij jāsauc palīgā kaŗaspēks. No muiž-

nieku puses gāja nerimstošas sūdzības par revīzijas komisijām un likumu. Tāpēc izdeva 1809 papildinājumu šš, skaitā 68, kuŗu nolūks bij nodrošināto tiesību ierobežošana, atcēla arī apr. komisijas. Vakas grāmatas vajadzēja sūfīt uz Pēterburgu apstiprināšanai. Ar jauno vakas grāmatu reglamentu bij notikusi neglīta lieta; vietā, kur runā par zemnieku publiskām nastām, bij vēlāk iesprausts teikums «kā arī jāmaksā nauda» Muižnieki to izmantoja un lika zemniekiem samaksāt arī darba maksu. Valdība dabūja zināt, ka ar gubernātora atļauju likumu tulkojumos ir sagrozījumi, izlaidumi un iespraudumi par sliktu zemniekiem, lika šādu izdevumu konfiscēt, un no kanceles nolasiņ klūdu sarakstu. Reglamentu valdība izdeva bez iesprauduma, tāpat pareizu tulkojumu, un lika to publicēt parastā kārtā, taču tas nenotika: ģenerālgubernātors saziņā ar landtāgu paziņoja iekšlietu ministram, ka to nemaz nepublicēs. Tā saskaņā ar šo viltojumu zemnieki muižnieku vietā maksāja darba izdevumus līdz pat 1825. Tā valdība nevarēja piespiest muižniekus izpildīt viņas pavēles. Valdībai tagad arī nebij vaļas, jo tie bija kustīgie Napoleona laiki, kontinentālā blokāde, gatavošanās un piedalīšanās karos. Pati krievu valdība bij visai krievu valstij izdevusi 1805 likumu par brīviem arājiem, kas deva iespēju dzimtscilvēkam kļūt brīvam, izpērkoties no dzimtskunga ar visu zemi. Dažos gadījumos kronis pat palīdzēja izpirkties. Tā brīvlaišanas doma bija ierosināta. Redzam šo domu kustinām arī Kurzemē. 1805 Aizputes landtāgā landrēts Šlīpenbachs lika priekšā atlaist dzimtscilvēkus brīvā, bet neatrada atbalsi. 1811 kroņa zemnieki lūdž kroni atlaist viņus brīvā. Arī šo lūgumu noraidīja. Kurzemes muižās jau no 17 g. s.

pastāvēja savdabīga zemnieku tiesību nokārtošana; tur, pēc Kurzemes statūtiem, katrs muižnieks varēja izdot savā novadā privātas muižas tiesības, ko viņi daudzkārt arī darija. Tā tad Kurzemē nebij ar likumu noteiktas zemnieku un muižnieku attiecības, bet valdīja parašas un privāti noteikumi, kuŗi līdz ar īpašnieku mainījās. 1814 Aleksandrs I pavēlēja iecelt Kurzemes muižnieku komisiju, kas lai izstrādātu un iesniegtu valdībai apstiprināšanai likumprojektu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, jo tas bija kļuvis sevišķi grūts pa franču okupācijas laiku 1812, kad izdarīja plašas rekvizīcijas un uzlika kontribūcijas. Drīz vien bij izstrādāts projekts, kas visā visumā atgādināja Vidzemes 1804 likumu. Tomēr šo projektu neapstiprināja, 1816 lika to pārstrādāt vai pieņemt Igaunijas 1816 zemnieku brīvlaišanas likumu, kas gan deva personīgu brīvību, bet ne tiesības uz zemi. 4. 4. 1817 Kurzemes landtāgs ar 236 pret 9 balsīm nolēma ņemt Igaunijas likumu par paraugu un izstrādāja savu, ko jau jūnija beigās 1817 cēla landtāgam priekšā. Landtāgs to pieņēma un nosūtīja ģenerālgubernātoram, un jau 25. 7. 1817 ķeizars to apstiprināja. Vidzemē vēl strīdējās par to, vai būtu labi zemnieku atstāt bez zemes, tomēr princips palika: zeme muižnieku. Vidzemnieki sava labuma kārē iet vēl tālāk: lai atsvabinātu muižniekus no katras atbildības par zemnieku pienākumiem pret valsti un lai valsts samaksā līdzšinējos kadastra sastādīšanas izdevumus. Muižnieki daudz runā par zemnieku parādiem un par muižnieku zaudējumiem, bet noklusē, ko viņi parādā zemniekiem, proti pēc 1804 likuma paskaidrojumiem nepārmēritās zemnieku zemes varēja aplikt pēc acumēra, tikai zemes īpašniekam bij jādod raksts, ka

viņš atlīdzinās zemniekam, ja pēc pārmērīšanas un jaunās vakas grāmatas izrādīsies, ka nastu uzlikts vairāk nekā pienācies. Šādu muižnieku parādu bij sakrājies daudz, un tie palika nesamaksāti. Jauno likumu nosūtīja ķeizaram. To izskatīja un aprobēja valsts padome, ķeizars 26. 5. 1819 parakstīja un publicēja krieviski un vāciski, bij arī ķeizara pavēle tulkot to latviski. Uz laukiem to publicēja 12. 5. 1820. Kungi atsakās no savām tiesībām uz saviem dzimtslaudīm, kuŗi nu iegūst personīgu brīvību un kustības tiesību, lai gan ne tūlīn: Kurzemē pārējas laiks 14 g., Vidzemē 15 g. Vidzemē tikai pēc 4 pagaidu gadiem, kad viss palika pa vecam, brīvību dabū I puse saimnieku, 1824 II puse; 1825 I puse kalpu un muižas ļaužu, 1826 II puse. Kustības brīvību gubernas robežās arī dabū pakāpeniski, sākot ar 1829—32. Kurzemē nomešanās pilsētās bij noliegta līdz 1863. Pilnīgu kustības brīvību visā valstī ieguva tikai 1865. Zemnieks personīgo brīvību bij ieguvis, bet ko tā viņam deva? Jaunas ciešanas. Muižnieks bij zemes īpašnieks, viņam nav it nekādu pienākumu pret zemnieku, nav jādod pat zeme apstrādāšanai, ja viņš negrib. Ja zemnieks grib dabūt zemi apstrādāšanai, tad jālīgst ar muižnieku par tādu cenu, kā muižnieks grib. Parasti muižnieki prasīja tās pašas klaugas, kas bij atzīmētas vakas grāmatās. Līgumu slēdza mutiskus un uz īsu laiku, uz priekšu zemnieka nastas arvien pavairojot. No mājas pārmaiņas neviens nebij atbrīvots, arī saimnieki ne. Zemnieki dabūja arī savas privāttiesības, savus tiesnešus, savu tiesas procesu, savu pašpārvaldi, un, pagastos sadalītiem, viņiem pašiem bij jāriņķējas par sevi, par publisko klausu izpildīšanu, bet par visu to stāvēja muižnieka uzraudzība. Pagasta amata vīrus, pa-

gasta tiesas lēmumus apstiprināja muižnieks, muiža pārraudzīja pagasta magazīnu un kasi, muiža izdeva pasēs, muiža revidēja pagasta ieņēmumus un izdevumus; sūdzības par muižnieka rīcību varēja iesniegt tikai caur muižu. Tā tad visus publiski tiesiskos pienākumus uzvēla uz zemnieku pleciem, nebij nekāda atvieglinājuma: saimnieciska verdzība un pilna atkarība visās citās lietās. Zemnieki nevarēja justies apmierināti. Kamēr likumu visā klusībā izstrādāja, gāja apkārt visdažādākās baumas. Pēc publicēšanas, neraugoties uz augstiem un cēliem vārdiem un lielo svinīgu publicēšanā, zemnieki tomēr izprata, kādā jūgā viņi iekļuvuši. Daudz vietās Vidzemē izcēlās pārpratumi, nemieri. Muižās darbus pārtrauca, zemnieki salasījās lielākos baros un sāka pārrunāt, ko darīt, vai pašiem sev gādāt taisnību, vai lūgt valdību dot jaunus likumus. Karaspēks visu likvidēja. Jauni nemieri uzliesmo 1822—23, kad zemniekiem bij jāsakā, vai līgs ar muižu. Lielākā daļa atteicās no līgšanas un neatdeva savu zemi, bet zaldātu nomētināšana dumpīgos pagastos arī šos nemierus aplāpēja. Brīvlaišanas likumā mūs sevišķi interesē viena nodaļa, proti tā, kur ir runa par skolām. Par skolas lietām valdība bij nopietni domājusi un gribēja, lai tās obligātoriski ierīkodu, izņemtu no landtāga un konsistorijas uzraudzības un nodotu jaundibinātās Terbatas universitātes pārraudzībā. Tikai landtāgs un virskonsistorija tam nepiekrita. Pati virskonsistorija gan daudzkārt uzstājās landtāgā ar labiem priekšlikumiem. Tomēr viss beidzās ar to, ka arvien vairāk pastiprināja mājas mācību, skolu palika arvien mazāk, tās pašas neko nevarēja dot, jo nebij kaut cik sagatavotu skolotāju, un šim nolūkam nebij nevienas iestādes, tāpēc arī l-i ne

labprāt sūtīja savus bērņus skolās, kur tās bij. Kurzemes brīvlaišanas likumā skolas nav minētas, tāpat tas būtu arī Vidzemes likumā, ja neiemaisītos ģenerālsuperintendents Zontāgs (sk.), kas caur ģenerālgubernatoru griezās pie landtāga uzlabot l-u intelektuālo un morālisko izglītību. Šāds solis ļoti sadusmoja landtāgu, bet neko nevarēja darīt, skolu lieta bij jāapskata. To arī dara §§ 516—519. Te nu runā par pagastu un draudzes skolām, par to daļu, kas zemniekiem ir jāpieņem. Likums prasa, ka katram pagastam, kurā ir 500 vīriešu dvēseļu, jāceļ sava skola, kas apmeklējama visiem bērņiem. Noteikts pat, kādai jābūt skolas ēkai: draudzes skola ierīkojama ik draudzē, kur 2000 vīriešu dvēseļu. Izdevumus sedz draudzes pagasti. Skolotājus ieceļ muižas īpašnieks saziņā ar mācītāju. Tāpat uzraudzība pieder muižniekam. Ja agrāk skola bij uzturama muižai, tad tagad viss uzvelts uz zemnieka pleciem, un labi būtu, ja muižnieks vēl neliktu šķēršļus ceļā. Muižniecība nekā nav darijusi l. zemnieku izglītības labā; līdz brīvlaišanai galvenie izglītības darbinieki bij mācītāji un galvenie skolotāji l. mātes un tēvi. Pēc brīvlaišanas skolu lieta pavisam apsīka: Vidzemē 19 g. s. vidū īstenībā bij palikušas tikai nedaudzas pagasta skolas. Kad l-i saimnieciski nostājās kaut cik brīvāk, viņi tūlīn sāka kopt skolas, un viss, kas te sasniegts, ir pašu l. izcīnīts un izaudzināts (sk. arī latvju skolu vēsture). Neraugoties uz saimniecisko apstākļu pasliktināšanos un skolu skaita samazināšanos, garīgā laukā l-i iet uz priekšu, jo rodas vairāk grāmatu, rodas avīzes, sāk rasties izglītoti l-i, kas ar savu paraugu mudina citus sekot. Bet vēl bij jāpārcieš liels pārbaudījums, kamēr nāca labā-

ki laiki: 1838—40 bij bada gadi, kad auksts un slapju vasaru dēļ nekas nepaauga, pat lopiem atrūka barības. 1840 ziemas sēja nebij uzdzigusi, tā ka skaidri bij redzams, ka nākamā gadā gaidāms bads. Valdības un muižniecības priekšstāvji visu to redzēja, daudz runāja par posta novēršanu, bet nekā nedarija. Ceņēja uz magazinām, uz Rīgu. Bet magazinas bij tukšas, zemnieki nebij varējuši atbērt, muižnieki arī ne, lai gan tiem nebij nekādas tiesības labību ņemt. Muižnieki ņēma uzraudzības kārtībā rudzus degvīna dedzināšanai, piem., Galgauskas kungs bij aizņēmis 500 pūru. Zemniekos sacelās liels nemiers. Te izpaudās ziņas, ka valdība piešķirot zemniekiem zemi kaut kur Krievijas d-os. Šim baumām pamatā bij Nikolaja I vēlēšanās padarīt zīdus par ražotājiem zemkopjiem; no Kurzemes bij izceļojuši daži simti zīdu ģimeņu, kas dabūja arī pabalstus ceļam un iedzīvei. Šis ziņas ar izpušķojumiem gāja no viena pagasta uz otru, nelīdzēja nekādi paskaidrojumi, — zemnieki sāka doties uz Rīgas guberņas valdi pierakstīties veseliem pagastiem kā zemes kārotāji. Viņi neticēja paskaidrojumiem, jo domāja, ka ķeizara griba atkal sagrozīta un apslēpta, kā tas bij visos nemieru gadījumos. Guberņas valde izturējās diezgan lēnīgi, bet muižniecības priekšstāvji arvien vairāk uzmacās ar aizrādījumiem, ka lēnība ir gluži veltīga, ka jāparāda stingrība, jāsoda, citādi miera nebūs. Guberņas valde arī sāka pērt, izsludinot vēl bargākus sodus. Tas zemniekus sabaidīja, un viņi noteica, ka guberņas valde neesot istā vieta, tāpēc griezās pie žandarmērijas priekšnieka un beidzot pie pareiztīgo bīskapa Irinarcha un sāka pāriet pareiztīcībā. Šie fakti aizrādā, cik briesmīgi bij ekonomiskie un sociālie apstākļi, ka trū-

kums un bads tik ļoti spieda, ka zemnieks par citu neko nedomāja, kā tikai par to, kā tikt no šim mocībām valā. No valdības puses muižniekiem pārmeta zemnieku nodzišanu no zemes, riežu sistēmu, tālās šķūtis, kas veicinot nemieru. Muižnieki prasīja tikai, lai sūta kaņaspēku. Vairāk vietas izcēlās nemieri, gan vairāk protesta veidā. Izsūtīja zaldātus, kas sagūstīja dažus nemierniekus, un ar to nemieri arī izbeidzās, bet muižnieki nebij ar to apmierināti, prasīja stingri sodīt citiem par biedināšanu. Muižnieku gribu dabūja virsroku. Eksekūcija notika Jaunbebrs (sk. Bebru kartupeļu dumpis). 1844 atkal bij lietaina vasara un pēc tam bads, kurā mira daudz cilvēku. Tagad valdība sūtīja labību. Ari Kurzemē 1844—46 bij neraža, kas daudzus iedzina parādus. Neraugoties uz muižnieku uzvaru, dažs labs no viņiem nāca pie pārliecības, ka miers nav uzturams tikai ar stingrību un apspiešanu, ka istie nemieru un likstu cēloņi jāmeklē 1819 likumos. Vajadzēja atrast izeju. Vidzemes liberālās muižniecības priekšgalā nostājās H. fon Felkerzāms (sk.), un nemieru gadus uzsāka pārstrādāt 1819 likumus. Pēc nemieru apspiešanas ieceļa t. s. Tērbatas komisiju, kas drīz savu uzdevumu veica, un 1842 landtāgs jau pieņēma 111 pantu lielu likumprojektu, kam vajadzēja ierobežot brīvā līguma principu un nodrošināt zemniekam viņa zemes turēšanu. Ari ģenerālgubernātors bij izstrādājis savu projektu. Visu to nodeva Pēterburgas komitejai, kas no iesniegumiem radīja «77 papildu pantus pie 1819 likuma». Tie apstiprināti 1845, bet maz ko laboja: ierobežoja brīvā līguma principu ar to, ka līgumus draudzes tiesa kontrolēja; noteica, ka līgumi slēdzami rakstiski vismaz uz 6 g.; noteica klausu lielumu

un laiku. Ar šo arī miers nebūtu sasniegts, jo 1845 atkal bij grūts saimniecisku pārbaudījumu gads, un laudis no jauna sāka pāriet pareiztīcībā daudz plašākos apmēros, cerēdami ar to gūt kādu uzlabojumu, vismaz dabūt aizsardzību pret muižniekiem un vāciem. Sāka par jaunu kustināt agrārlikumu, ieceļa Baltijas lietu komiteju, kur bij arī muižniecības priekšstāvji. Iesniedza vairākus projektus. Radikālākais guva ķeizara piekrišanu, tāpēc to izstrādāja par likumu — 1206 pantus, ko 1847 nodeva landtāgam caurskatīšanai un nosūtīja uz Pēterburgu, lai gan muižnieku vidū pacēlās niknas balsis pret pieņemto projektu. 9. 7. 1849 ķeizars to apstiprināja kā pagaidu likumu uz 6 g. Kas ar šo likumu bij iegūts? Bij lauzts muižniekiem svarīgais princips: ka muižniecībai ir neierobežotas tiesības uz visu zemi, jo zemnieku pagasts-bas zeme tika nodalīta no muižas zemes. Pavisam nodibināja 5 zemju kategorijas: muižas zemi (sk.), kvotes zemi (sk.) un zemnieku jeb klausu zemi (sk.). Muižniekus ierobežoja līguma brīvībā, bet noteica nomas veidu. Muižnieki bij kārojuši redzēt visas savas tiesības un privilēģijas sakopotas vienā likumu krājumā. 1845 ķeizars apstiprināja Baltijas guberņu provinciāltiesības (kārtu tiesības un iestāžu satversmi), 1846 izšķīra muižniekiem par labu jautājumus, kas var iegūt brunniecības muižas, un kam tiesība piederēt pie immatrikulētās muižniecības, uz ko pretendēja valsts dienestā muižniecību ieguvušie. Pagāja 1848 revolūcijas gadi. Nikolajs I bij Krieviju nosargājis no revolūcijas, bij palīdzējis to aplāpēt Austrijā un gatavojis ceļu reakcijai. Šo reakcijas uzvaru raudzīja izmantot arī Baltijas muižniecība agrāros apstākļos un ga-

tavojās apcirtēt līdzšinējo likumdošanu, it īpaši, kad pagaidu likuma vietā vajadzēja dot pastāvīgu likumu. Landtāga komisija cītīgi strādāja pie tā, lai ierobežotu zemes pāriešanu zemnieku rokās. Izstrādāja vairāk projektus, ko Valsts padome neapstiprināja, jo tas notika pēc Krimas kara, kas skaidri rādīja, ka Krievija palikusi kultūrā atpakaļ un ka vajadzīgas nopietnas reformas. Krievu liberālā muižniecība domāja par krievu zemnieku brīvlaišanu un ka tā būtu attiecināma arī uz Baltiju. No tā šejienes muižniecība visai baidījās. Bij miris arī spēcīgais reakcijas aizstāvis Nikolajs I, un viņa vietā tronā nācis liberālākais, bet vācu draugs, Aleksandrs II. Viņš arī apstiprināja pārstrādāto zemnieku likumu (1860). Tagad zemniekiem bij atvieglināta zemes iegūšana un nodrošinātas tās lietošanas tiesības. Ari l. tauta nu vairs nebija tā, kas 40-os gados. Par spīti visiem spaidiem, l. gara dzīve nebija stāvējusi uz vietas. Atvieglinātā saimnieciskā eksistence 19. g. s. sākumā deva iespēju arī saimnieciskā dzīvē piepildīt vienu otru nodomu un vairāk darīt savas un bērnu izglītības labā. Bij nākusi klāt jauna lasāma viela, laicīga satura, iznākušas Latviešu Avizes, lai arī ar šauru programmu, lai arī to virzienu noteica muižniecības un garīdzniecības griba. Jaunā avīzē viņi lasīja savu lietu noskaidrojumus, dabūja padomus, varēja arī paši izteikties, ko viņi darīja no pašas avizes iznākšanas, iesūtīdami kritiskas piezīmes, apcerējumus. Vidzemē ar 1852 m. m. c. c. s. sākumā Treijs sāka izdot laikrakstu Tas latviešu draugs, saistīdams visus tā laika spēkus, kas rakstīja latviski, un pats vēl dažus izaudzinādams, piem., A. Leitānu. Treija avīzē 1846. g. sākumā, bet 1856. g. sākumā iznākt Mājas Viesis ar Leitānu kā redaktoru, kas saistīja

par līdzstrādniekiem jau l. studentus. Rodas l. literātu saime, sākumā autodidakti, vēlāk ar augstāko izglītību. Lai arī dažkārt šie literāti bij vācu orientācijas, tomēr viņi bij l-i, jūta latviski, cienīja savu tautu, aizstāvēja l. valodu, centās izplatīt starp tautas brālīmi izglītību, sāka pārņemt tautas nodevību tiem, kas kaunējās savas tautības un valodas. Protams, ka šai tautiskai kustībai vajadzēja būt savam pamatam, un tas bij visa l. tauta. Garīgi tā jau bij vienmēr gatava izprast un uzņemt nacionālas atziņas, izglītību, tai trūka tikai iespējas realizēt savu domu, jo atkarība no svešas varas bij par daudz liela, ar protestiem un neorganizētu patstāvīgu uzstāšanos neko nevarēja panākt. Tāpēc arī tautas atmo- da spilgti izpaudās tikai tad, kad l. neatkarība kļuva tik liela, ka svešā vara nevarēja vairs jūtami kaitēt. Tiesām jābrīnās, ka l-i bij uzturējuši savu pašapziņu, tautas lepnumu pa visu ilgo verdzības laiku, kad vāci, muižnieki un arī liela daļa garīdznieku vienmēr uzsvēra, ka l-i nav tauta, nav kultūras spēji, var tikai būt par kalpiem u. t. t. Šāda pastāvīga atkārtošana un pat nievāšanas pamatotības pierādīšana tiesām varēja nomākt visu uzticību sev un saviem spēkiem, kā tas daudzkārt citās vietās noticis. Gan bieži varam novērot, ka pretošanās spēja atslābst atkarībai pieaugot, piem., studēto skaits: 19. g. s. 20-os gados apm. 10, 50-os g. zināmi tikai 3, 40-os g. atkal apm. 10, bet uz priekšu tas ātri pieaug, kam par iemeslu ir mazgruntniecības dzimšana pēc 1849. likuma. 50-os g. izstrādājās un atsevišķos darbos saskatāma l. tautas ideoloģija. Tērbatas studenti ar Kr. Valdemāru priekšgalā atvēra l-iem daudzās lietās acis un rada tautā lielu atbalsi. Šie tautas ideologi strā-

dāja vislielākā pašizliedzībā, lai gan viņus nekādi nevarēja saukt par mantīgiem. Viņu vārdus, domas, paraugu ķertin uzķēra un saimnieciskā ziņā raudzīja realizēt, lai gan bieži ir valdība, ir muižniecība lika šķēršļus šim labam tieksmēm. Nopietnāku izglītību sāka dot arī zemākās skolas, jo tais skolās, kas vēl bij palikušas — nāca arī jaunas klāt — radās īpaši sagatavoti skolotāji, kas bij mācījušies pie Bergmaņa Cīravā (no 1835), Cimzes seminārā (* 1839) un Irlavas seminārā (* 1840). 50-os g. l-i paši sāka likt savām skolām pamatu. 60-os g. redzam tautu pārveidotu un pilnīgi sagatavotu jaunām reformām, kuŗu stūrakmens palika 1860. likums. Ar šo pašu laiku sākās lielās reformas Krievijā un to ietekmē arī Baltijā. 1863. atceļa pēdējos noteikumus, kas ierobežoja zemnieku kustības brīvību, izdodot pasu likumu, uz kuŗa pamata pases izdeva pagasta vecākais, ja tikai visi nodokļi bij nomaksāti. Nu zemnieks varēja tikt arī pāri ubernaš robežai, lai arī ne tālāk kā 50 km. no robežas. 1864. iznāca likums, kas noliedza muižniekam slēgt ar zemnieku kļaušu līgumus sākot ar 1865.; zeme bij izdodama vai nu naudas nomā, vai pārdodama. Šis likums atņēma muižniekiem arī tiesību sodīt zemniekus ar miesas sodu. Tā kā kļaušu līgumi bij jāizbeidz 1868., tad šis likums daudzus muižniekus pārsteidza nesagatavotus, jo viņi līdz šim bij izmantojuši darbā zemnieku inventāru un darba spēku. Nu darba rīki un zirgi bij jāiegādā isā laikā, tam vajadzēja daudz līdzekļu, kuŗu daudziem trūka. Tie bij spiesti zemnieku mājas pārdot. Tādu muižu, ko līdz tam apstrādāja ar kļaušām, bij 75%. Bet arī zemnieki nebija iekrājuši tik daudz, lai varētu izdarīt pirmo iemaksu, kas bij 15% no visas

zemes maksas. Te izpalīdzējās ar 1849. dibināto Zemnieku rentes banku. Zemi nepārdeva pēc tā laika tirgus cenas, bet maksu ap- rēķināja pēc bij. naudas nomas vai pārreķinot kļaušas naudā. Muižnieki centās izsist cik vien spējams lielu kapitālu. Zemnieki dabūja gan ilgtermiņa kreditus, bet par dārgu cenu. Tomēr zemnieki pirka, jo neviens negribēja atstāt savu zemes stūrīti. Ar to l-i galīgi nostiprināja savu neatkarību, un nu isti parādījās, ko l-is var intelektuālā, saimniecības, pašvaldības un kultūras darbos. Ne mazāk svarīgi ir 1866. pagastu pašvaldības likumi. Tos gan izstrādāja landtāgi, bet ierosināja valdība. 1866. likums izslēdza muižu no pagasta terri- torijas un muižnieku no pagasta s-bas. Valsts nodevas un kļaušas nolika tikai zemnieku zemei un kārtai. Ar to beidzās arī muiž- nieku iespaids uz pagasta pašvaldībām, lai arī ne gluži, jo uzrau- dzība par pagasta iestādēm pier- derēja draudzes tiesai, kuŗas priekšgalā stāvēja muižnieks. 1889. pārraudzību nodeva zem- nieku lietu komisāriem. Šis paš- valdību iestādes sagatavoja l-us plašākiem pašvaldību darbiem un bij laba skola sabiedriskam darbam. Tās attīstīja arī atbil- dības un taisnības sajūtu un mā- cīja domāt par sabiedriskiem ideāliem. Šai pašā laikā sākās arī l. ieplūdums Rīgā u. c. pil- sētās, sakarā ar ostas pilsētu uz- plaukšanu, tirdzniecības un rūp- nicības atzelsanu un izceļošanas šķēršļu nobīdīšanu. L-i gan ne- bij vēl pilnīgi brīvi no muižnie- ku varas, jo tie vēl varēja iemai- sīties pašvaldībā, noteica vēl skolu politiku ar savām skolu val- dēm, vēl viņiem bija lielas privi- lēģijas, kā l-iem trūka, vēl viņ- ņu rokās bij augstākās tiesas, landtāgi, vēl viņu varā bij baz- nīca. Tomēr l-i bij pietiekoši aiz- sargāti, lai varētu paši iet savus

ceļus, it īpaši tautas izkopšanas ziņā. Šai darbā lielisku palīdzību sniedza Pēterburgas Avīzes, kas visnotaļ saistītas ar Kr. Valdemāra vārdu, kas jau students būdams bij demonstratīvi pasvītījis savu latvietību. Gan ar nopietnību, gan humoru, gan asu satīru Pēterburgas Avīzes noskaidro l. nacionālo un sociālpolitisko stāvokli un apziņu. Tās asi graizīja laikmeta nebūšanas. Savu mērķi tās sasniegta arī savā īsā mūžā (1862—65). Pēterburgas Avīžu pretinieki netaupīja arī to līdzstrādniekus: cieta K. Biezbārdis, E. Dinsbergis. Jaunlatvietība, kā l. atmodu bij nokristījuši 60-o g. sākumā vāci, nebij vairs apspiežama, nevarēja vairs atņemt l-iem pašnoteikšanās gribu, tāpat kā nevarēja vairs atņemt ekonomisko neatkarību. Jaunā kustība meklē arvien jaunus izteiksmes veidus, lielu vīru vadīta. Tauta neatlaidīgi seko vadoņu padomiem, pieliek visus spēkus šķēršļu novelšanai no ceļa. Tauta klausu vadītāju saucieniem ar sajūsmu, un nekad l-os nav bijusi tāda vienība, izņemot tikai Ljas atbrīvošanas kauju, kā 60-os un 70-os g.; nav bijusi nekad tāda tik plaša saskaņa starp vadoņiem un tautu, kā tad. Ar apbrīnošanu konstatējam to lielo pašizliedzīgo darbu un tā atzinību un cieņu vienā un otrā pusē. Neprasīja, kas man par to būs, līdzekļu jau arī nebij, ko atlīdzināt, bet gan meklēja vietu un izdevību, kur varētu savu roku pielikt. Visās malās redzam rosu dzīvi, jaunus pasākumus. Katrā novadā radās savs ierosinātājs, apkuņu pulcējās citi, savstarpēji uzmodinādami. Rīgā, kā lielākā centrā, kūrpus jau bij devušies taisni uzņēmīgākie darba laudis, l-i rīkojās jo aktīvi, tikai nevar teikt, ka no turienes būtu izgājuši ideoloģijas sākumi. Galvenie ideologi vēl arvien meklējami

Valdemāra grupā, līdz pat Valdemāra nāvei. No turienes tā nāca ne šaurā virzienā, bet visas tautas dzīves puses aptverošā strauvē. Valdemārs jau mācīja veicināt un izkopt pašdarbību, pašapziņu, centību un taupību ekonomiskās lietās, mēģināja paplašināt l. tiesības un sevišķi karsti stāvēja par nacionālām lietām; viņš bij tas, kas uzmodināja nelikt mūsu etnografiskās mantas zem pūra, viņš ierosināja mūsu dainu un pasaku u. c. garamantu krāšanu. Viņam bij sevišķas dāvanas iejūgtos l-us, kas viņam tuvojās, tiem piederīgā darbā. Protams, ka drīzumā centram bij jāpāriet uz Rīgu, kūrpus arī beidzot nonāca Valdemāra līdzdarbnieki. Praktiski vienot l-us kopīgā darbā savas personības un nacionālītes izkopšanai gan visplašāk izdevās Rīgā. Ari še bij mazi sākumi: J. Cauniša pulciņš, kas sanāca kauja dziedāšanai, pārrunām un grāmatu lasīšanai. Starp Rīgas darbiniekiem izeļas B. Dīriķis, K. Biezbārdis, R. Tomsons, J. Baumanis. Nō viņu vidus izgāja doma dibināt l. literārisku b-bu, bet ģenerālgubernātors neapstiprināja iesniegtos statūtus, aizrādot, ka tāda jau esot. Tāda bij gan, dibināta jau 1824 ar ģenerālsuperintendenta Zontāga ierosinājumu, bet tās sastāvs bij gluži vācisks, kaut arī tā nodarbojās ar l. valodas, literātūras un senatnes pētīšanu. Tikai 1868 izdevās dabūt Rīgā atļauju plašākas tīri latviskas b-bas dibināšanai. Sākumā gan atļauj palīdzības b-bu «trūkcūmciētējiem igauņiem», tad apstiprina arī Rīgas latv. b-bu, kauja tūdaļ uzsāka savu svētīgo darbību, nostādāmās l. garīgās un nacionālās dzīves centrā. Uz laukiem biedrošanas iesāka it sevišķi ar dziedāšanas b-bām. Šeit lieli nopelni J. Cimzem. Viņš savā seminārā piegriezta sevišķu vēribu dziedāša-

nas mācībai un kauja dziedāšanai. Viņš izdevta Dziesmu Rotu, tautas un mākslas dziesmu kopojumu, kauja lielais vairums tautas dziesmu ir viņa vāktas un harmonizētas. Viņa audzēkņi nu nesā šīs mantas tautā. Gāja vēl tālāk. Mācītājs J. Neikens, darbigis un nenokūsis ģādnieks par tautas gara un garīgo dzīvi (lai gan ar skumjām domāja, ka l. valoda nespēs izturēt konkurencē cīņā), kopu Dikļu apkārtnes kaujus uz novada dziesmu svētkiem: 1864 Dikļos, 1866 Matīšos. Ari Kurzemē tiek sarīkoti šādi svētki 1870 Dobeļē. Vispārīgo l. dziesmu svētku sarīkošanu uzņemas Rīgas latv. b-ba. Pirmos dziesmu svētkus sarīkoja 1873, tad 1880, 1888, 1895 (Jelgavā), 1910. Grūti aprakstīt, ko l-i izjūta šādos masu svētkos: prieku, lepnumu, pašapziņu par to, ka l-i vien to veikūši, bez citu palīdzības, par spīti visiem šķēršļiem, tāda lielā vienpratībā un brālīgā saskaņā, un vēl tik skaisti! Pirmo dziesmu svētku laikā fabrikantam R. Tomsonam izdevās sasaukt pirmo l. zemkopju kongresu, kas bij kupli apmeklēts. Tāpat kupli apmeklēts bij pirmais skolotāju kongress; 1874 izdevās sasaukt vēl otru, bet pēc tam vairs atļaujas nedabūja. Skolotāju sapulces pa apr., novadiem sasauca arī jau agrāk, sasauca arī pēc tam, tomēr nacionālās vienības izjūtas ziņā tās vairs nevarēja dot to, ko šie kongresi. 1868 notiek Rīgā pirmā atklātā l. teātra izrāde. Vēlāk Rīgas latv. b-ba nodibina pastāvīgu teātri. L. teātra lietu visās malās veicināja Adolfs Alunāns. — 70-os g. pagasti ļoti citīgi ceļ un apgādā savus skolas namus un meklē krietnus skolotājus. Vairojas arī skolotāju sagatavošanas iestādes, tā 1871 atver 2 skolotāju seminārus, vienu muižniecība Valkā, t. s. Tērauda pagastskolotāju semināru, otru

valsts Rīgā, vēlāk Kuldīgā. Ari pareizticīgo garīgā seminārā l-iem gatavoja garīdzniekus un skolotājus. Skolu un izglītības laukā kā spilgta, nozīmīga un aizraujoša persona sevišķi jāizceļ A. Kronvalds, kas savā īsā mūžā nesis daudz ierosmes, bijis viens no celākiem un pašizliedzīgākiem vadoņiem. Nacionāli politiski sociālo dzīvi izkopa jauni laikraksti un žurnāli. Lai minam tikai 1869 Baltijas Vēstnesis, 1877 Baltijas Zemkopis (Māteru Juris), 1877 Rīgas Lapu, 1876 Balsi, 1886 Dienas Lapu; žurnālus — 1881 Pagalmu, 1884 Rotu, 1885 Austrumu. Līdz šim l. gara, tāpat kā saimnieciskā un tiesiskā dzīve veidojās zināmā pretstatā valdošās muižnieku kārtas uzskatiem un prasībām, tāpēc l. darbinieki guva kungu neslēptu un niknu naidu. Sākot ar 60-iem g. vāci pielika vairāk pūles l. pārvācošanai, tikai ar visai mazām sekmēm. Vāci gan vienmēr bij daļu l. uzsūkuši sevi un uzsūca vēl uz priekšu, bet plašākos apmēros šāda pāriešana vācos nekad nebij varējusi notikt, kārtas privilēģiju un seno atliecību dēļ. L-i savu īpatnību, savu dziļāko iekšējo saturu ir vienmēr paturējusi tīru, ko mums pierāda viņu dvēseles izpausme — l-u tautas dziesmas, kas nosargātas tīras no visiem svešu tautu un kultūru iespaidiem. Tomēr pamazām l-i emancipējas no vācu ietekmes. Šo cīņu ar vācietību un vācu priekšrocībām l-i vedūši visā visumā kļu, sakostiem zobiem, paši saviem spēkiem, un ja sūdējušies par viņu pārestībām, tad vienmēr turējušies īstenības un patiesības robežās, kamēr par Baltijas vāciem ne vienmēr to var apgalvot, jo visa l. tauta ir daudzkārt tikusi denuncēta, apmelota. L-iem ne vienu reizi vien nācies taisnoties un dažreiz pat gūt krievu valdības atbalstu.

1870 jo plašas l. aprindas griezās pie ķeizara ar adresi, kuņā lūdza izdarīt dažas reformas: pārveidot tiesas, ievest zemsti un atcelt patronāta tiesības. Vāci to uzskatīja par dumpi un vajāja iesniecētājus un sastādītājus. Neskato ties uz visu lielo muižniecības spēku un pretošanās mākslu. krievu valdība arvien vairāk iespiēdās Baltijā ar savām iestādēm un iekārtu. 1877 ievēda Krievijas pilsētu likumus. 1878 l-i pirmo reizi piedalījās pilsētu domes vēlēšanās, šoreiz vēl bez panākumiem. Kad tronī nāca Aleksandrs III, kas nebija pieskaitāms vācu draugiem un noteikti atteicās apstiprināt muižnieku privilēģijas, tad sakarā ar zemnieku rūgšanu muižniecība griezās pie valdības ar sūdzību par l. b-bām, laikrakstiem un l-iem pašiem, ka zemē ceļoties nemieri. Šai sūdzībai bij vācus pārsteidzošas sekas: notika senātora Manaseina revīzija. Manaseins savāca daudz sūdzību, sīki iepazīnās ar zemes apstākļiem, un nodeva par šejienes iekārtu nelabvēlīgu spriedumu un ieteica stingrāku ieviešanu un specīgāku krievu valodas svāra pacelšanu. Tas viss saskanēja ar valdības nolūkiem. Sākās pēdējais ilgstošais uzbrukums l. nacionālītai, l. valodai, tagad no krievu pusēs. Jaunas reformas bira 80-o g. beigās. 1887 skolu reforma: tautskolas un skolotāju seminārus pakļāva tautas apgaismošanas ministrijai, ievēda jaunu pārvaldi, lai gan vecā netika atcelta. Muižniecība aiz protesta pati atsakās no darbības. Skolās ievēda krievu valodu, pēdējā klasē visi priekšmeti bij jāmāca krievu valodā. Nākošos gados krievu valodu ievēda arī augstskolās un vidusskolās, arī privātās. 1888 pārveidoja policijas un 1889 tiesu iestādes. Reformām kā ļauns piedēklis nāca līdz krievu ierē-

ņi, kas nepazīna ne vietējo dzīvi, ne valodu, zināja tikai savu uzdevumu — pārkrievot. Protams, ka tas bij ļoti stīps pārbaudījums l. tautai; tās izglītība, pat morāliskās ipašības cieta, un bij jāsaubās, vai tā izcietīs, jo nu tā bij starp 2 ugunīm, vāciem un krieviem. Tomēr l-iem par godu jāsaka, ka l. tauta arī to izturēja, iznāca pat apskaidrota, nepienāca tās laiks. Latvietību nevarēja nomākt, arī sistematiski mēģinot to iznīcināt. L. gars, l. ipatnējā kultūra un tautas mīlestība glāba latvietību. L-i pānesa arī šķelšanos savā vidū. — Lit. par l. v-i ir ļoti plaša, tikai lielais vairums ir sarakstīts, paturot acis gan mūsu zemes v-i, bet no vācu viedokļa un ar vācietību centrā. L-i vēl maz bijuši par pētišanas objektu. — Avoti: *Kelch, Liefländische Historia* (1695); *Monumenta Livoniae antiquae*, 5 sēj. (1855—47); *Scriptores rerum Livonicarum, I—II* (1855—48); *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch. Hrsg. v. F. G. von Bunge u. a. Bd. I—XII, II Abt. I—III* (1853 u. t.); *Heinrici Chronicon Livoniae* (1874); *H. Hildebrand, Livonica* (1887); *Livländische Güterurkunden, hrsg. v. H. Bruiningk, I—II* (1908 u. t.). — Lit.: *A. Richter, Geschichte der ... deutschen Ostseeprovinzen, Tl. I—II* (1857—58); *O. Rutenberg, Geschichte der Ostseeprovinzen, I—II* (1859—60); *E. Winkelmann, Bibliotheca Livoniae historica* (1878²); *Th. Schieman, Rußland, Polen und Lioland, Bd. II* (1887); *E. Seraphim, Livländische Geschichte, I²—III²* (1897—1904); *A. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19 Jh., I—II* (1899—1911); *J. Krodznieks, Iz Baltijas vēstures, I—III*; *K. Landers, Latvijas vēsture, I—III* (1908—09); *L. Arbussow, Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands* (1918⁴); *A. Švābe, Latvju kultūras vēstu-*

re, I—II, 1 (1921—22); *A. Švābe, Pagasta vēsture, I* (1926); *Vidzemes zemnieku tiesiskais stāvoklis XVIII g. s. pirmajā pusē, I—II* (1927—30); *A. Schvabe, Grundriß der Agrargeschichte Lettlands* (1928); *G. A. Donner, Kardinal Wilhelm von Sabina* (1929); *A. Švābe, Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā* (1930);

J. Vasar, Die große livländische Güterreduktion (1931); *Latvieši, I—II* (1930—32); *Rīga. Rakstu krājums* (1932); *Die älteste schwedische Landrevision Livlands* (1601), hrsg. v. *A. Švābe* (1935); *K. Liljedahl, Svensk förvaltning i Lioland 1617—1654* (1935).